CELÂL TUNA

CİLT 2

Kentten İmparatorluğa

ANADOLU'NUN ESKİ YERLEŞİM YERLERİ

İLETİŞİM

CELÂL TUNA Kavak'ta (Çanakkale-Gelibolu, 1944) doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Lapseki'de yaptı. Çanakkale İlk Öğretmen Okulu'nu bitirdikten (1962) sonra ilkokul öğretmeni olarak çalışma hayatına başladı. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim bölümünü dışarıdan bitirerek (1967) çeşitli ortaokul ve liselerde 25 yıl resim ve sanat tarihi öğretmenliğinde bulundu. Emekli olmadan önce başladığı (1988), İstanbul Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü - Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim dalından mezun oldu ve aynı bölümde yüksek lisans yaptı. Elinizdeki eser yayımlanan ikinci kitabıdır.

İletişim Yayınları 792 • Tarih Dizisi 17
ISBN 975-05-0030-X
© 2002 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2002, İstanbul (1000 adet)

KAPAK Utku Lomlu
KAPAKTAKİ RESİMLER Celâl Tuna
FİLM ÇIKIŞI 4 Nokta Grafik
UYGULAMA Suat Aysu
DÜZELTİ Serap Yeğen
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CELÂL TUNA

Kentten İmparatorluğa

Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri

CİLT 2

iletişim

Sevgili çocuklarım
Özlem ve Olcay'a

İçindekiler

Başlarken ... *9*

BİRİNCİ BÖLÜM
DEMİR ÇAĞI

Anadolu Devletleri ... *13*
Geç Hitit Beylikleri ... *15*
Zincirli ... *16*
Urartu Krallığı ... *25*
Tuşpa (Van Kalesi) ... *26*
Çavuştepe ... *35*
Frig Krallığı ... *45*
Gordion (Yassıhöyük) ... *48*
Lidya Krallığı ... *57*
Sart ... *59*

İKİNCİ BÖLÜM
ANTİK ÇAĞ

Antik Çağ'da Anadolu ... *71*
Smyrna (Eski İzmir) ... *75*
Efes ... *82*

Priene ... 102
Milet ... 113
Halikarnas (Bodrum) ... 125
Side ... 136
Afrodisyas ... 145
Bergama ... 154
Assos ... 167
Byzantion (Konstantinopolis - İstanbul) ... 177

Seçilmiş Türkçe Kaynakça ... 195

Resim Listesi ... 199

Dizin ... 205

Başlarken

Anadolu, binlerce yıllık kültür süreci içinde, etkileyici özelliklere sahip dünyanın ender topraklarından biridir. Zengin geçmişiyle bitmez tükenmez bir hazinesi, tarihinin tüm dönemlerinde dünya kültürüne açılan bir kapıdır. Toprakları üzerinde gerçekleştirilen her arkeolojik araştırma ve kazıyla yeryüzünde önemini yineleyen, ispatlayan bir coğrafyadır.

Geçmiş tarihimizin değişik noktalarında, çeşitli yerlerden gelen ve farklı yönlerden Anadolu topraklarına girerek ayak basanlar, burada, binlerce yıllık bilgi ve kültür birikimiyle karşılaştılar. Anadolu halkıyla karışıp kaynaşarak, getirdikleriyle birlikte yeni bir oluşum ve harika bir renk ahengi yaratıp, dünya siyasi ve kültürel tarihini etkileyen büyük devletler kurdular; bizlere muazzam bir kültür mirası ve çok zengin bir tarih hazinesi bıraktılar. Anadolu'nun tarihi ve kültürel özelliği, onu "uygarlıklar potası" olarak karşımıza çıkarmaktadır.

M.Ö. 14. yüzyılda, Mısır'la birlikte dönemin süper gücü sayılan Hititlerin kültürü bu topraklarda gelişti. Anadolu, M.Ö. 600-545 yılları arasında, o dönem dünyasının kültür merkeziydi ve yetiştirdiği doğa filozofları sayesinde bugünkü Batı uygarlığının temellerini attı. Homeros'a, Hesiodes'e kaynaklık eden mitolojinin kökeni de bu topraklardaydı. Helenistik devirde dünyanın başlıca kültür merkezi oldu; bu özelliğini Roma ve Bizans devirlerinde de devam ettirdi; Selçuklu ve Osmanlı uygarlıkları ise tüm kültürlerin bir senteziydi.

Elinizdeki kitap, paha biçilmez eserleriyle tüm dünyada hayranlık uyandıran, bizi derine, geçmişe çeken ve geleceği vaat eden Anadolu'yu, onun eski yerleşimlerinin bir bölümünü tanı-

tan *Mağaradan Kente* (İletişim Yayınları, 2000) adlı yapıtımızın devamıdır. Bu eserde Demir Çağ Anadolu Devletleri ile Antik ve Geç Antik Çağ Anadolu'sunun önemli ve özgün, çeşitli özellikleriyle tarihimize damgasını vurmuş, unutulmaz yerleşimlerinden bazıları konu edinilmiş, okuyucuya daha iyi bir anlatım sunabilmek amacıyla, seçilen kentlerin görüntüleri (yeniden kurma denemeleri) ve onlara ait eserler renkli olarak sunulmuştur.

Arkeolojik kazı ve araştırma yapan, Anadolu'nun zengin geçmişini bizlerin önüne seren, hafir, araştırıcı ve arkeoloji ile ilgili yayınlar yapan yazarlara gönülden teşekkür ederiz.

Yurdumuzun bir zamanlar varolmuş özgün kültürlerini tanıdıkça, bu topraklara sahip olmaktan dolayı daha çok kıvanç duyacağız..

Celâl Tuna
İstanbul 2001

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMİR ÇAĞI

Anadolu Devletleri

M.Ö. II. binyılın ikinci yarısından itibaren demirin yavaş yavaş yaygınlaşan kullanımı giderek artmaya başlamıştı. M.Ö. IX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, tüm silahlar ve çoğu aletlerin yapımında demir tartışmasız bir üstünlük sağladı. Demirin yaygın olarak kullanımı Anadolu'da Tunç Çağları'nı sona erdirdi ve demir, başlayan yeni döneme adını verdi: "Demir Çağı".

M.Ö. II. binyılın son çeyreğinde, demir kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, M.Ö. 1200 dolaylarında, Balkanlar ve Ege Adaları'ndan Anadolu'ya bir halklar göçü görülür. Anadolu'da önüne geçilemeyen, bir felaket seli haline dönüşen göçün ve saldırıların sonucu Büyük Hitit İmparatorluğu aniden çöktü. Göçlerin ve yıkılan büyük gücün yarattığı kargaşa, birkaç yüzyıl sürdü. Bu zaman zarfında Anadolu'da öyle bir yıkım ve buna bağlı olarak, öyle bir kültür değişikliği gerçekleşti ki, ilkel yaşam biçimi yeniden egemen oldu, yazının kullanımı unutuldu; Anadolu, çok sayıda irili ufaklı güç arasında paylaşıldı; çekişme alanı haline geldi.

Demir Çağı'nın başından itibaren yaklaşık 400 yıl kadar süren kargaşa döneminin (bu döneme Anadolu'nun Karanlık Çağı da denmektedir) ardından, Anadolu'da Geç Hitit Beylikleri (= Syro-Hitit Beylikleri / Doğu Luwiler), Urartu Krallığı, Frig Krallığı ve Lidya Krallığı karşımıza çıkar.

Geç Hitit Beylikleri

Hitit İmparatorluğu'nun sonunu belirleyen karmaşadan canını kurtarabilen Hititli prensler güneye çekildiler. Birkaç yüzyıl süren karmaşa ve karanlık yıllarda geleneksel Hitit kültürünü yaşatmaya çalıştılar. Karanlık Çağ'ın sonunda, Orta Anadolu'nun güney ve güneydoğusunda varlıklarını sürdürmeye çalışan ve kendilerini Büyük Hitit İmparatorluğu'nun mirasçıları sayan kent devletleri doğdu. Bu beyliklere Geç Hititler, Syro-Hitit Devletleri ya da Doğu Luwiler denir.

Geç Hitit Beylikleri, Luwi ya da Aram halkının yaşadığı bölgelerde kurulmuşlardı. Hepsi Hattili diye anılıyordu. Kullandıkları yazı ve dolayısıyle dil açısından Luwi zümresinden olan, fakat kral adlarına bakılacak olursa, Hitit imparatorları adlarının bozulmuş biçimleri ile karşımıza çıkmaktadırlar.

Tabal (Kayseri, Niğde, Nevşehir ve Ürgüp dolaylarında), Kummuh (Malatya, Gürün dolaylarında), Gurgum (Maraş, Gaziantep dolaylarında), Que (Çukurova'da), Hilakku (Çukurova'nın kuzeyinde kalan Toros dağlık yöresinde), Zincirli (Gaziantep güneyinde), Kargamış Gaziantep güneydoğusunda, Suriye sınırına yakın), Hattina (Antakya dolaylarında) adıyla kurulmuş olan Geç Hitit Beylikleri karışma, karşılıklı etkilenme nedeniyle, M.Ö. 700'lerde, İmparatorluk Hititleri'nden çok başka insanlar olmuşlardı. Hitit geleneklerini izlemekle birlikte, hiçbirinin halkı Hitit değildi.

Kitabımıza, Geç Hitit Beylikleri'nden sadece biri, **Zincirli** (Sam'al) konuk olacaktır.

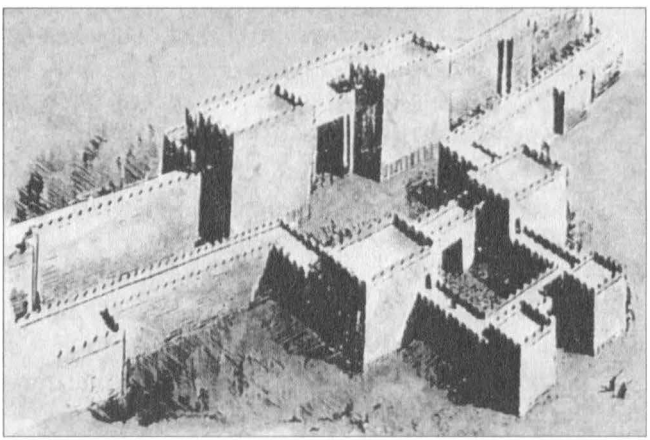

Zincirli

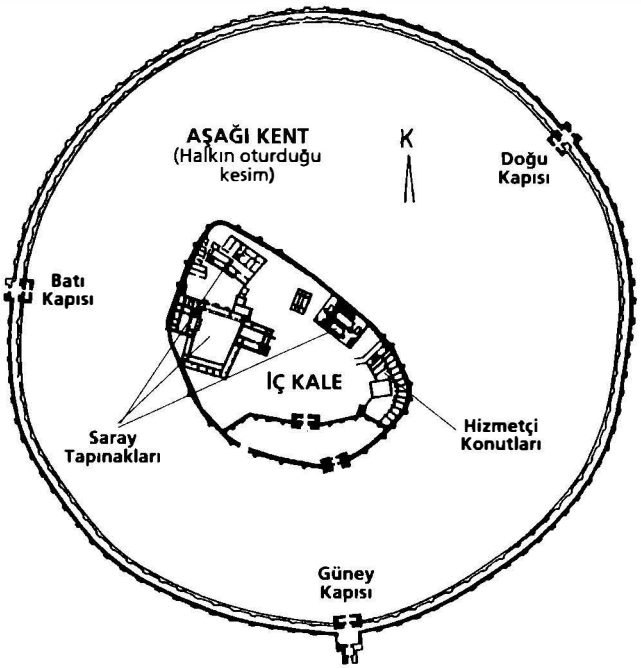
Hitit İmparatorluğu M.Ö. 1200 yıllarında yıkılınca, bir kısım Hititler daha önce egemenlikleri altında bulunan Güney ve Güneydoğu Anadolu ile Suriye'nin kuzeyine göç ettiler; yörede bir sıra küçük devlet kurdular. Bu kent devletçiklerinden biri de Zincirli'dir.

Eski adı "Sam'al" olan Zincirli, Aramice Ya'idi (ya da Yaudi) ve Bit Gabbar olarak bilinir. Aram dilinde bu ad, "Kuzey ülkesi" anlamına gelir.

Zincirli, Gaziantep ili batı yanındaki ilçe merkezi İslahiye'nin birkaç kilometre kuzeyinde kalan demiryolu istasyonu Fevzipaşa yakınındadır. Yüksek ve aynı zamanda

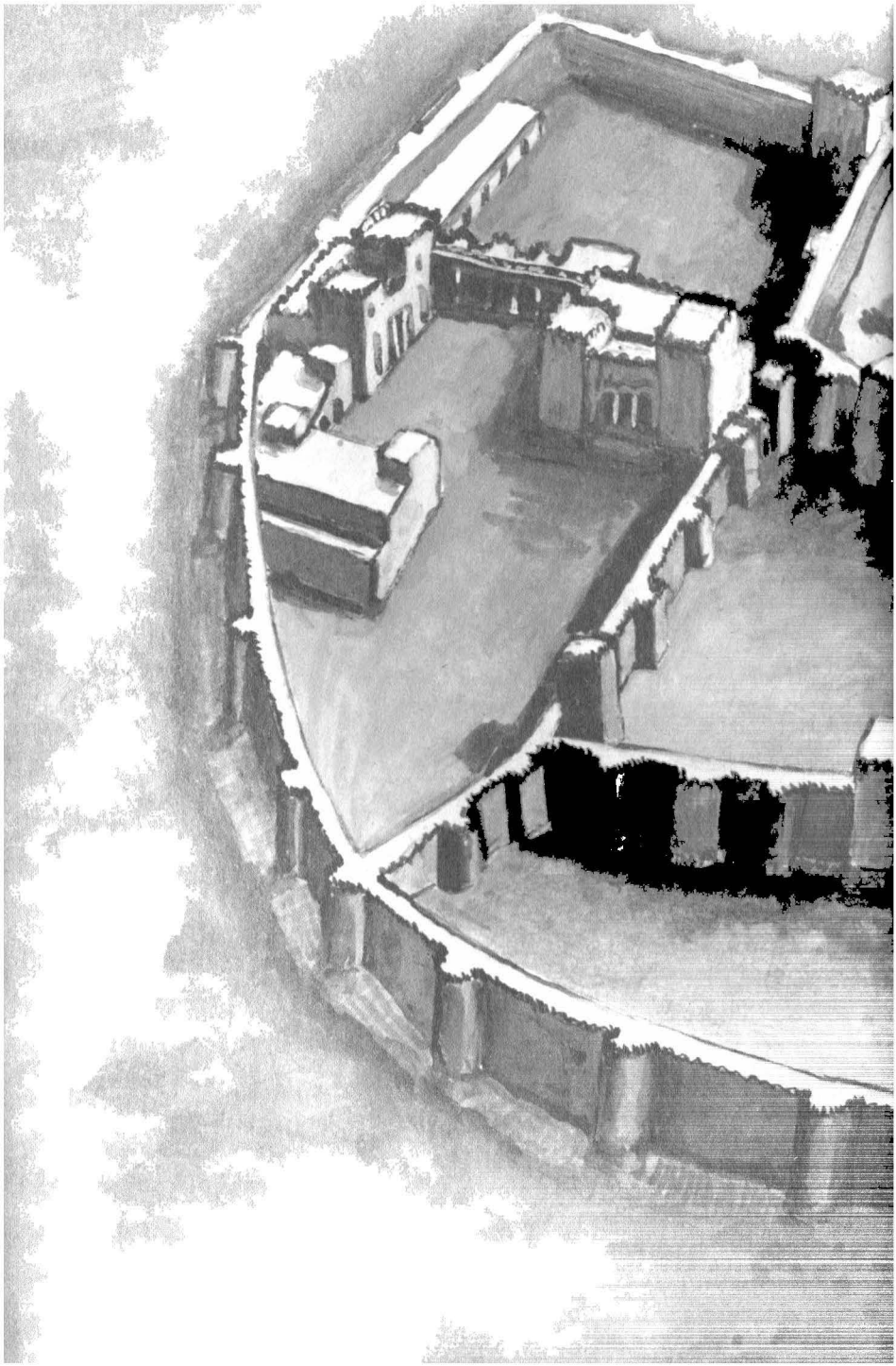
1. ***Zincirli. Kentin Güney Kapısı'nı yeniden kurma denemesi.***

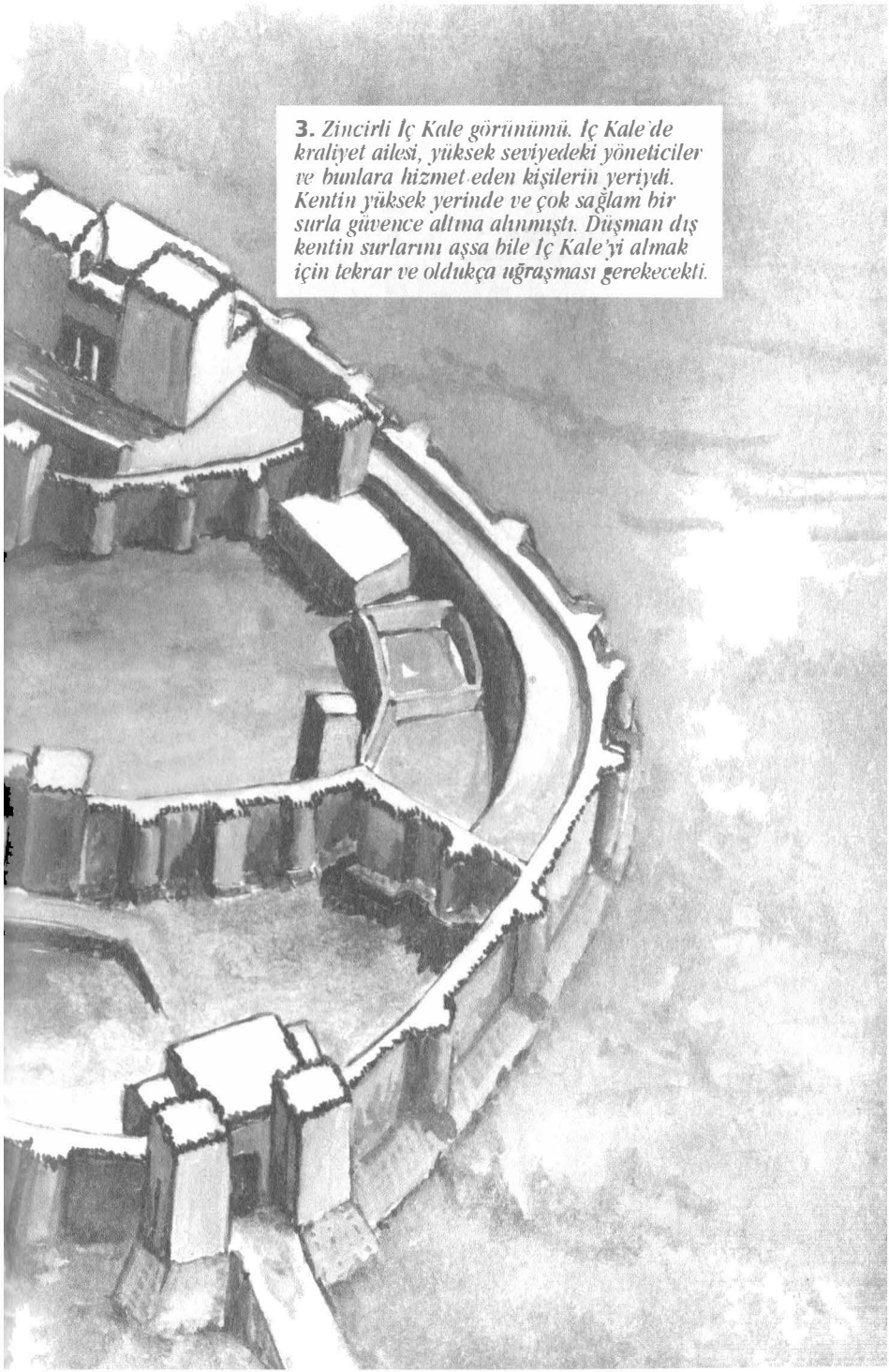

2. *Zincirli kent planı. Zincirli, çift duvara sahip daire şeklindeki sağlam ve güçlü suruyla, uzun süre yaşamını sürdürebilmiş bir kent devletti. Surlarının sadece temelleri kalmış. Kerpiçten yapılma üst kısımları tamamen yok olmuştur.*

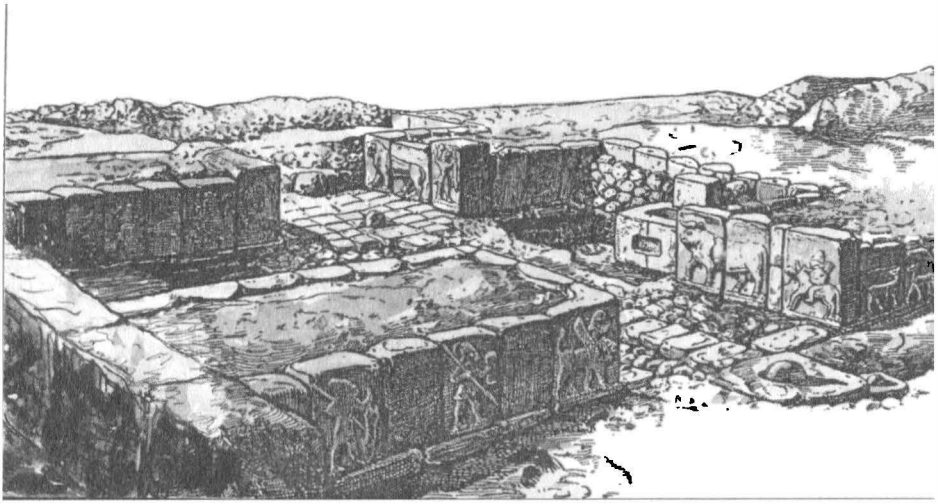
çevreye hakim bir tepede kurulmuş olan kent, yöneticilere ait bir "Yukarı Kent" (İç Kale) ile onu çevreleyen ve halkın yaşadığı bir "aşağı kent"ten oluşur.

Yol sistemi ve yapı adaları geometrik bir düzen gösteren aşağı kentin etrafı daire şeklinde, 720 m. çapında bir dış sur ile çevrilidir. Kentin suru farklı tekniklerle yapılmış iki duvardan meydana gelir. Dış surun temel kesimi 3.10 m. genişliktedir; 3 m. yüksekliğe kadar iri taşlarla örüldükten sonra kerpiç işlenerek tamamlanmıştır. Tepede, dış sur duvarının inşa edildiği yerler eşit yükseklikte olmadığından, bazı kesimlere toprak doldurulup yapay olarak yükseltildikten sonra üzerine sur duvarı inşa edilmiştir. Dış sur duvarlarına 15.5 m. aralıklarla 6.6 m. genişlikte ve 8 m. ileriye doğru çıkıntı yapan burçlar dizilmiştir. Dış sur duvarı üzerinde, kentin dışarı ile bağlantısını sağlayan üç kapı vardır. Diğer iki kapıdan farklı yapıya sahip olan, Güney Kapısı, İç

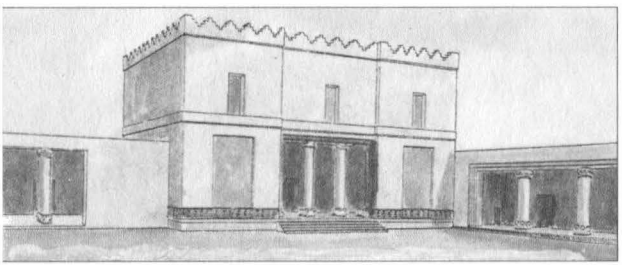

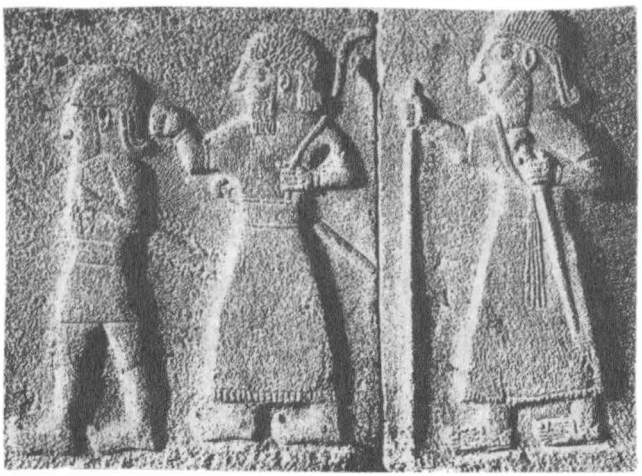
3. *Zincirli İç Kale görünümü. İç Kale'de kraliyet ailesi, yüksek seviyedeki yöneticiler ve bunlara hizmet eden kişilerin yeriydi. Kentin yüksek yerinde ve çok sağlam bir surla güvence altına alınmıştı. Düşman dış kentin surlarını aşsa bile İç Kale'yi almak için tekrar ve oldukça uğraşması gerekecekti.*

4. *Zincirli kenti. Güney Kapısı ve üzeri kabartmalı orthostatları.*

5. *Zincirli İç Kale'de Hilani III. Hilani bu yöreye özgü, üç yönden duvarlarla çevrili, bir yönden dışa açılan ve bu yönde genellikle iki sütun bulunan yapı tipidir.*

6. *Zincirli. Kent duvarı kabartması.*

Kale kapısının tam karşısına gelir; yani her iki kapı aynı eksen üzerindedir. Güney Kapı'dan içeriye, art arda yapılmış üç kapıdan geçilerek girilir. Kapı yanlarına her çeşit kötülüğe ve felakete karşı koruma amacını güden, cin gibi, korkutucu ve olağandışı yaratıkların kabartmaları yapılmıştır. Kuzey ve Batı kapıları yapım ve işleniş bakımından Güney Kapı'ya uymaktadır; ortostatlarının (orthostat: duvarların alt sıralarına konan, üzerleri düz veya bezemeli, oldukça büyük taş blok) hiçbirinde kabartma yoktur.

Yukarı Kent (İç Kale): Kentin kapladığı alanın orta kesimine gelecek şekilde ve tepenin en yüksek yerinde inşa

***7.** Zincirli. Kral Kilamuwa kabartması. Bazalt. M.Ö. 832-810. Yüksekliği 58.5 cm.*

8. *Zincirli. Sfenksli sütun altlığı. Barrakap dönemi. M.Ö. 730.*

edilmiş, içi güvenlik nedeniyle birtakım duvarlarla bölümlere ayrılmıştır. İç Kale'ye iki kapıdan geçilerek girilebilmektedir. Hizmetkârlar için doğrudan doğruya hisar duvarına dayanan ek binaları, sarayları ile muhteşem yapı komplekslerine sahip olan İç Kale krala, kalabalık ailesi ve saray erkânı için yapılmıştır, ayrıca kült törenleri için de kullanılmış olmalıdır.

İç Kale yapıları "hilani" tarzında inşa edilmiştir. Hilaniler belirli bir düzene göre inşa edilen yapılardır. Üç yönden duvarla çevrili, bir yönden dışa açılan ve bu yönde genellikle iki sütunla taşınan yapı tipidir. Giriş kesimlerinin arkasında yine genişlemesine yerleştirilmiş büyük bir salon vardır. Merdivenle çıkılan üst katta diğer yaşam odaları yer alır. Hilaniler, kült toplantıları ve törenlerin yapıldığı yerlerdir. İç Kale'de "hilani" tipinde dört tapınak-saray vardır ve bunlar özel bir grup oluştururlar.

Hilani I: 52 x 34 m. boyutlarında, temelleri çok kalındır, kale duvarına dayanır. İki sütunlu bir ön geçiti vardır.

Hilani II: 37 x 31.3 m. ölçülüdür. Ön geçidi 2 sütunludur. İçinde 24.5 x 10 m. ölçülü büyük bir salon bulunur.

Hilani III. Kareye yakın planlı, ön yüzü zengin süsle-

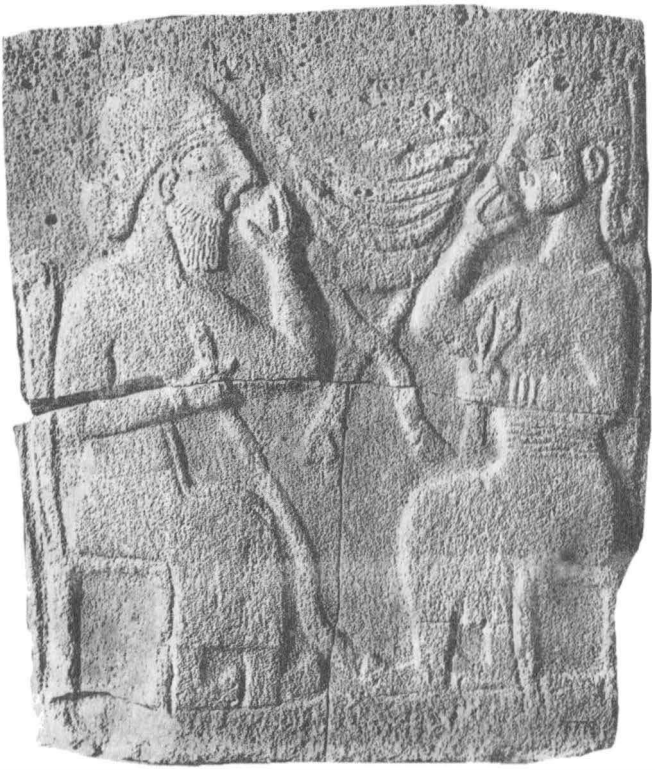
melidir. Ön avlu sütunlarının altlıkları sfenks halindedir. Giriş açıklığının sağ ve solundaki duvarların alt bölümü, aslan betimlemeleri ve kabartmalarla süslü orthostatlardan oluşur.

Hilani IV'ün orthostat kabartmaları Kral Barrakap'ı tahtında otururken, ayrıca bir dizi çalgıcıyı davulları ve sazlarıyla birlikte gösterir.

Zincirli'de 1882-1902 yılları arasında Alman arkeolog Felix von Luschan kazı yaptı. Kent surlarıyla, saray, tapınak vb. yapıları ortaya çıkardı. Hitit hiyeroglifleriyle ya da

9. ***Zincirli kabartmalarından bir örnek. Ceylan taşıyan bir adam.***

10. *Zincirli'den bir kabartma. Kral ve kraliçe kutsal yemek sahnesinde. Kral Kilamuwa dönemi (M.Ö. 832-810).*

Aramı diliyle yazılmış yazıtlar ile birçok kabartma ve heykel buldu.

Yazılı belgelerden anlaşıldığına göre Zincirli kenti M.Ö. 858 yılında Asur'a vergi ödemek zorunda almış, daha sonra da (M.Ö. 670) bu devletin egemenliği altına girmiştir. Asur Kralı II. Salmanaser döneminde, kentin beyi Kilamuwa; II Asurdan döneminde Panamuwa; III. Tiglatpileser döneminde ise Barrakap olduğu öğrenilmiştir. Kentte hayat, kasten ve büyük bir zahmetle çıkarıldığı saptanan muazzam bir yangın sonucu sona ermiştir.

Urartu Krallığı

Hitit İmparatorluğu'nun varolduğu dönemlerde, Doğu Anadolu'da birtakım halklar yaşıyordu. Hurri kökenli bu insanlar aşiret düzeninde ve yarı göçebe olarak yaşamlarını sürdürüyorlardı; merkezi bir yönetim altında değillerdi. M.Ö. XIII. yüzyılın ortalarından itibaren bir yandan Hitit İmparatorluğu, öte yandan Asur Krallığı'nın baskısını hissetmeye başladılar. Bu baskılar giderek aşiretler arası bağları güçlendirdi. Böylelikle Biaini Devleti, Asurluların deyimiyle Urartu Krallığı kuruldu. M.Ö. 9. ve 6. yüzyıllar arasında, çekirdeğini Van Gölü çevresinin oluşturduğu Urartu Krallığı 3 yüzyıl boyunca yörenin güçlü bir devleti oldu.

Yaşadıkları bölgenin kayalık yapısı ve sert iklim koşullarına ayak uydurmayı başaran Urartuların en büyük ve özgün çalışmaları bayındırlık alanında olmuştur. Onlardan günümüze kalmış çok sayıda kale, kent, su bendi ve kanalı, karayolu ve kaya anıtı vardır.

Kralları: I. Sarduri (M.Ö. 840-830), İspuini (M.Ö. 830-820), Minua (M.Ö. 810-780), I. Argişti (M.Ö. 780-760), II. Sarduri (M.Ö. 760-730), I. Rusa (M.Ö. 730-713), II. Argişti (M.Ö. 713- ?), II. Rusa, III. Rusa, III. Sarduri (M.Ö. 640-?), Kimmerler tarafından zayıflatılan Urartu Devleti, M.Ö. VII. yüzyılın sonlarına doğru, Asur İmparatorluğu'na son veren olaylarla birlikte tarih sahnesinden çekildi.

Urartu Devleti'nin başkenti ve kalelerinden en görkemlisi Tuşpa (Van Kalesi); kalelerinden günümüze en iyi durumda kalmış olanı ise Çavuştepe'dir.

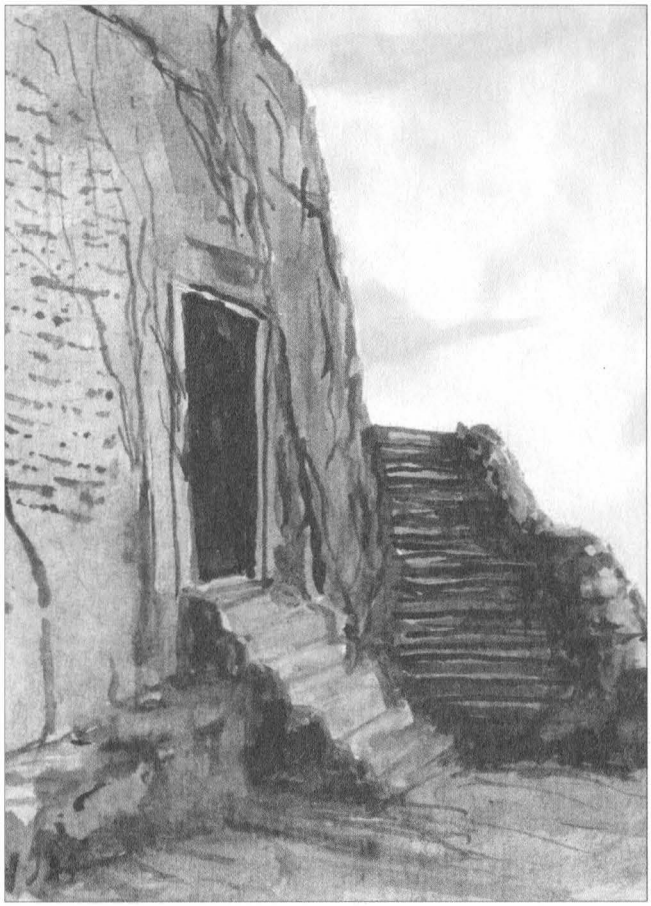

Tuşpa (Van Kalesi)

Doğu Anadolu'da, Van Ovası'nda (ovanın kuzeyini Zımzım Dağı, doğusunu Erek Dağı, güneyini doğal duvar gibi yükselen Güneydoğu Toros Dağları silsilesi çevreler ve yaklaşık 190 km²'dir) ve Van Gölü'nün doğu kıyısında, bir doğa harikası olan Van Kayalığı oluşmuştur. Kayalık, doğu-batı doğrultusunda 1,5 km. kadar uzunluğunda, yaklaşık 100 m. genişliğinde ve ova yüzeyinden 80 m. kadar yüksektedir. Bu anıtsal kaya üzerinde, Türkiye'nin en büyük kalelerinden biri "Van Kalesi" ve kalenin güney eteğinde, ovada, "Eski Van Şehri" kurulmuştur. Burası, değerli kültür mirasımız, Anadolu uygarlıklarının bir halkasını oluşturan ve bir zamanlar Urartuların başkenti "Tuşpa"dır; Asur kaynaklarında adı "Turuşpa" olarak geçen bu merkez, terk edilmiş, ölü tarihî çevrenin ender örneklerinden biridir.

M.Ö. 9. yüzyıldan, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, kesintisiz 2800 yıllık canlı bir tarihin yaşandığı bu yeri, ilk olarak 1827 yılında F. E. Schulz incelemiş; 1916 yılında I.A. Orbeli, 1938-40 yıllarında Kirsopp Lake, 1960'da Afif Erzen-Emin Bilgiç, 1972-75 yıllarında Afif Erzen ve son olarak 1988-1991 yılları arasında M.Taner Tarhan-Veli Sevin arkeolojik kazı ve araştırmasını yaparak gün ışığına çıkarmışlardır.

Kale, Urartu eserlerinin en görkemlisidir; anıtsal kaya

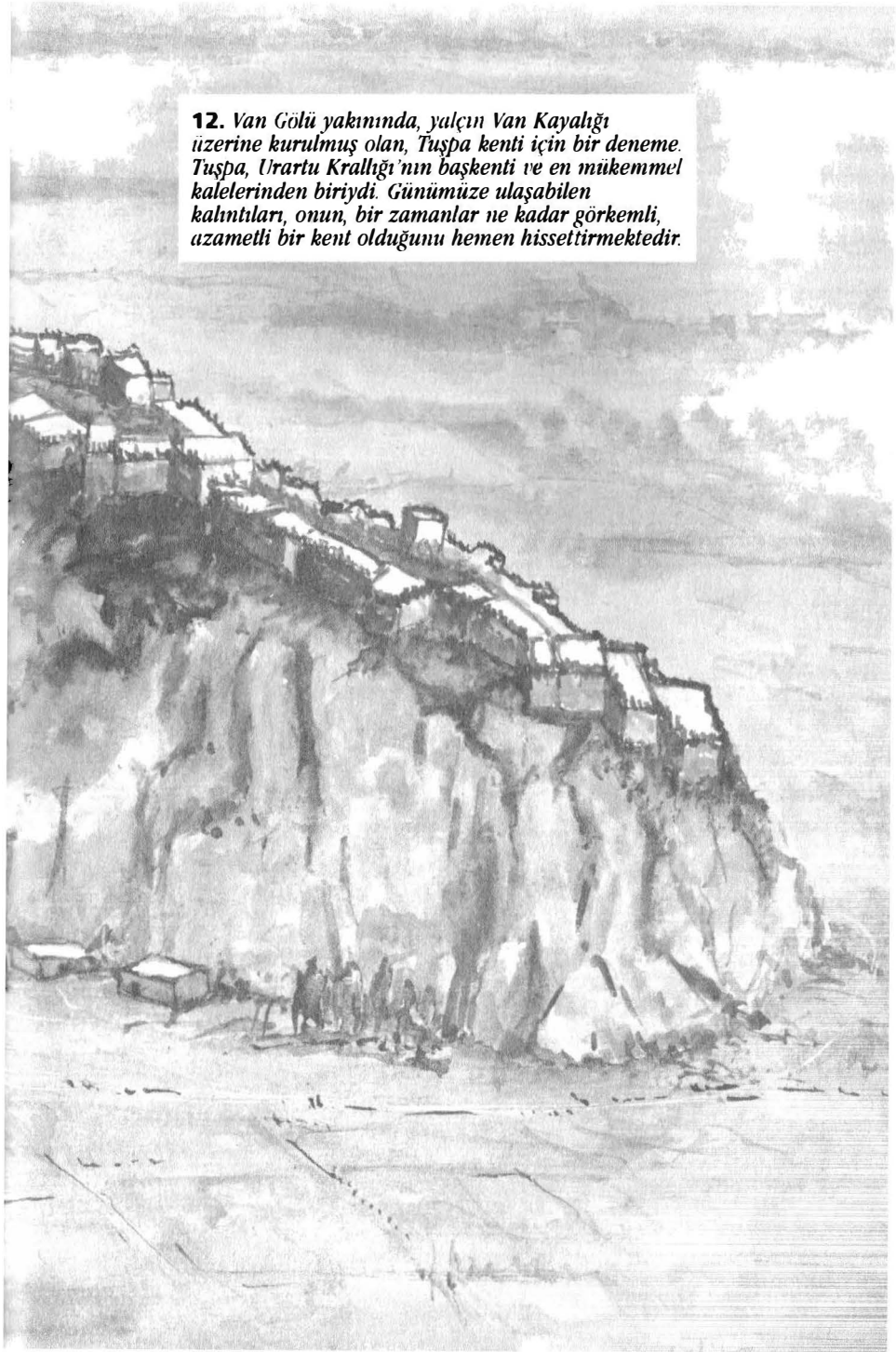

11. *Urartu Kralı II. Sarduri'nin mezarının giriş kapısı. Kapının sol tarafında yazıt vardır.*

mimarlığının, başkente yaraşır örnekleriyle doludur. Saraylar, tapınaklar ve kral mezarları gibi görkemli anıtlarla dolu olan yerleşim, güçlü ve yüksek bir surla çevrilmiştir. Erken dönem sarayları ve tapınakları kayalığın en yüksek noktasındaki İç Kale'de yer alır; bu kesim hâlâ ayakta duran ayrı bir savunma sistemiyle koruma altına alınmıştır.

Tuşpa'nın kuzeybatı eteğinde, Urartu krallarından I. Sarduri'nin yaptırdığı ve "Sardur Burcu" ya da "Madır Burcu" olarak bilinen anıtsal bir yapı vardır. Bu yapının,

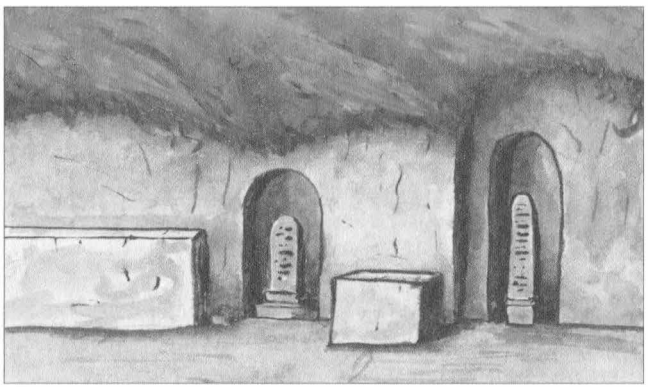

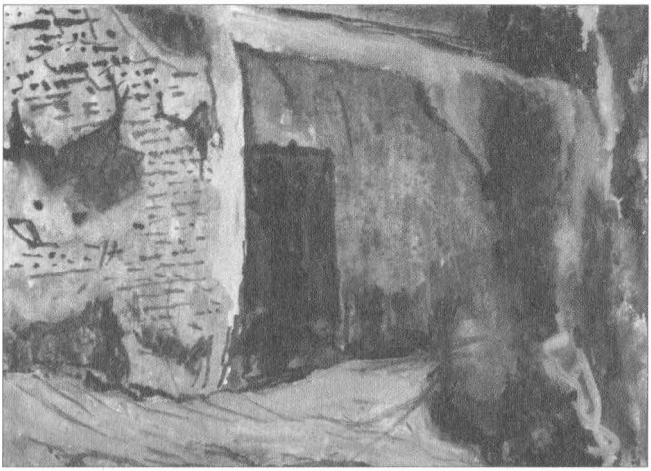
12. *Van Gölü yakınında, yalçın Van Kayalığı üzerine kurulmuş olan, Tuşpa kenti için bir deneme. Tuşpa, Urartu Krallığı'nın başkenti ve en mükemmel kalelerinden biriydi. Günümüze ulaşabilen kalıntıları, onun, bir zamanlar ne kadar görkemli, azametli bir kent olduğunu hemen hissettirmektedir.*

Van Gölü içlerine doğru uzanan bir dalgakıran mı yoksa bir liman uzantısı mı, tatlı su kaynaklarını ya da Van Kalesi'nin batı kesimini koruyan bir tesis mi olduğu henüz açıklığa kavuşmamıştır. 43 x 13 m. boyutunda dikdörtgen planlı ve tonlarca ağırlıktaki büyük kalker taşı bloklarıyla inşa edilen tesisin taş blokları üzerinde, Asur diliyle 6 kez yinelenerek yazılmış, Urartu Krallığı'nın ve başkent Tuşpa'nın ilk yazılı belgesini oluşturan bir yazıt vardır. Yazıtı, Urartu Krallığı'nın kurucusu, Lutipri oğlu I. Sarduri (M.Ö. 840-830) yazdırmıştır. Yazıt metni şöyledir:

> *"Büyük kral, Lutipri oğlu, kudretli kral evrenin kralı, Naire ülkesinin kralı, eşi bulunmaz kral, savaşımdan korkmayan, beğeni uyandıran çoban, kendine boyun eğmeyenleri kendine uyruk kılan Sarduri'nin yazıtı. (Ben Lutipri'nin oğlu krallar kralı, bütün krallardan haraç alan Sarduri(yim). Lutipri oğlu Sarduri şöyle söyler: Ben bu taş bloklarını Alniunu kentinden getirdim. Bu duvarları inşa ettim.)*

13. ***"Analı Kız" Kutsal Alanı. Urartu Kralı II. Sarduri'nin (M.Ö. 764-753) eseridir. Anıtsal kaya nişleri önünde kurban kanlarının akıtıldığı kanallar vardır. Kaya nişleri ve önündeki kanallar halk arasında kutsal/kerametli sayılmaktadır. Evlenecek bayanlar buraya gelerek dilekte bulunurlar. Genç kızlar, kaya nişlerinin önünde bulunan kanallardan kayarak, sembolik olarak "kısmet açma" töreni yaparlar; "O yanım keçe, bu yanım keçe, Allahım elime helal süt emmiş geçe" diyerek dilekte bulunurlar. Kayarken, bir yere takılmazlarsa, dileklerinin daha tez gerçekleşeceğine inanırlar.***

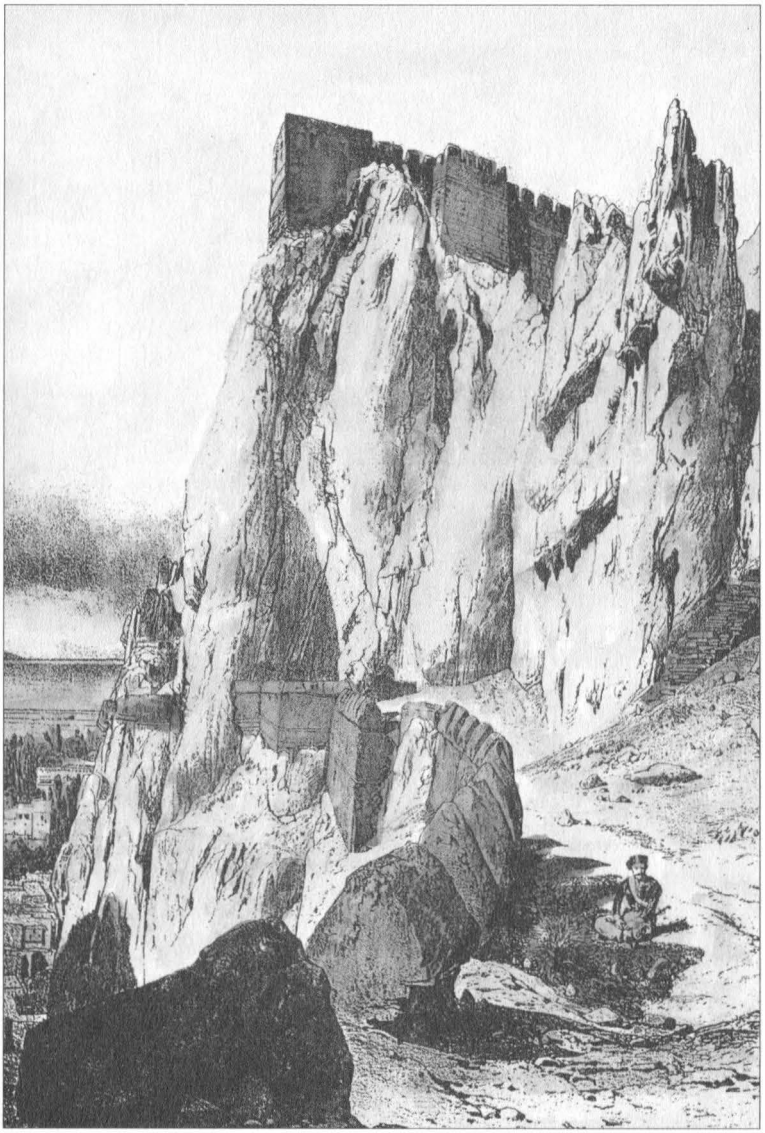

14. *Urartu Kralı I. Argişti mezarının cephesi. Kapının solunda "Horhor Kroniği" olarak adlandırılan anıtsal kaya yazıtı vardır.*

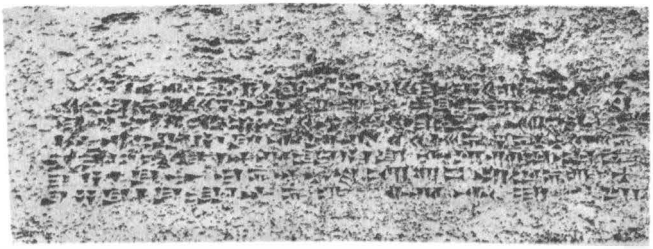
Kayalığın güney yamaçları üzerine oyulmuş kral mezarları, görkemli cephe ve kapılarıyla dünyanın en erken mezar anıtları durumundadır. Kral I. Argişti'ye (İ.Ö. 786-764) ait olanın beş odası vardır; ana salonun etrafına sıralanan odalar nişlidir. Kaya mezarı girişinin çevresi düzleştirilmiş ve oraya Urartu kralı I. Argişti'ye ait bir kitabe yerleştirilmiştir. Bu yazıt, kayalığın dibinden çıkan kaynak suyunun çıkardığı sesten dolayı "Horhor Kroniği" olarak da adlandırılmaktadır. Anıtsal kaya yazıtı Urartu Krallığı'nın sınırlarından, savaşlarından, ülkeye katılan topraklardan ve kralın inşa faaliyetlerinden söz eder.

Kalenin doğu ucunda, başka bir anıt mezar daha vardır. Mezarın içine, eskiçağın geleneklerinden biri olan ölü yakma âdeti gereğince, yakılan kimselere ait külleri içeren kaplar konmuştur; ağızları kapatılan bu gibi kapların omuzları üzerinde, genellikle, cesedin ruhunun girip çıkabilmesi için birkaç delik bulunmaktadır.

Tuşpa kentinin halk mezarlığı, kayalığın 1,5 km. kadar kuzeyinde, geniş bir alana yayılmıştır. Cesetler yakıldıktan sonra kül kapları (urne) içine konulmuş ve toprağa açılan çukurlara gömülmüştür.

15. *Muhteşem Van Kayalığı'ndan görünüm. Yalçın kayalık üzerine kurulmuş olan başkent Tuşpa, Urartuların en mükemmel ve fethedilemez kalelerinden biriydi. Asurlular burayı kuşatmalarına rağmen alamamışlar; kalenin dibinde halkın oturduğu kesimi yakıp yıkmışlardır. Kalenin bazı bölümleri günümüze kadar gelebilmiştir.*

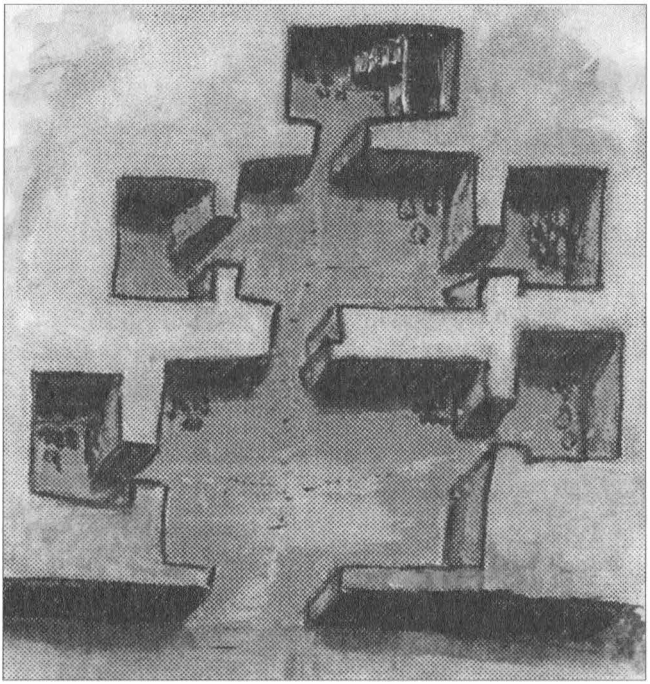
16. *Sardur Burcu (Madır Burcu) yazıtı. Urartu kralı I. Sarduri dönemi M.Ö. 9. yüzyıl. Çivi yazısıyla kaleme alınmış, Urartuların şimdiye kadar bilinen en eski yazıtıdır.*

Kayalığın kuzeydoğu ucunda, Kral II. Sarduri'nin inşa ettirdiği bir "açık hava kült merkezi" vardır. Anakaya düzeltilerek büyük bir platform yapılmış, ayrıca kayalara, yan yana biri büyük diğeri küçük, üzerleri kubbe biçimli, iki anıtsal niş (oyuk, hücre) oyulmuştur. Nişlerin içine, üzerinde kral II. Sarduri'ni askeri eylemlerini anlatılan çivi yazılı kitabelerin işlenmiş olduğu iki taş stel (stel dik duran demektir. Üzeri düz, kabartmalı veya yazıtlı olabilir) konulmuştur; bunlar, halk arasında "Analı Kız" olarak bilinmekte ve kutsal sayılmaktadır. Stellerden biri, oldukça iyi korunmuş olarak günümüze kadar gelebilmiştir.

Urartu Kralı II. Sarduri devrinde, Asur Kralı III. Tiglat -Pileser (M.Ö. 744-727) Tuşpa'yı kuşatmış, ancak kaleyi ele geçirememiş; aşağı düzlükte halkın yaşadığı yerleşmeyi yakıp yağmalamıştır.

Urartu toprakları iki ateş arasında -kuzeyden Kimmerler, güneyden Asurlular- kalınca Urartu başkenti, Tuşpa'dan Van'ın kuzeydoğusundaki Rusahinili'ye (=Toprakkale) nakledilir. Ancak, ata mezarları ve kutsal alanları nedeniyle Tuşpa yine "Ata Kültü"nün ve parlak geçmişin sembolü olarak önemini korumuştur.

M.Ö. 6. yüzyıl başlarında, İskid ve Med akınları sonucu, Urartu Devleti yıkılır; M.Ö. 590'dan itibaren Medlerin egemenliği altına girer; Medlerin 13. satraplığının bir

17. *"Kurucular Mezarı" olarak adlandırılan kaya mezarının üstten görünümü. Urartular kralларını Van Kayalığı'na özel olarak oyulmuş kaya mezarlarına bırakıyorlardı. Cesetleri yüksek sekiler üzerine ya da tekne, taş ya da tunçtan yapılma sandukalar içine yatırıp, yanına zengin armağanlar koyuyorlardı. Bunun yanında kimi cesetler de yakılmış ve külleri özel vazolar içine konularak saklanmıştır.*

merkezi olur. Van Kayalığı'nda, Pers devrine ait en değerli kalıt, Pers kralı I. Xerxes'in (M.Ö. 485-465) kalenin güney yamacına yazdırttığı yazıttır. Persler sonrasında Büyük İskender, Helenistik Çağı, Roma ve Bizans devirleri takip eder.

Antik kaynaklarda, Van Kalesi'nin adı "Thospia"olarak, Van Gölü'nün adı ise "Thospitis Lukus" olarak geçer. 11. yüzyılda Tuşpa'nın sahibi Türkler olur.

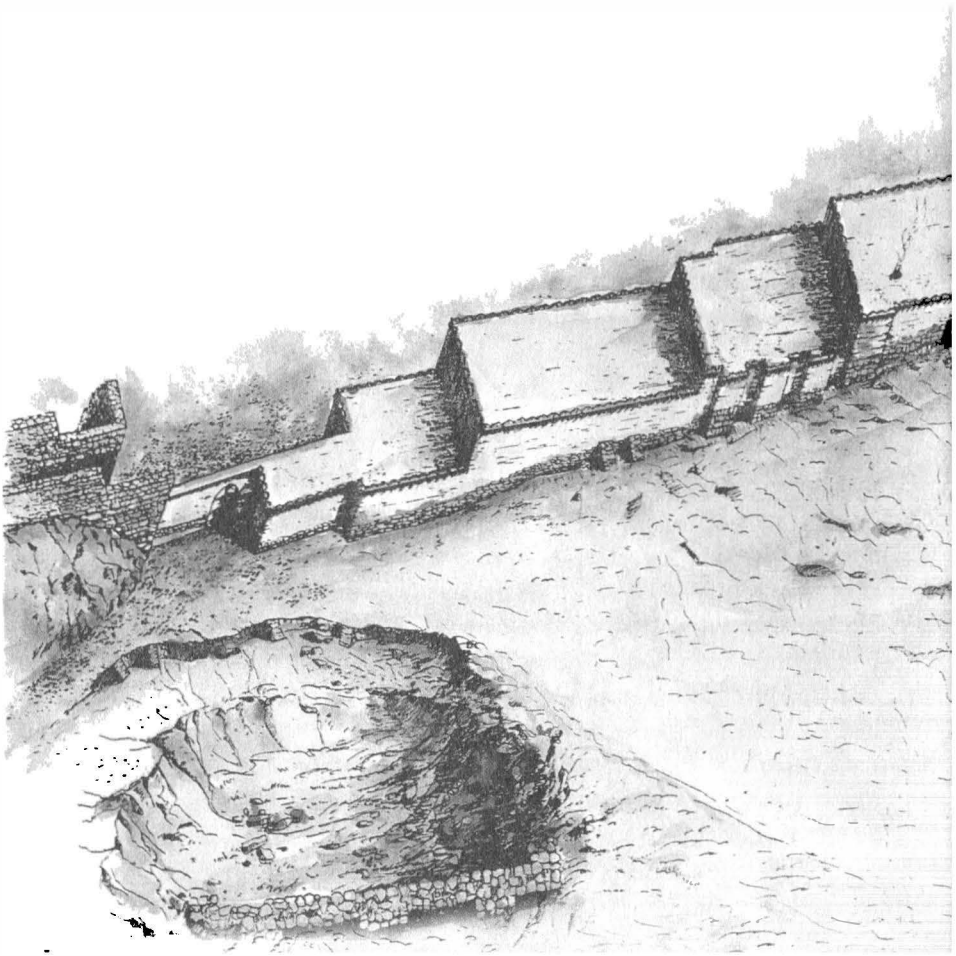
Çavuştepe

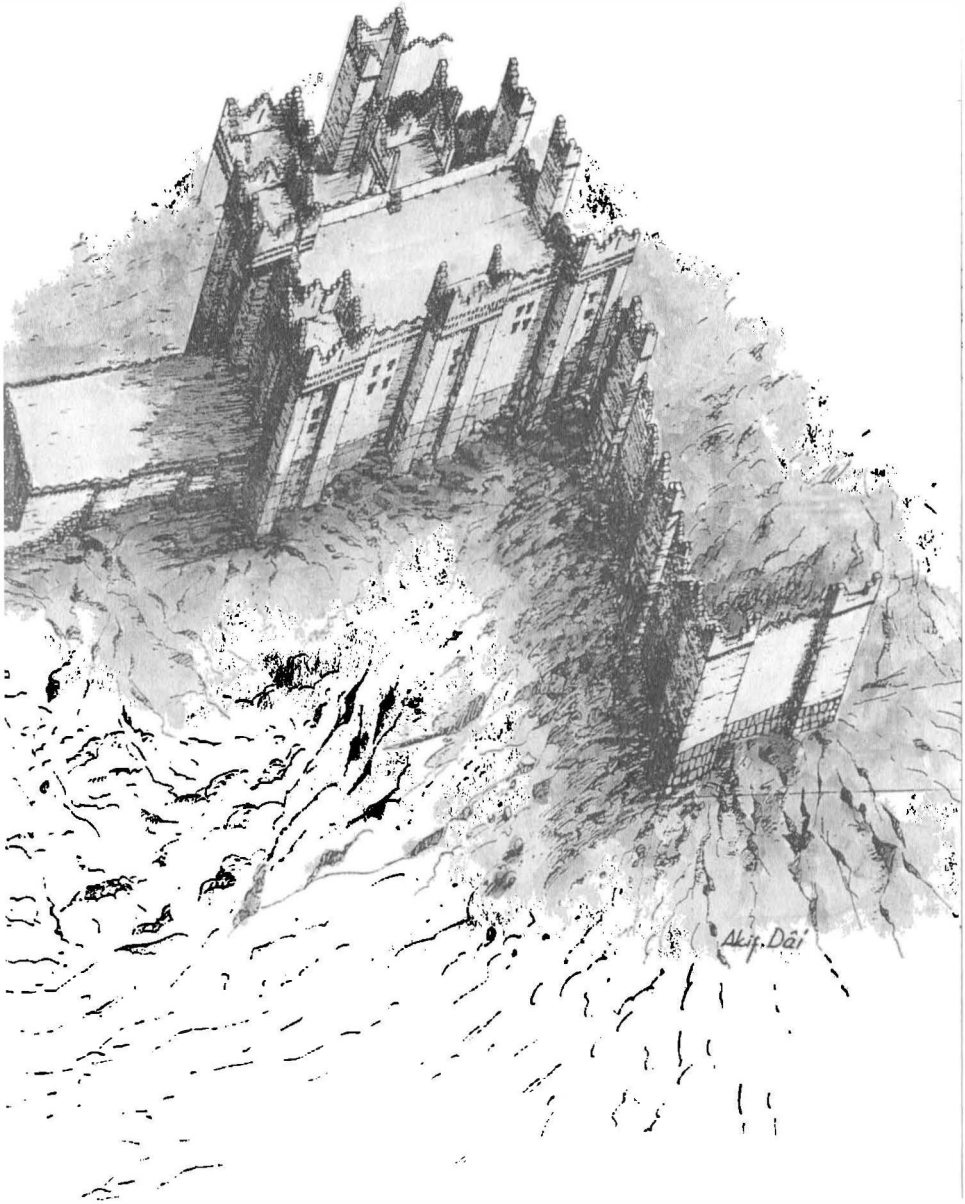
Van Gölü'nün doğusunda bereketli Gürpınar Ovası yer alır. Ovanın orta kesiminde, kuzeydoğudan güneybatıya uzanan, yaklaşık 8-10 km. uzunluğunda "Bol Dağı" adı verilen bir dağ silsilesi vardır. Silsile yedi-sekiz tepeden oluşur ve güneybatıya doğru gittikçe alçalarak bugünkü Çavuştepe Köyü'nün bulunduğu yerde son bulur. Bol Dağı silsilesinin güneybatı kesiminde, ikinci ve üçüncü tepeler (biri 80 m., diğeri 110 m.) üzerinde bir kale kalıntısı vardır. Kalenin adının, arkeolojik kazı sırasında bulunan çok sayıda çivi yazılı kitabeden, Sardurihinili (Sarduri Kenti) olduğu öğrenilmiştir. Kale bu gün yakınında bulunduğu köyün ismiyle, Çavuştepe Kalesi olarak bilinmektedir. Çavuştepe'nin adı (eski Astwadzaschen, daha sonra Asbaşın) 19. yüzyılda yanlış olarak "Haikapert" olarak belirtilmiştir.

Gürpınar Ovası'na tamamen hakim ve kuşatılması imkânsız bir yerde, Urartu Kralı II. Sarduri (M.Ö. 764-735) tarafından inşa ettirildiği bilinen Çavuştepe, bir zamanlar büyük bir askeri, idari ve ekonomik tesisti. Şimdi önünden Van-Hakkâri karayolu geçen Çavuştepe, Van iline 26 km. uzaklıktadır.

Çavuştepe Kalesi'nin inşa edildiği tepelerden biri ince uzun, diğeri ise yuvarlak biçimlidir. Tepeler, stratejik yönden zayıf olan noktalarına, doğuda 14 m., batıda ise 10 m.

18. *Çavuştepe'de, Yukarı ve Aşağı Kaleler arasında uzanan Uçkale. Kale duvarı yer yer 4-4. 5 m. yüksekliğinde taş beden üzerine kerpiç işlenerek tamamlanmıştır. Duvarların üzeri çok sayıda kör pencereyle dekore edilmiştir. Çok katlı olan yapıda bulunan yazıtlardan bir bölümünün krali depo olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.*

Akif. Dâi

genişliğinde kazılan birer hendekle dağ silsilesinden ayrılmış, böylece kaleye yapılabilecek bir saldırı güçleştirilmiştir. Surlar, iki tepeyi de içine alacak biçimde, tepelerin eğimi dolaşır. Kalenin içine yapılar topografik özelliğe uyumlu olarak ve sur içinde kalan araziden azami fayda sağlanacak biçimde yerleştirilmiştir.

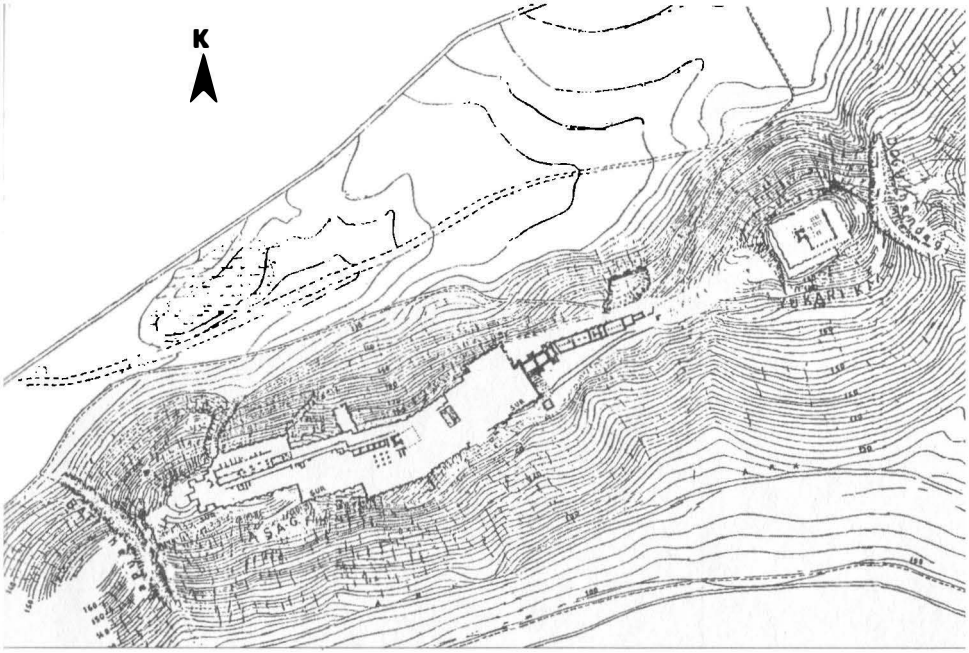
Çavuştepe, üzerinde kurulduğu tepelerin doğal konum ve biçiminden dolayı biri doğuda, diğeri batıda olmak üzere farklı yükseklikteki iki kaleden meydana gelir; batıdakine "Aşağı Kale", ötekine "Yukarı Kale" denmektedir. Kaleleri hafif bir boyun ve tahkimli bir yol birleştirir. Yukarı ve Aşağı Kale'nin bir boyunla birleştiği yerde bulunan çifte rampa kaleye giriş-çıkışı temin eder ve Hoşap (bugün Güzelsu) yoluyla bağlantıyı sağlar.

Yukarı Kale: Aşağı Kale'nin kurulu olduğu tepeden 30 m. daha yüksek olan doğudaki tepe üzerinde inşa edilmiştir. Kareye yaklaşan dikdörtgen planlı, güçlü bir sura sahiptir. Ortasında bir tapınağı vardır.

Aşağı Kale: Yukarı Kale'nin güneybatısında, doğu-batı yönünde uzanan dar ve uzun bir kaya bloku üzerine kurulmuştur. Kayanın doğal şeklinden azami istifade edilerek yaklaşık 430 x 70 m.'lik bir alan yaratılmış ve hareketli bir plan gösteren sağlam bir surla koruma altına alınmıştır. Aşağı Kale'de yerleşme alanı dört ana bölüme ayrılır.

19. *Çavuştepe Kalesi, uzaktan görüntüsü. Yukarı ve Aşağı Kale'siyle eşsiz bir merkezdi.*

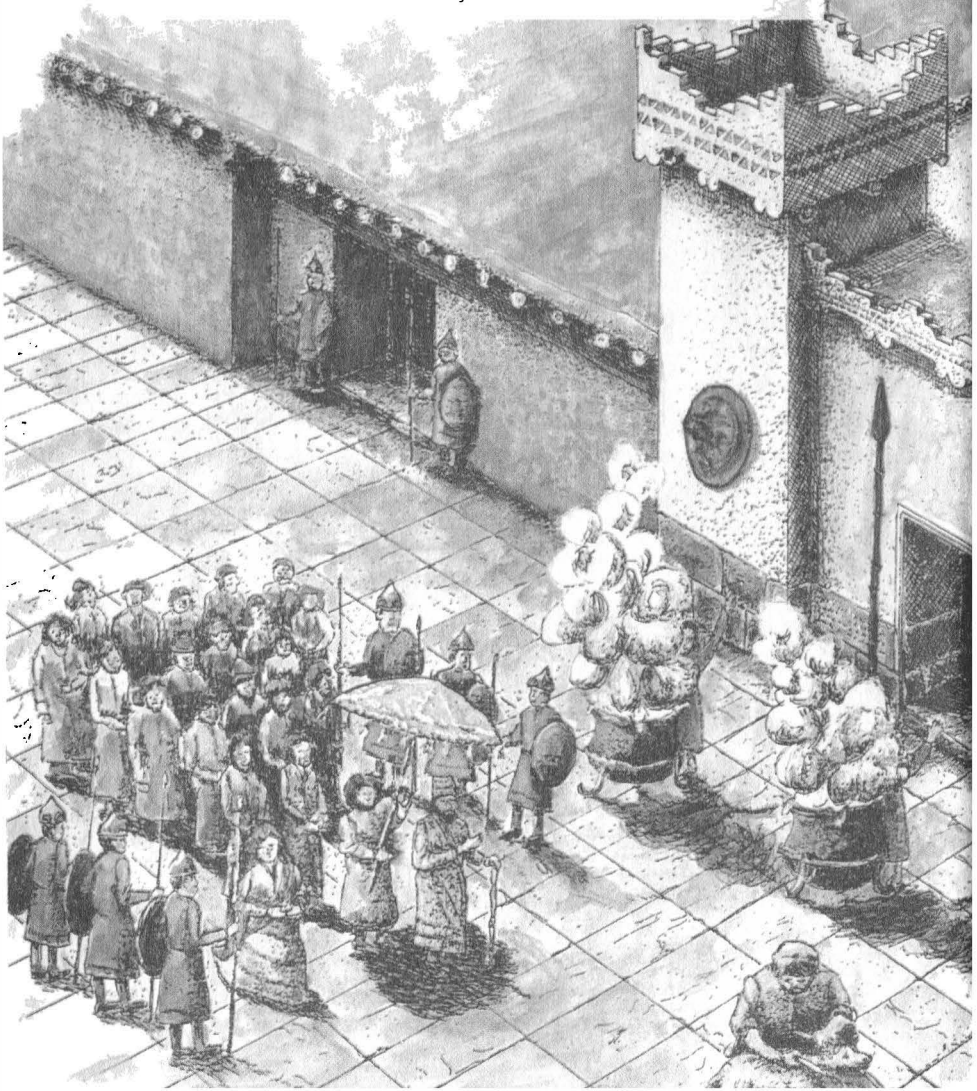
20. *Çavuştepe - Urartu Kalesi'nin planı.*

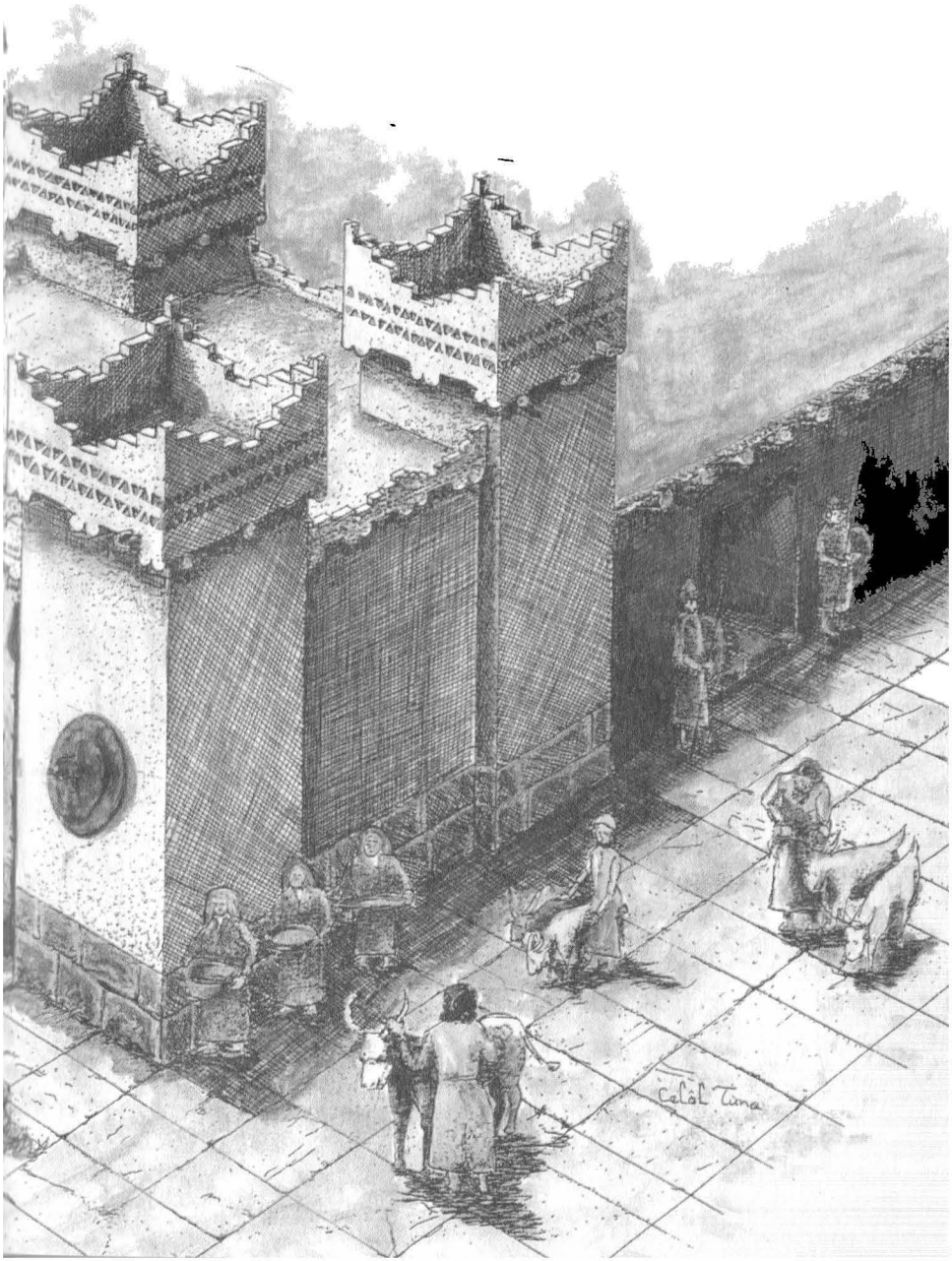
1- *Saray*: 81 x 33 m.'lik geniş bir alanı kaplar. Urartu kaya mimarlığının en görkemlisidir. 81 x 15 m. ölçülerinde merkezi bir salona sahiptir. Sarayın alt yapısı önceden tasarlanarak uygulanmıştır; bu özelliğine çağdaş kültürlerde bile ender rastlanır. Çok katlıdır. Zemin ve temel kısmının büyük bölümü, anakayanın ustaca şekillendirilmesi ve düzeltilmesiyle oluşturulmuştur.

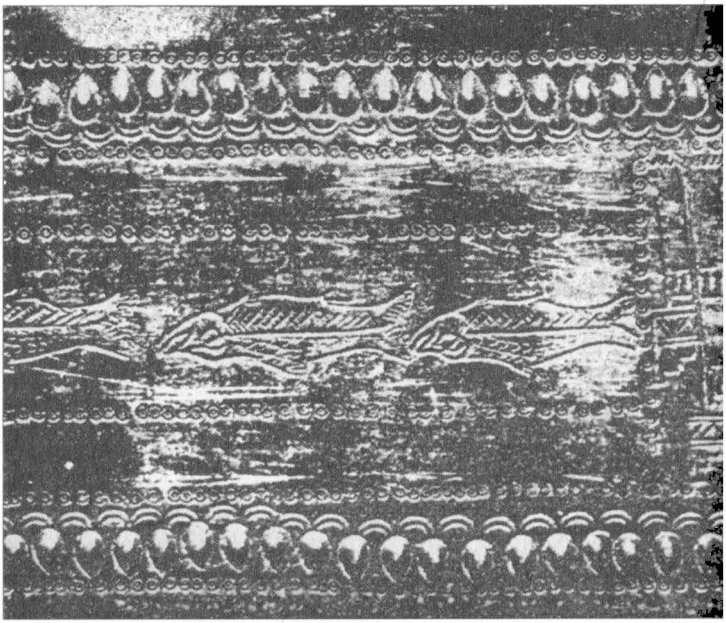
2- *Aşağı Kale Tapınağı*: Kalenin orta kesiminde, geniş bir alanı kaplar. 10 x 10 m. ölçüleriyle kare planlıdır; duvarları çok kalın örüldüğünden, yapı içindeki kutsal oda 4.5 x 4.5 m. boyutunda kalmıştır. Tapınak, kompleks bir yapıdır; önünde, kurban törenlerinin yapıldığı bir alan ve bu alanda sunaklar vardı.

3- *Depo Yapıları*: Tapınak ile Uçkale arasında yer alır. İki büyük bölüm halindedir; 23.5 x 16 m. boyutlu depolarında, 100 adet küp karın hizasına kadar toprağa gömülüdür. Birçoğunun omuzları üzerinde, kabın kapasitesini ifade eden, çivi yazılı kitabelerin yanı sıra hiyeroglif olarak tanımlanan şekiller çizilidir. Depolar, kapasiteleriyle, Çavuş-

21. *Çavuştepe Aşağı Kale Tapınağı yeniden kurma denemesi. Tapınak kalenin orta kesiminde geniş bir alana yayılmıştı. Kalın duvarlı (dıştan 10 x 10 m, içten 4.5 x 4.5 m) ve kare planlıdır. Girişin sol köşesinde çivi yazısı ile yazılmış ithaf yazıtı, kalenin Urartu kralı II. Sarduri tarafından kurulmuş olduğunu ve kentin adının (Sardurihinili) olduğunu söyler. Eski çağlarda tapınağın içine özel görevli kişiler haricinde kimse giremezdi. Dini törenler tapınağın dışında ve çok görkemli yapılırdı. Resimde, kralın katıldığı bir kült töreni temsili olarak canlandırılmıştır.*

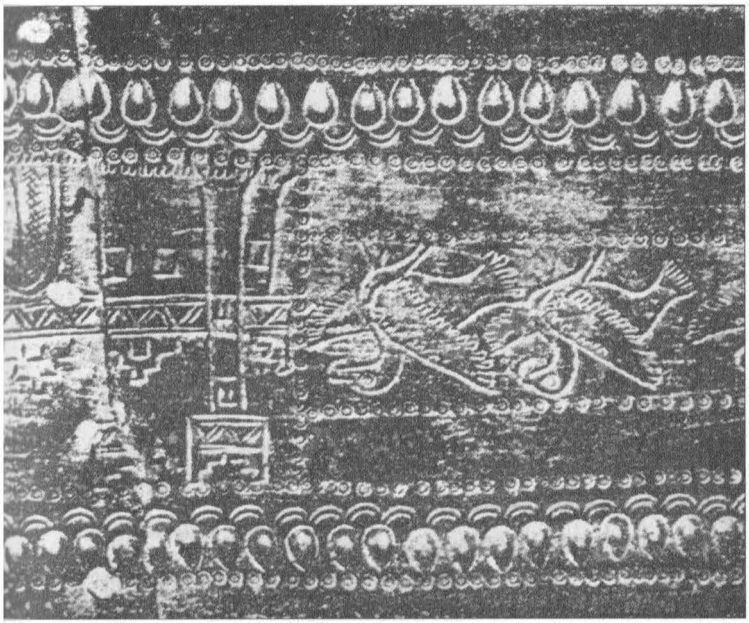

tepe'nin en büyük devlet ambarı olduğunun kanıtıdır.

4- *Uçkale*: Yukarı ve Aşağı Kaleler arasına, Aşağı Kale'nin doğu surlarının orta kesimine bitişik olarak, inşa edilmiştir. Temel düzeyini meydana getiren anakaya çıkıntısı, teraslar halinde doğuya doğru alçalmakta olduğundan, Uçkale bu tabii teraslar üzerine oturtulmuştur; doğubatı ekseni üzerinde 27.5 x 17.3 m. boyutlarında, dikdörtgen planlıdır. Hiçbir Urartu Kalesi'nde benzerine rastlanmayacak şekilde özenli işçilik gösteren duvarlara sahiptir.

Çavuştepe Kalesi'nin taş işçiliği ve duvar yapı tekniğinin yüksek düzeyi, ölçü ve işçilik yönünden mükemmeldir. Kalenin temel yatakları anakaya üzerine oyulmuştur. Sur ve öteki yapıların duvarları, temellerine konulan büyük taşlar üzerine kerpiç işlenerek tamamlanmış; yüzeyleri kalın bir sıva tabakası ile kaplanmış ve beyaz kireç ile badana yapılmıştır. Duvarların kerpiç beden kısmına ait çok az bir kalıntı günümüze gelebilmiştir.

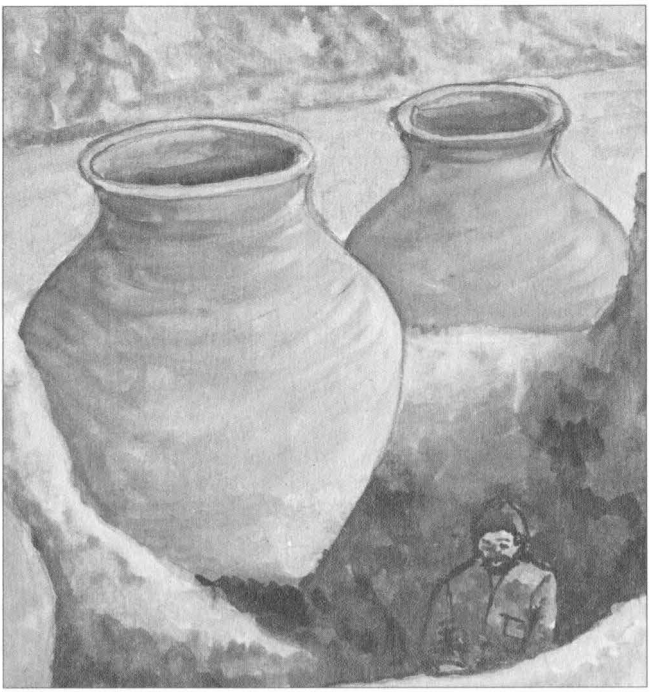

22. *Urartu tunç kemerleri üzerine işlenmiş çift kuleli kent kapısı kabartması.*

Çavuştepe Kalesi, Urartu siyasi tarihinin en parlak zamanında (Kral II. Sarduri), Urartu Krallığı'nın ulaştığı büyük gelişmeye tanıklık eden görkemli bir örnektir. M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına, yani krallığın çöküşüne kadar giderek gelişen ve büyüyen bir yerleşimdir.

Çavuştepe, M.Ö. 7. yüzyılın sonlarına kadar herhangi bir istilaya uğramadı. M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında bir deprem felaketinden etkilendi. Bu depremden sonra duvarları önüne kademeli destekler, payanda duvarları yapıldı. Kale, yaklaşık M.Ö. 610 tarihinde, İskitler tarafından bir daha esaslı bir yerleşmeye sahne olamayacak şekilde tamamen yağma ve tahrip edildi. Urartu Krallığı ortadan kalkınca da bütün önemini kaybetti.

İskit saldırısından kurtulabilmeyi başaran yerli halkın yeniden yerleştiği Çavuştepe, bir süre sonra tamamen terk edilmiş, uzun süre boş kalan yeri Orta Çağ'da mezarlık olarak kullanılmıştır.

23. *Çavuştepe erzak kapları. Çavuştepe depo binalarında bulunan kapların ortalama yüksekliği 1.9 m., karın çapı 1.4 m.'dir. Küpler karın hizasına kadar toprağa gömülüdür ve birçoğunun üzerinde, kapasitelerini ifade eden, çivi yazılı kitabe ile hiyeroglif olarak tanımlanan şekiller vardır. Depo binasında bulunan 100 adet büyük küp, Çavuştepe'nin büyük bir ekonomik merkez oluşunu belgeler.*

Kalede ilk bilimsel sayılabilecek araştırmayı Lehmann-Haupt 19. yüzyılın sonlarında gerçekleştirdi. 1956'da C.A. Burney ziyaret etti. 1961 yılından itibaren Afif Erzen tarafından arkeolojik kazısı yapıldı.

Binlerce yıl öncesinin görkemli kalesi, bugün bile, önünden geçenleri derinden etkilemekte, bütün ihtişamıyla kendisini ziyarete gelecek konukları beklemektedir.

Frig Krallığı

Eskişehir ili toprakları merkez olmak üzere, Batı Anadolu'nun iç kesimlerinden Orta Anadolu Bölgesi'ne ve Karadeniz Bölgesi'nin orta kesimi kıyılarına kadar yayıldığı bilinen Friglerin kesin sınırları hakkında net bir bilgi yoktur. Friglerin yaşadığı topraklara "Frigya" denir. Bazı İlk Çağ yazarlarının verdiği bilgiye göre biri batıda (Küçük Frigya), diğeri daha doğuda (Büyük Frigya) olmak üzere iki Frigya bölgesi vardır.

M.Ö. 8. yüzyılda güçlü bir devlet haline gelen Frigler, Anadolu'nun en eski yollarının kavşak noktalarına, Ege ile Ön Asya ülkeleri arasında bağlantı sağlayan yörelere sahip olmuşlardı. Ege Denizi kıyılarından Doğu Anadolu, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'ya uzanan büyük anayollarla bağlantıyı Frigya'dan geçen yollar sağlıyordu. Pers döneminin ünlü Kral Yolu, Batı Anadolu'daki Sart (Salihli) kentinden başlayıp, Frigya'dan geçerek, İran'daki Susa kentine kadar uzanıyordu. Bu nedenle, ulaşım ve ticaret bakımından çok önem arz eden Frigya, komşularının gözünde pek değerliydi.

Frig Devleti'nin ilk kralı, Gordion kentine adını veren, Gordios'tur. Gordios'tan sonra Frig tahtına oğlu Midas geçti. Frig Devleti'nin en güçlü kralı olan Midas, birçok efsaneye konu olmuştur: Bir efsaneye göre, Midas, yoksul bir çiftçi olan Gordios ile Telmessoslu (bugün Fethiye) bir kadının çocuğudur. Midas bir gün anne ve babasıyla birlikte Frig ulusunun toplantısına arabayla gider. Frigler, bir kehanete uyarak, toplantıya araba ile gelecek ilk kişiyi ken-

dilerine kral olarak seçmeye karar verirler; böylece, toplantıya arabayla ilk gelen kişi olarak, Midas Frig kralı seçilir. Midas arabasını, bir şükran borcu olarak, Gordion kenti akropolündeki tapınağa adar. Söylenceye göre, arabanın boyunduruğuna kızılcık ağacının iç kabuğundan, bağlantı yeri hiç belli olmayan, bir kördüğüm yapılmıştır; bu düğümü çözen kimse Asya'nın egemeni olacaktır. Büyük İskender, Asya seferi sırasında Gordion'a geldiğinde bu düğümü çözmeye çalışmış, başaramayınca da bir kılıç darbesiyle kördüğümü kesmiştir.

Midas'la ilgili bir başka söylence ise, her tuttuğunu altın yapmasına ilişkindir: Tanrı Dionysos'un alayında bulunan yaşlı, sarhoş Silenos, kendini köylülerin elinden kurtaran Midas'a, her şeyi altın yapma özelliğini kazandırır. Midas, önceleri bu işten çok hoşlanır. Yemekte ağzına atmak üzere tuttuğu lokması da altına çevrilince, Midas'ın dünyası kararır. Tanrıya eski haline dönmesi için yakarır ve bu isteği kabul olunur, ancak Sart Çayı'nda yıkanması gerekmektedir. Çayda yıkanarak bu sıkıntıdan kurtulur ama, bu kez de her şeyi altına çevirme özelliği Sart Çayı'na geçmiştir. Lidya kralları bu çayın getirdiği altınlar sayesinde zengin olmuşlardı.

Midas ile ilgili söylencelerden en ünlüsü, kuşkusuz ki kulaklarıyla ilgili olandır: Efsaneye göre Marsyas ya da Pan ile Apollon arasında yapılan tanrısal bir müzik yarışmasında Midas, Marsyas'ı daha çok beğendiğini söyleyince, Apollon tarafından cezalandırılarak kulakları eşek kulağı haline dönüştürülür. Midas, eşek kulaklarını sivri Frigya külahı ile bir süre saklar; saklar ama, saç ve sakalını tıraş eden berberin görmesine de engel olamaz. Berber, kimseye anlatamadığı bu sırdan kurtulmak ve içini döküp rahatlayabilmek için toprağa bir çukur açar ve içine eğilerek "**Midas'ın kulakları eşek kulaklarıdır**" diye fısıldar. Çukurun çevresinde yeşeren ot ve kamışlar rüzgar estikçe dile gelerek, "Midas'ın kulakları eşek kulaklarıdır" diye yankılanmaya başlarlar.

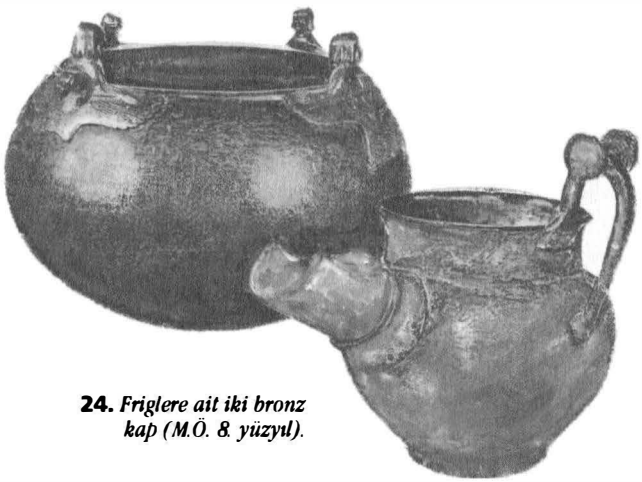
Midas'la ilgili söylencelerde gerçek payı var mıdır, varsa ne derecededir bilinmez. Ancak bilinen şudur ki: Midas Asurlular ile barış yaptıktan sonra, batı dünyası ile ilgilenmeye başlamış, Aiolya'daki Kyme Kenti kralı Agamemnon'un kızı ile evlenmiş, Batı Anadolu kıyılarında yaşayan Helenler ve komşu Lidya Krallığı ile dostça ilişkiler kurarak ticareti geliştirmiş, ülkesini zenginleştirmiştir.

Frigya Krallığı en güçlü dönemlerini yaşarken talancı, yaban Kimmer sürülerinin dalga dalga gelen akınlarına karşı direnememiş ve yapılan bir savaşta yenilen Kral Midas, üzüntüsünden öküz kanı içerek hayatına son vermiştir. Başkent Gordion'da yaşayan halk eşyalarını bile kurtaramadan kentlerini terk etmişlerdir. Kimmerlerden canını kurtarabilen kral ailesinin üyeleri, daha çok yukarı Sakarya Vadisi'ne çekilerek, burada bir ya da birkaç prenslik halinde ve Lidya'ya bağımlı olarak yaşamlarını sürdürdülerse de, herhangi bir etkinlik gösteremediklerinden, M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısından sonra, bir daha adları geçmemek üzere tarih sahnesinden silinmişlerdir.

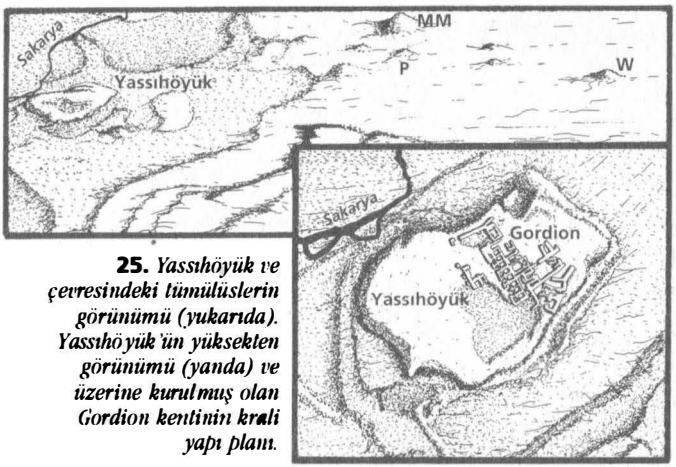

Gordion (Yassıhöyük)

Frig Devleti'nin başkenti olarak bilinen Gordion, Ankara'nın batısında ve yaklaşık yüz kilometre uzağındaki Polatlı ilçesi sınırları içinde bulunmaktadır. Polatlı'nın 29 km. kuzeybatısında, Ankara-Eskişehir karayolu ve Sakarya ile Porsuk Nehri'nin birleştiği yerin yakınında, Anadolu'daki önemli yerleşimler ve daha uzakta bulunan ülkelerle iletişim sağlama açısından da uygunluk gösteren bir yerde kurulmuştur. Kentin yeri akarsu kaynakları ve ekilebilir alanlarıyla doğal anlamda bir çekiciliğe sahiptir.

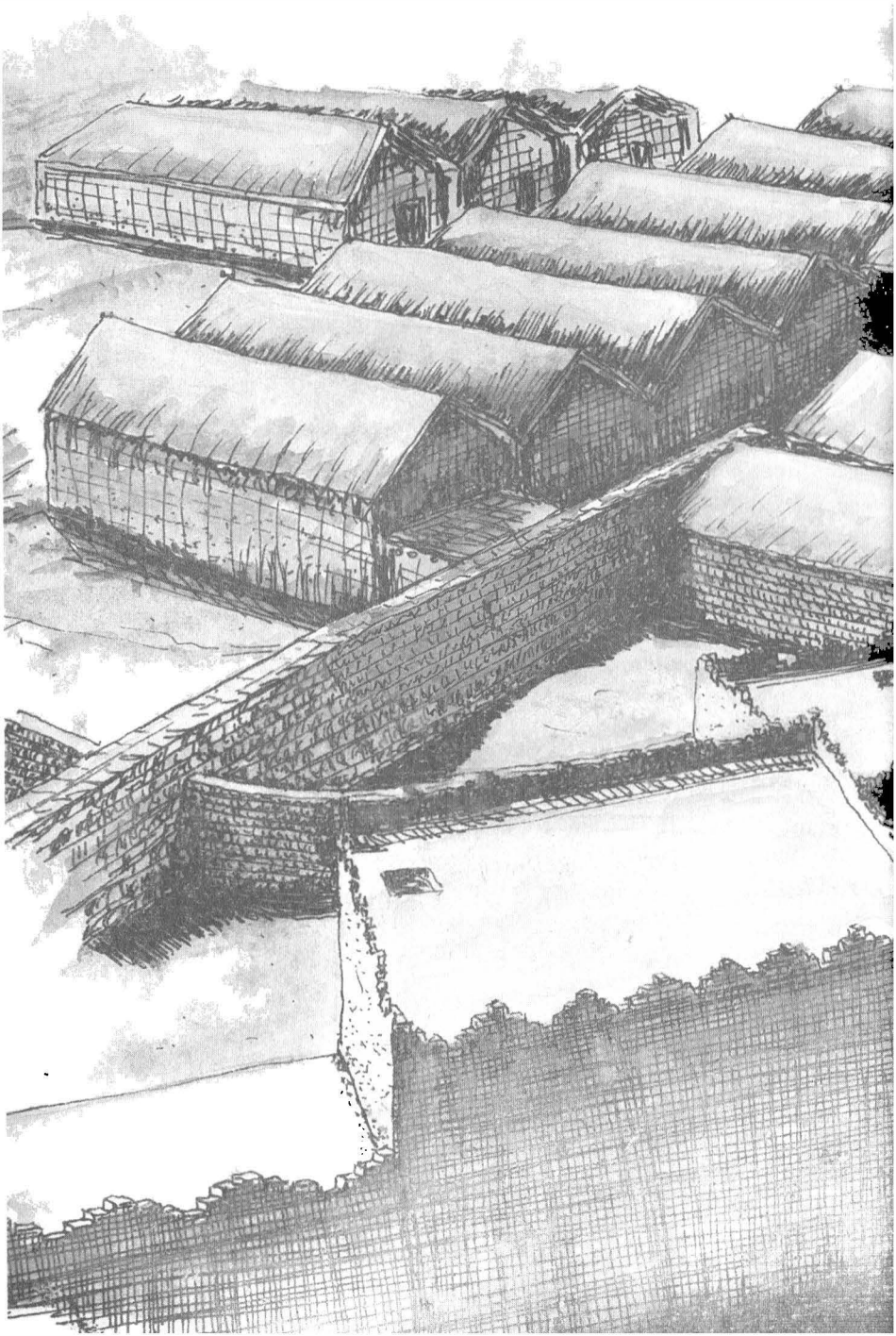
24. ***Friglere ait iki bronz kap (M.Ö. 8. yüzyıl).***

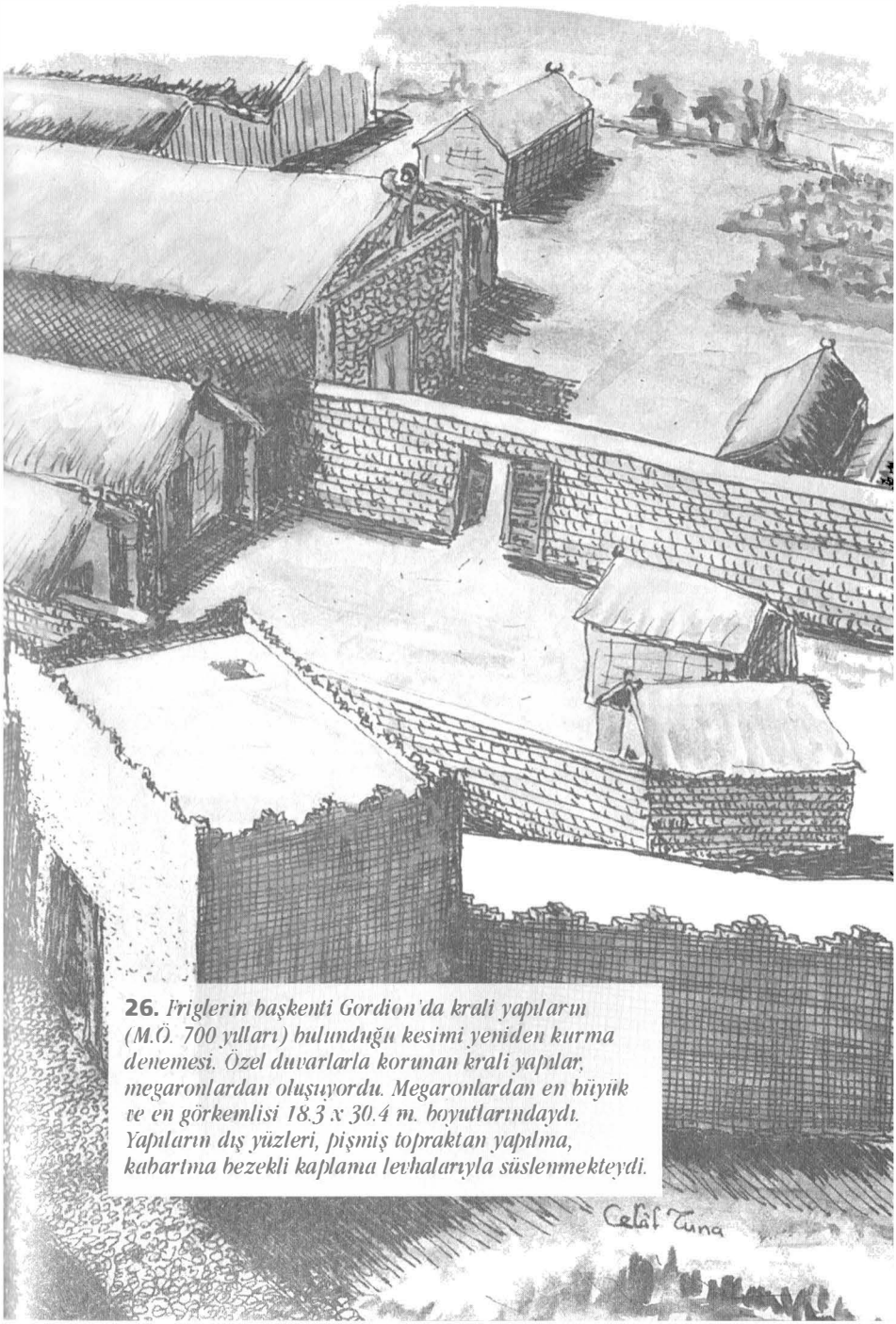

25. *Yassıhöyük ve çevresindeki tümülüslerin görünümü (yukarıda). Yassıhöyük'ün yüksekten görünümü (yanda) ve üzerine kurulmuş olan Gordion kentinin kral yapı planı.*

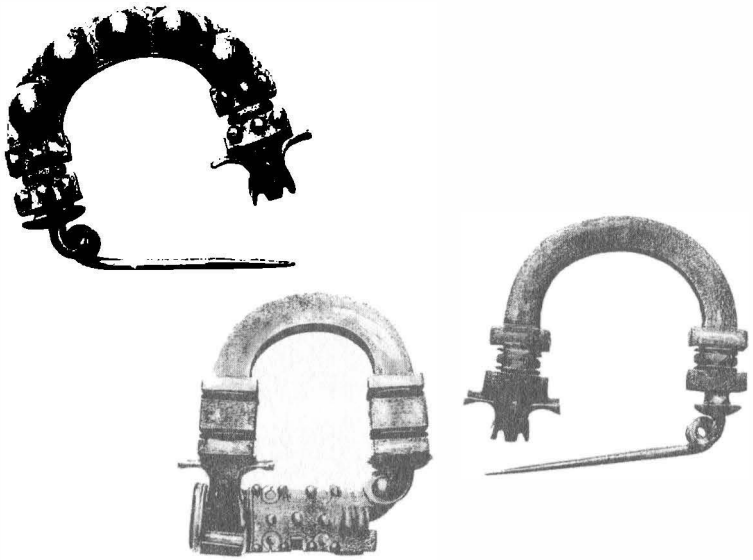
Gordion birçok kez yıkılıp yeniden inşa edildiğinden, kentin üzerine kurulmuş olduğu yükseltinin boyutları zaman içinde değişmiş ve giderek büyük bir höyük haline gelmiştir. Bir zamanlar güçlü Frig Devleti başkentine ev sahipliği yapan bu yükselti şimdi "Yassıhöyük" adıyla anılmaktadır. Höyük, Anadolu'da pek benzeri olmayan niteliğe ve anıtsal ölçülere (500 x 300 m.) sahiptir. Yassıhöyük'ün yakın çevresinde, önemli Frig yöneticilerinin gömülü olduğu, birkaç tümülüs de vardır; bunlardan biri, kral Midas'a ait olduğu sanılan Büyük Tümülüs'tür.

Höyüğe ilk yerleşim İlk Tunç Çağı'nda, M.Ö. 2500 dolaylarındadır. Höyük, Orta Tunç Çağı boyunca ve Hitit İmparatorluğu'nun yıkılış yıllarına (M.Ö. 1200) değin boş kalmamış, daha sonra göç dalgalarıyla batı yönden (?) Anadolu'ya giren Friglerin başkent olarak seçtikleri yer olmuştur. Frigler, aşağı yukarı M.Ö. 800'lerde, Yassıhöyük üzerinde basit ve özensiz malzemeyle inşa ettikleri Gordion surlarını, M.Ö. 750'de taş temel üzerine kerpiç bloklar kullanarak sağlamlaştırmış ve aynı zamanda kenti genişletmişlerdir. Dış yüzü 7 m. yüksekliğe erişen kent surunun iç

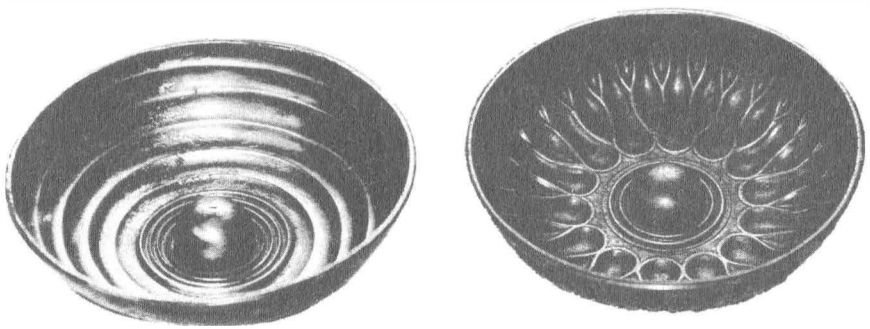

26. *Friglerin başkenti Gordion'da krali yapıların (M.Ö. 700 yılları) bulunduğu kesimi yeniden kurma denemesi. Özel duvarlarla korunan krali yapılar, megaronlardan oluşuyordu. Megaronlardan en büyük ve en görkemlisi 18.3 x 30.4 m. boyutlarındaydı. Yapıların dış yüzleri, pişmiş topraktan yapılma, kabartma bezekli kaplama levhalarıyla süslenmekteydi.*

27. *Frigler metal işlerinde çok ustaydılar. Harika biçim gösteren metal kaplar ve birbirinden çok ilginç çengelli iğneler yapıyorlardı. Özellikle çengelli iğneleri çok revaçtaydı ve Anadolu'nun her tarafına yayılmıştı (çengelli iğnelerden 3 örnek M.Ö. 8. yüzyıl, (üstte). MM tümülüste bulunmuş, dibi içe doğru çıkıntılı / omphaloslu iki metal kâse (altta).*

ve dış cepheleri düzenli bir duvar işçiliği gösterir. Krali yapıları çevreleyen surun dışında batı ve güneydeki düzlükte halk yaşamaktaydı.

Kentin göz alıcı anıtsal bir giriş kapısı vardı. Kapının iki yanındaki kulelerin yüksekliği 9-10 m.'yi buluyordu. Anıtsal kapıdan girdikten sonra, 9 m. genişliğinde ve 23 m. uzunluğunda üstü açık bir koridordan geçilip kente girilebiliyordu. Kentin bir bölümü -ki burası özel duvarlarla koruma altına alınmıştı- yöneticilere ayrılmıştı. İdarecilerin oturduğu yapılar, (saraylar) birbirine bağlı olmayan ve zaman içinde bağımsız ek binalarla genişleyen birimlerden oluşuyordu; en önemli özellikleri ise tümünün "megaron" (megaron, dar uzun bir yapıdır; küçük bir ön oda ile bunun arkasında, içinde ocağı bulunan büyük bir odadan oluşur; üzerleri beşik çatıyla [=semerdam] kapatılan megaronların, dar cepheleri üçgen biçimli alınlıklıdır. Frig megaron alınlıklarının tepesinde, boynuza benzer biçimler [akroter] yer alır) planlı oluşudur. Höyükteki megaronların birisinde (megaraon I) taban, koyu kırmızı, mavi ve beyaz çakıl taşları kullanılarak yapılmış, geometrik desenli, bir mozaik döşeme ile kaplanmıştır; bu, bilinen en eski çakıltaşı mozaik örneğidir. Megaron III, 18.3 x 30.4 m. ölçüleriyle, Gordion'un en büyük yapısıdır; içi, orta bölümü tek katlı, yan kısımları iki katlı olmak üzere ahşaptan yapılmıştı. Sarayların arkasında, her biri 11 x 14 m. ölçülü, yan yana sıralanmış, 8 megaron yer almaktadır; bunlar, sarayın günlük işlerinin görüldüğü yerlerdi.

Gordion en parlak dönemini kral Midas'ın zamanında yaşadı. M.Ö. 690 yılında Kimmer saldırısında yenilen ve üzüntüsünden öküz kanı içerek intihar eden Kral Midas'tan sonra, Frigler kendilerini çabuk toparlamışlar ve eski plana benzeyen bir planla kısa zamanda kenti yeniden kurmuşlardır. M.Ö. 7. yüzyıldan sonra yavaş yavaş gerilemeye başlayan kent, pazar yeri ve konaklama işlevini sürdürmeye çalışmıştır. M.Ö. 6. yüzyılın ortalarından itibaren Pers egemenliğine girmiş, Büyük İskender tara-

28. *Friglere altın çağ yaşatan ve efsaneleşen Frig Kralı Midas'ın büstü.*

fından bağımsızlığına kavuşturulana kadar, onların yönetiminde kalmıştır. Makedonya kralı Büyük İskender ve askerlerinin Gordion'da kışladıkları bilinmektedir. Antik kaynaklara göre İskender, M.Ö. 334'te Gordion'da kışı geçirdiği sırada, ilk Frig Kralı Gordios'un efsanevi arabasına bağlanan ünlü düğümü çözmeye çalışmış, sonunda ip düğümü kılıcı ile kesmiştir. İlk Kral Gordios'un efsanevi arabasının konulduğu tapınak bu güne değin bulunamamıştır.

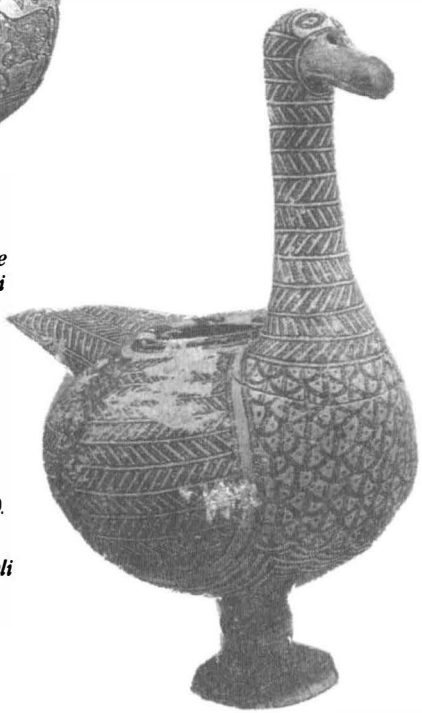
Kent M.Ö. 275 dolaylarında bölgeye yerleşen Galatlar döneminde artık eski önemini iyice yitirmişti. Roma ordusu, M.Ö. 189'da, Gordion'a geldiğinde kenti terk edilmiş olarak bulmuştur.

Höyüğün kuzeydoğu eteklerinde bir Hitit mezarlığı vardır. Nehir tarafı boyunca küçük bir Roma iskâm, varlığını Bizans devri içlerine kadar devam ettirmiştir.

Gordion'da ilk kazıyı Alfred ve Güstav Koerte kardeşler 1890 yılında yapmış ve burada sadece bir dönem çalışabilmişlerdir. 1950 yılında Roudney. S. Young yeniden kazıya başlamış ve arkeolojik kazıyı, 1973 yılına değin, on yedi mevsim sürdürebilmiştir. 1988 yılında başlayan üçüncü dönem kazıları G. Kenneth Sanmıs yönetmektedir.

Kral Midas'ın öyküleriyle ünlü kent, kazılar sırasında çıkarılmış özgün eserleriyle de Anadolu halkının yaratıcı gücünü gözler önüne sermektedir.

29. *Frigler çömlekçi çarkında biçimlendirdikleri çanak çömleğin üzerlerini geometrik bezemelerle, bazen de panolara bölerek, içlerini hayvan betimleri ile süslüyorlardı.*

- *Açık renk zemin üzerine kırmızımsı kahverengi ile yapılmış, hayvan motifleriyle bezeli kap (M.Ö. 7. yüzyıl) (üstte).*
- *Gordion "W" tümülüsünde bulunmuş, uzun emzikli, süzgeçli, geometrik bezemeli bir kap (M.Ö. 8. yüzyıl) (altta).*
- *Devetüyü renkli zemin üzerine kahverengi boyayla bezenmiş kaz biçimli vazo (M.Ö. 7. yüzyıl) (yanda).*

Lidya Krallığı

İlkçağda, Batı Anadolu'da Bakırçay (Kaikos), Gediz (Hermos) ve Küçük Menderes (Kaystros) nehirleri vadilerini kapsayan bölgeye Lidya ve bu bölgede Anadolu'ya özgü bir uygarlık yaratan halka da Lidyalılar denmekteydi. Lidya halkının yöreye ilk yerleşme tarihi kesin olarak bilinmez. Büyük Hitit İmparatorluğu arşivindeki bazı belgeler, Hititlerin Assuwa olarak niteledikleri Lidya'da güçlü bir devletin varlığını ortaya koymakta, ayrıca eski yazarlardan Herodotos da Lidyalıların birbiri ardına hüküm süren üç ayrı kral sülalesi tarafından yönetildiğini söylemektedir.

Demir Çağı'nda güçlü bir krallık haline gelen Lidya'nın ilk kral sülalesi Atyadlar'dır. Atyad sülalesi ile ilgili bilgiler efsanevi niteliktedir; bu dönem krallarından biri olan Kambles (Kamblitas) yemeye ve içmeye karşı doymak bilmeyecek bir iştaha sahipmiş; o denli oburmuş ki bir gece karısını kesip yemiş; ertesi günün sabahı karısının elini ağzında bulunca dehşete düşmüş ve kendi boğazını keserek hayatına son vermiş.

Atyadlardan sonra Heraklid (Tylonid) sülalesi başa geçti (M.Ö. 1185-680). Sülalenin son kralı Kandüles'tir. Bu kralın tahttan indirilişini Herodotos şöyle anlatır: Kandüles, karısının güzelliğine hayrandır; onu en yakın adamlarından birine, Gyges'e gizlice gösterir. Seyredildiğini sezen kraliçe, genç Gyges'i zorlar; kocasını öldürmesini ve kendisiyle evlenmesini ister. Öykü, Gyges'in Kandüles'i yatağında bıçaklamasıyla son bulur. Bu harem entrikasından sonra tahta Mermnad sülalesi geçer ve ülke Lidya (Lydia) olarak anılma-

ya başlar. 141 yıl kadar egemen olan bu sülale zamanında Lidya Krallığı büyük önem kazanır; yüksek becerili ve enerjik krallar sayesinde Anadolu'nun hemen hemen yarısına hakim olur. Sart Çayı'nın (Paktolos) sürüklediği alüvyonların içinde altın madeninin bulunması da Lidya Devleti'ni Ön Asya'da bir güç dengesi durumuna getirir.

Mermnad Sülalesi'nin ilk kralı Gyges'tir (M.Ö. 687-645). Gyges, M.Ö. 645 yılında Kimmerlerle yaptığı bir savaşta öldü. Onu Ardys izledi. Ardys kral zamanında Trerlerle birleşen Kimmerler tekrar saldırdılar ve başkentlerini yağmaladılar. Daha sonra kral olan Alyattes (M.Ö. 613-561) döneminde çıkan Lidya-Med Savaşı, Kızılırmak yöresinde 5 yıl kadar sürdü, savaş sırasında, M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde, günü aniden geceye çeviren ve Miletos'lu Thales'in önceden hesapladığı bir güneş tutulması olur; bu olayı tanrıların barış çağrısı biçiminde yorumlayan taraflar savaşa son verirler ve anlaşırlar; yapılan anlaşmaya göre, Kızılırmak iki devlet arasında sınır kabul edilir.

Kral Kroisos çağında (M.Ö. 560-547) Lidya Devleti zenginliğinin ve gücünün doruğuna ulaştı, fakat aynı zamanda Pers tehlikesi de artmaya başlamıştı. M.Ö. 547 yılında çıkan ve Kızılırmak kavsi içinde yapılan Pers-Lidya savaşı üç ay kadar sürdü; her iki taraf da kesin bir başarı sağlayamadı. Kış yaklaşmakta olduğundan, klasikleşmiş İlk Çağ savaş gelenekleri gereğince, savaşın ertesi yıl devam edeceğini düşünen Kroisos geri çekildi ve ordusunu dağıttı. Pers Kralı, İlk Çağ'ın alışılmış savaş kurallardan farklı davranarak, Lidya içlerine aniden girdi ve başkent Sart'ı kuşattı, şehir düştü; Lidya Devleti en parlak çağında, beklenmedik bir biçimde aniden yıkıldı.

Ticari yollar üzerindeki konumu ve doğal zenginlikleriyle Anadolu'ya özgü bir uygarlık olarak parlayan Lidya Devleti, ilginçliğiyle ön sıralarda yer alır. Lidyalıların insanlık tarihine ve kültürüne yaptıkları en önemli katkı, kuşkusuz "sikke"yi icat etmiş olmalarıdır. Bu büyük icat, İlk Çağ dünyasının ekonomik gelişimini büyük ölçüde hızlandırmış, hatta, tarihin akışını bile değiştirmiştir. Bu büyük devrimin gerçekleştiği yer, altın diyarı, Lidya'nın ünlü başkenti Sart (Sardis/Sardeis/Salihli) kentidir.

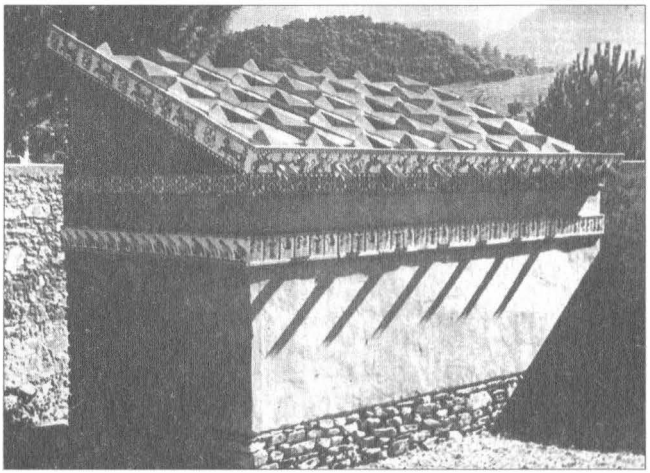
Sart

Anadolu'ya özgü bir uygarlığın, insanlığa büyük armağanlar bırakmış hoşgörülü bir halkın, Lidya Krallığı'nın, başkenti olan Sart (Sardis/Sardeis) kenti, Manisa iline bağlı Salihli ilçesinin 8 km. batısında, Gediz Ovası'nda, Sart Çayı vadisinde ve Bozdağ'ın kuzey eteğine yaslanmış durumdadır. Bugün içinden, İzmir-Ankara karayolu geçer ve kentin kalıntılarını iki bölüme ayırır.

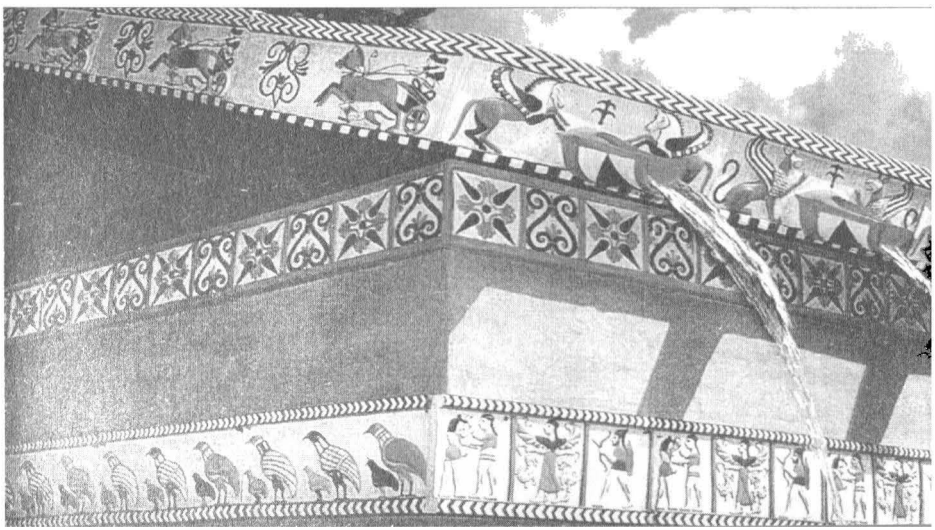
Kentin asıl adı (Swarda) idi. Swarda adı, olasılıkla (Swa-(a)rda kutlu /güzel akarsu öğelerinden türetilmişti. Helen diline uyarlandığında Sardis/Sardeis biçimine bürünmüştür.

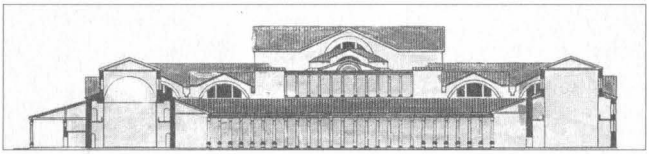
Kentin tarihi, M.Ö. 2. binyıl içlerine kadar uzanmaktadır. Sart kentinin Mermnadlar döneminden günümüze yeterli kalıntısı gelmemekle birlikte, kral sarayı ve öteki resmi binaların bulunduğu yüksek kesim ile halkın yaşadığı Aşağı Kent'ten oluştuğu saptanmıştır. Kent geniş bir alanı kaplıyordu; halkın ve yönetici sınıfının oturduğu kesimler güçlü surlarla çevriliydi. Aşağı Kent önceleri sursuzdu. M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında Kimmerlerin saldırısından sonra 20 m. kalınlığında ve 10 m. yüksekliğini aşan bir surla -yüksek taş beden üzerine kerpiç işlenerek- çevrildi. M.Ö. 6. yüzyılda ise destekle daha da kalınlaştırıldı.

M.Ö. 7. yüzyılın başlarında, kentin içinden geçen Sart (Paktolos) Çayı'nın getirdiği alüvyonlu topraklardan altın

30. *İlk Çağ Anadolu'sunun en güçlü ve en zengin başkenti olan Sart'ta bazı evlerin duvarları pişmiş topraktan yapılan kabartmalı levhalarla süsleniyor ve çatıları renkli kiremitlerle kaplanıyordu (yukarıda bir Sart evini yeniden kurma denemesi. M.Ö. 6. yüzyıl). Evlerin dış cephesini süsleyen pişmiş toprak levhalar üzerine geometrik bezemeler, hayvan (bazıları mitolojik yaratıklar) ve insan betimleri işleniyordu (altta).*

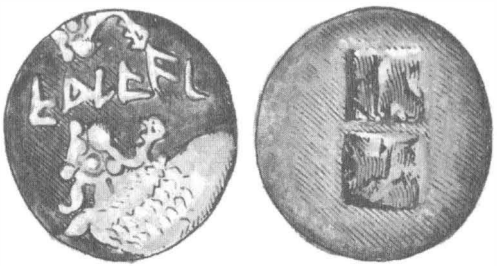

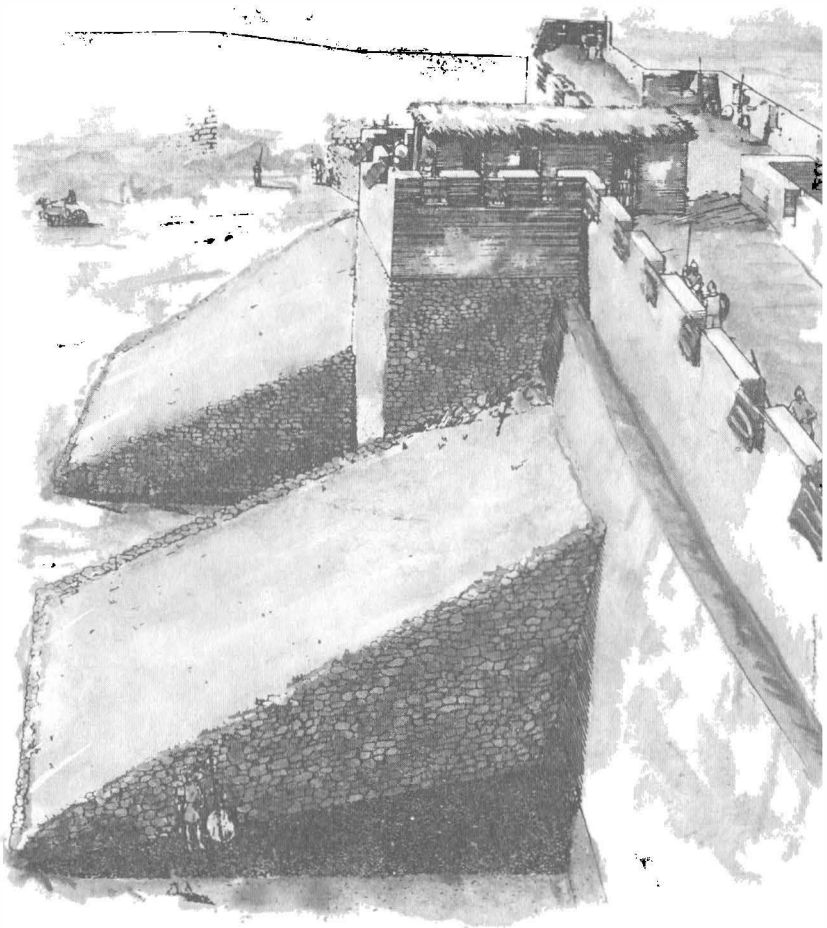
31. *Sinagog. Roma dönemi. İlk kez, M.S. 17'deki deprem sonunda jimnazyumun bir bölümü olarak inşa edilen bu yapı, 3. yüzyılda da sinagoga çevrilmiştir.*

elde edilmeye başlandı. Efsanelere göre Sart Çayı bu özelliğini, dokunduğu her şeyi altın yapan, Frig Kralı Midas'tan almıştı. Efsaneye göre Midas eline aldığı ekmeğin bile altına dönüşmesinden bıkmış, açlıktan ölmemek için tanrılara yakarmış ve bundan kurtulmak istemiştir. Dileği kabul edilen Kral Midas'a Sart'taki Paktolos (Sart Çayı) Çayı'na gitmesi ve bu suyun kaynağında yıkanması söylenir. Midas, söylenenlere aynen uyar ve arınır; ancak bu özellik Sart Çayı'na geçer. Sart Çayı vadisinde özel konutlar, kamu yapıları ve altın işleme atölyeleri vardı. Atölyelerden biri tümüyle ortaya çıkarılmıştır. Altın işleme atölyeleri, genellikle 25 x 20 m. boyutlarında, taştan bir duvarla çevriliydiler. Bunlardan birinin ortasında, dört kenarında oturmuş aslan heykelleri ve Ana Tanrıça Kybele'ye ait bir sunak yükselmektedir.

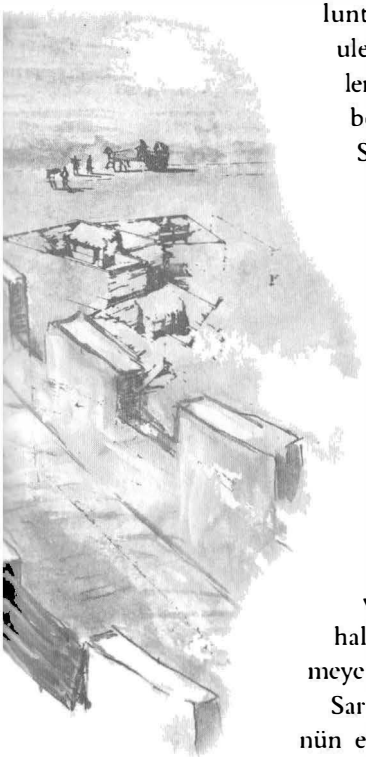
M.Ö. 6. yüzyılda Kybele ile birlikte köpek-boğucu tanrı Kandaules'in de saygı gördüğü ve onuruna dinsel yemek tö-

32. *Lidya Kralı Alyattes'in adını taşıyan ilk yazılı sikkenin ön ve arka yüzü. Elektron denen altın-gümüş karışımı bir maddeden yapılmış ilk Lidya sikkeleri, biçim olarak baklaya benzerdi.*

33. *Kimmer saldırısından sonra Lidyalılar Sart'ta Aşağı Kentin etrafını çok güçlü surla çevirmişlerdi. Taş temel üzerine kerpiç duvar olarak yükselen surun yüksekliği 15 m.'yi, kalınlığı ise 20 m.'yi bulmaktaydı.*

renleri düzenlendiğini arkeolojik buluntular ortaya koymuştur. Kandaules onuruna verilen dinsel şölenlerde, yeni doğmuş köpek enikleri boğularak kurban edilmekteydi. Sart kentinin pazar yerinde, her biri aynı tören malzemesi içeren toplu buluntu grubunda köpek eniği iskeletleri bulundu; boğulan köpek enikleri derileri yüzüldükten sonra yenilmişti.

İçinde 50.000 kişi barınan Sart kenti evlerinin çoğu sazdandı. Kerpiç yapıların üstü de sazla örtülüyordu. M.Ö. 6. yüzyılda, yapı sanatında gelişme görülür ve dış yüzleri pişmiş toprak levhalarla kaplanan yapılar inşa edilmeye başlanır.

Sart'ta, insanlık tarihi ve kültürünün en önemli buluşlarından biri de "**sikke**"dir. M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında, Lidyalıların icadı olan para sistemi, kısa sürede eski değiş tokuş usulünün yerini alarak ticareti çok kolaylaştırmıştır. Bu yeni buluş, Lidya'nın dünya ticaretine, insanlığa verdiği büyük bir hediyedir.

İlk sikkeler biçim olarak baklaya benzer. Sikkelerin ön yüzleri, ilk önce düz, sonra çizgili, daha sonra da resimlidir; arka yüzlerinde ise bir, iki ya da üç adet derin dörtgen ya da üçgen çukurluk bulunuyordu. Resimli sikkelerin ön yüzlerinde krallığın arması olan aslan başı, pençesi ya da iki aslanın karşılıklı ön bölümleri yer almaktaydı. Kral Kroisos zamanında, saf altın ve gümüş sikkeler basılmaya başlanmıştır.

34. *Sart kenti altın arıtma atölyelerindeki çalışmayı yansıtan bir resim ve Kybele sunağı. Sart Çayı'nın doğu kıyısında, son Lidya kralı Kroisos dönemine, yani M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına ait altın atölyeleri gün ışığına çıkarılmıştır. Bu atölyelerde, altının içindeki yabancı alaşımlar, "kal" işlemi denen kurşunla eritme yöntemiyle arıtılmakta, sonra da altını gümüşten ayırıp saf altın elde etmek için küçük fırınlar kullanılmaktaydı. 25 x 20 m. boyutlarında, taştan bir duvarla çevrilmiş olan altın atölyelerinden birinin ortasında, dört bir kenarında oturmuş aslan heykelleri ve Ana Tanrıça Kybele'ye ait bir sunak yükselir.*

Kral Kroisos döneminde (M.Ö. 560-547) Sart, Ön Asya'nın önde gelen zengin ve süslü bir kenti oldu; zenginliğin, etkinliğin ve kültürel gelişimin doruğuna ulaştı; sanat merkezi haline geldi. Altın diyarı Sart kenti göz kamaştırıyordu ve çevre ülkelerde bir Lidya hayranlığı yaratmıştı. Kroisos'un (Krezüs/Karun) dillere destan olan zenginliği, günümüzde bile kullanılan "*Karun kadar zengin*" deyimini ortaya çıkarmıştır.

Kroisos, M.Ö. 547 ilkbaharında Kapadokya'ya doğru sefere çıktı. Kızılırmak'ı geçtikten sonra Pers ordusuyla savaşa tutuştu. Savaş üç ay kadar sürdü; her iki taraf da kesin

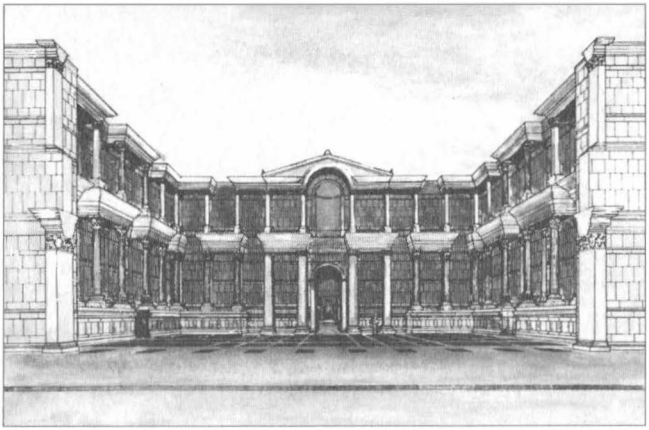
bir başarı sağlayamadı. Sonbaharın gelişi ve kışın yaklaşması sebebiyle Kroisos, İlk Çağ'ın klasikleşmiş savaş geleneklerine uyarak ordusunu geri çekti ve Sart'a döndü. Kroisos, Perslerle savaşın gelecek yıl devam edeceğini düşünmüştü. Oysa Persler, geleneklere aykırı olarak, hızla Lidya içlerine daldılar. Sart şehrini 14 gün kuşatmayla düşürdüler ve Kroisos'u esir ettiler.

Sart, Pers egemenliği süresince, satraplık merkezi ve İran'dan (Susa şehrinden) başlayarak bütün Anadolu'yu geçen ünlü *Kral Yolu*'nun sona erdiği nokta oldu. Vadinin doğusunda, tepe üstünde, Pers sanatının özgün örneği olan ve "Piramit Mezar" denen basamaklı yapı, Persler için savaşırken ölen Abradatas'la eşi Pantheia'nın gömüldüğü mezardır.

M.Ö. 334'te, Makedonya kralı Büyük İskender tarafından alınan kent, M.Ö. 282'de I. Seleukos'un egemen olmasına dek sürekli el değiştirdi. M.Ö. 180'de Bergama Krallığı'nın, M.Ö. 133'te de Roma'nın yönetimine girdi.

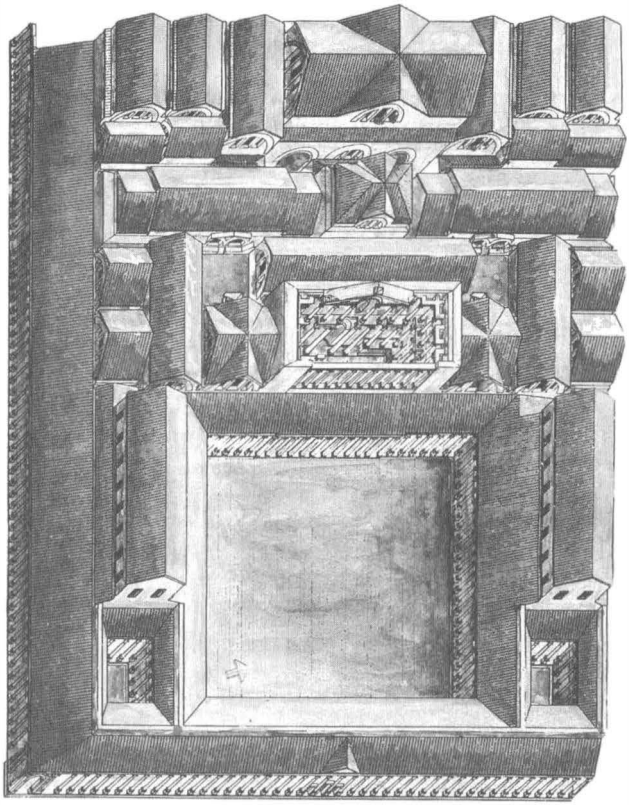
35. ***Lidya Kralı Kandüles'in onuruna düzenlenen törende kullanılan kaplar, kurban bıçağı, kurban edilen bir köpek yavrusunun / eniğinin iskeleti.***

36. *Mermerli avlu. Hamam - jimnazyum grubunun merkezinde yer alır. İki yanında salonlar bulunan dikdörtgen planlı, iki katlı, sütunlu mimarisiyle görkemli bir görünüme sahiptir. 166 yılında tamamlanmıştır.*

37. *Sart'ta bulunmuş, Lidya diliyle kaleme alınmış, yazıtlarından biri. Kitabe üzerindeki 60 kadar sözcükten birçoğunun anlamı bilinmektedir.*

38. *Roma dönemine ait hamam-jimnazyum yapı grubu. M.Ö. 133'te Roma'nın yönetimine giren Sart kenti zenginliğini ve önemini uzun süre korumuştur.*

Bugünkü karayolu çevresinde, Roma ve Geç Roma yapıları yer alır. Çok odalı, avlulu, mozaik döşemeli ve freskolarla süslü konutlardan başka hamam-jimnazyum yapı grubu ve sinagog başlıca kalıntılar arasındadır. Hamamın doğu bölümündeki mermerli avlu, iki katlı sütunlu mimarisiyle görkemlidir. Kentin kuzey eteğinde Roma dönemine ait 20.000 kişilik stadyum ve bir tiyatro binası yer almaktaydı.

17 yılında şiddetli bir depremle yerle bir olan kent, 4. yüzyılda en geniş sınırlarına ulaştı.

Hıristiyanlığı ilk kabul ve yayılmasına önderlik eden yedi kentten biri oldu. Bizans egemenliği sırasında piskoposluk merkezi olmuştur.

14. yüzyılda Türklerin eline geçti; Timur döneminde bir süre kale kesimi kullanıldı; daha sonra önemini yitirerek bir köy haline geldi.

Sart, 17. yüzyıldan bu yana gezginlerin uğrak yeri olmuştur. Kentin arkeolojik kazılarını 1910-14 ve 1922 yıllarında H.C. Butler, 1958'den itibaren George. M. Hanfmann yönetmiştir. Kazılar Crawford. H. Greenewalt başkanlığında sürmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ

Antik Çağ'da Anadolu

Yaklaşık olarak M.Ö. 6. yüzyıl ile M.S. 3. yüzyıl arasında kalan döneme Antik Çağ ya da antikite, M.S. 3. ve 6. yüzyıllar arası içinse Geç Antik Çağ deyimi kullanılır. Bu deyimler, Anadolu'daki tüm uygarlıklar için değil, sadece Helen ve Roma Çağı için geçerlidir.

M.Ö. 1400'lerde, Girit Adası'nın efsanevi kralı Minos'un adıyla anılan Minos uygarlığının Ege dünyası üzerindeki gücü ve ticari otoritesi azalınca, Ege'de önderlik şimdi Yunanistan olarak isimlendirdiğimiz topraklarda yaşayan Akalara geçti. Akalar M.Ö. 1400-1300 yılları arasında Doğu ve Batı Akdeniz'de üstünlük sağladılar, ancak bu uzun sürmedi; azalan ticari çıkarları ve kuzeyden gelen güçlü göçler yüzünden, siyasal yönden üstünlüklerini yitirdiler ve yaşamları zorlaştı; daha önce ufak çapta ticari ilişkiler kurdukları Anadolu kıyılarına yavaş yavaş göçerek, yerleşmeye başladılar. M.Ö. 11. yüzyıldan M.Ö. 8. yüzyıla değin, göçler konusunda kesin bilgiler olmamakla birlikte, Helenlerin Batı Anadolu kıyılarına üç kol halinde göç ettikleri bilinmektedir. Bunlardan Aioller İzmir'in kuzeyindeki kıyılara, İyonlar Gediz Irmağı'ndan Milet'e kadar olan kıyılara, Dorlar ise Güneybatı Anadolu kıyılarına yerleştiler. Kıyılarda kurabildikleri yerleşimler kent devlet niteliğindeydi ve polis adını taşıyordu. Bu kentler aralarında dinsel ve törensel nitelik taşıyan birlikler oluşturdular.

Helenler Anadolu'ya geldiklerinde büyük ölçüde kentleşmiş olan yerli halkla ve M.Ö. 2. binyılda tüm Avrupa bölgelerinden daha üstün bir uygarlığa sahip Anado-

lu'nun o eski uygarlığıyla tanıştılar. Yeni yurtlarının topografik özelliklerinden faydalanarak kara ve deniz ticaretiyle ekonomik yönden güçlenmeye başlayan Helenler giderek, Anadolu halkının geleneklerini, sanattaki tekniklerini öğrendiler ve onlarla kaynaşıp, karıştılar. Bu kaynaşma ve karışmadan özellikle İyonya'da üstün bir uygarlık oluştu. Batı Anadolu'da böyle harika bir uygarlığın doğmasında, Anadolu kültürünün, geleneklerinin, tekniklerinin, yazın ve tarihbiliminin, düşünbilimlerinin, ayrıca Anadolu'nun yetiştirdiği bilim adamlarının önemli payı ile birlikte, her çağda ve her yerde etken olan bir diğer nedene, ekonomik gelişmeye de bağlıydı. Tüm bu koşulların bir araya gelmesiyle, M.Ö. 800-500 arası dönemde, Helen azınlığın yerli çoğunluğa karıştığı Anadolu'nun Ege kıyılarında, dünyanın en üstün uygarlığı doğdu ve bir altın çağ yaşandı. Yaratıcılıkta İyon kimliği, "Anadolu kimliği"yle özdeşleşti.

Batı Anadolu'daki kentdevletleri, M.Ö. 700'lerde Lidya'nın güçlenmesiyle, yeni ticaret olanakları elde etmeye yarayacak uzak köprü başları, yavru kentler kurmak gereksinimi duydular. Yavru kentlerin kurulmasında asıl önemli etken, ana kente yeni çevrelerde ticaret yapma olanağı sağlamaktı. Yavru kentler, daha önce Asurluların Orta Anadolu'da kurduklar kolonilerden çok değişik nitelikteydi; bunlar göçmenlerin yeni yurdu oluyor ve bazen yavru kentin gelişmesi, ana kentin gelişme düzeyini geçiyordu. Batı Anadolu'daki kentdevletleri, pek çok yerde, ana kentin kuruluşunun öncesinde, Anadolulu Luwi kültüründeki halkın Anadolu dışında gerçekleştirdiği kolonizasyonun izinden yürümüştü.

M.Ö. 547 yılında, Lidya Krallığı'nın, en güçlü denebilecek bir zamanında, Persler tarafından yıkılmasıyla, hemen hemen tüm Anadolu Perslerin eline geçti. Perslerin baskısı sonucu İyonya'nın altın çağı birden "karanlık" zamana dönüştü. İyonyalı ustalar yerel işliklerini kapatarak Atina'ya göçtüler. İyonya'dan "kaçış"ın tarihsel nedeni

tektir: Ustaların M.Ö. 547'de başlayan Pers egemenliğine tahammülsüzlüğü. İyonya'dan usta göçü Anadolu'nun güneybatısındaki harika bölgeye, Likya'ya da olmuştur; ve Likya, Pers baskı döneminde bile Anadolu sanatı geleneğini sürdürür. M.Ö. 479'dan sonra Pers tehlikesini bir süre savuşturan Atina, artık Antik Dünya'nın egemenidir. Atina'ya göçle "Klasik'in yaratılışında büyük pay sahibi olanların", "batı uygarlığının temelini atanların" İyon olduğundan hiç kimsenin şüphesi yoktur. Anadolu sanatında İskender'le gelen kurtuluşa dek bir "küskünlük" süreci yaşanır. İskender, fethettiği bölgelerde yeni kentler kurdurtarak, yerli halkla beraberinde getirdiği kişileri kaynaştırdı. Halkların karışması sanat ve kültürün karışmasını sağladı. Ön Asya halklarının ve kültürlerinin karışıp kaynaşmasıyla yeni bir kültür ve tarih dönemi başlamıştır. Bu döneme Helenistik Dönem denir.

İskender'in aniden ölümü üzerine krallık, generalleri arasında paylaşıldı ve Anadolu'da birçok devlet kuruldu. Bunlardan birisi de, kurulduğu yerin adıyla anılan Bergama Krallığı'dır. Son Bergama Kralı III. Attalos M.Ö. 133 yılında ölürken bir vasiyetnameyle Bergama Krallığı'nı ve hazinesini Roma halkına bıraktı. Ve.. böylece.. Roma Anadolu'ya hakim oldu; O'nu eyaletlere bölerek yönetmeye başladı; yeni yerleşimler kurarak imparatorluklarının büyüklüğüyle Roma devlet gücünün etkinliğini vurgulayan büyük eserler yaptı.

Roma İmparatorluğu 395 yılında ikiye bölündüğünde, Constantinus sonradan kendi adını verdiği Byzantion'u (bugün İstanbul) başkent yaptı. Roma İmparatorluğu'nun doğu bölümü, yeni adıyla Bizans İmparatorluğu Anadolu'ya hakim oldu.

Antik Çağ'da, Anadolu'nun batısındaki masmavi ve ışıltılı Ege'nin okşadığı kıyılara, geçmişi çok gerilere uzanan birçok Anadolu kentine yeniden yerleşildi. Denizle kucaklaşıp öpüşen Anadolu kıyılarında ve iç kesimlerde kurulan yüzlerce yeni kent, yaşamı zenginleştirdi; ekonomik ve

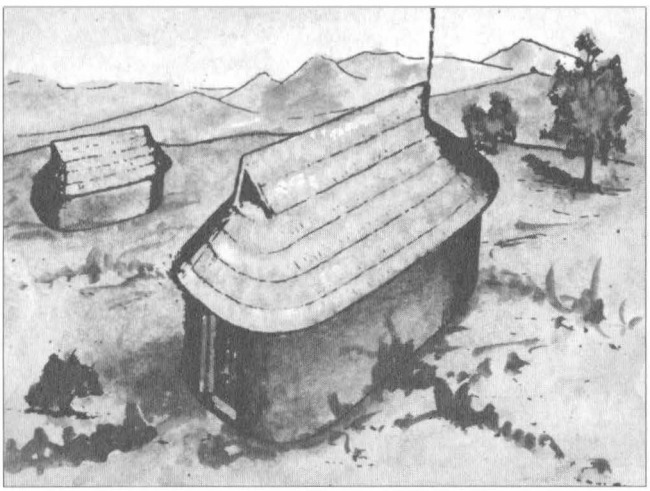
kültürel alanda çok önemli roller oynadılar. Bazıları öyle bir ün bıraktı ki, onların adı hiç unutulmamıştır; efsaneler gibi dilden dile dolaşmaktadır.

Burada, birlikte yapacağımız kısa gezide, gerçekten eşsiz bir kültürün, güzelliğin sembolü, yüce, ulu anıt Anadolu'nun şanlı geçmişinin önemli belgeleri olan kentlerden Eski İzmir (Smyrna), Efes (Apasa / Ephesos / Ephese), Priene (Güllübahçe), Milet (Miletos), Halikarnas (Alikarnas / Halikarnas / Halikarnassos/ Bodrum), Side (Selimiye Köyü), Afrodisyas (Aphrodisias / Ninuwa / Stauropolis / Karya / Geyre Köyü), Bergama (Pergamon), Assos (Makhram / Behramkale / Behram Köy), Byzantion (Constantinopolis / Konstantinopolis / İstanbul) kentlerine uğrayıp geçeceğiz.

Smyrna (Eski İzmir)

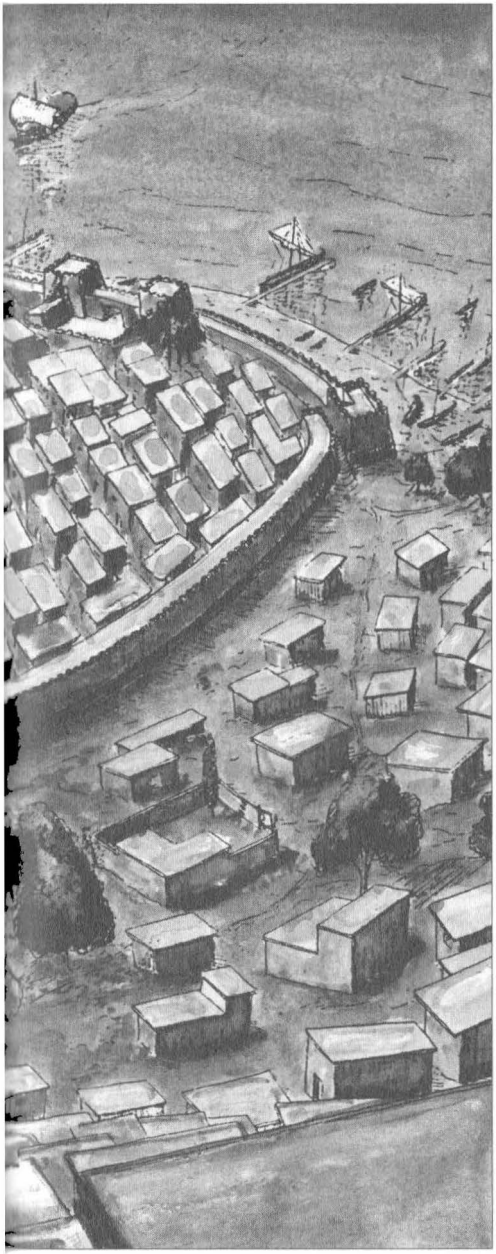
Eski İzmir kenti, kıyı şeridi şimdikinden daha geriye, içeriye uzanan İzmir Körfezi'nin kuzeydoğusunda, denize doğru uzanan bir yarımada üzerine kurulmuştu. Yüzyıllar boyunca, Meles Irmağı'nın getirdiği alüvyon ve Yamanlar Dağı'ndan sellerin sürüklediği topraklarla bu yarımadacığın çevresi doldu; giderek ovaya dönüşen sahanın (bugün Bornova Ovası) ortasında kalan yarımadacık tepe haline dönüştü. Şimdi Tepekule adını taşıyan bu yükselti, resmi bir kuruluşun sahası içinde kaldığından günümüze kadar

39. *Eski İzmir'in ilk oval planlı evleri.*

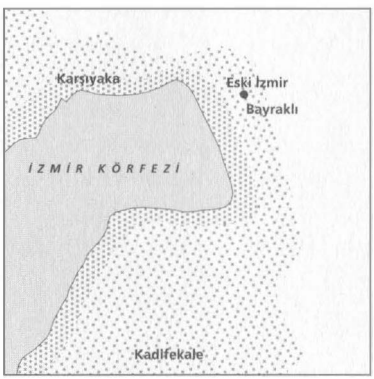

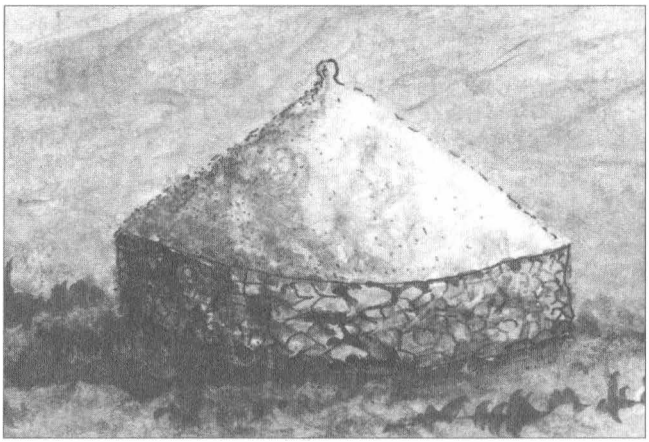
40. *Eski İzmir'in M.Ö. 7. yüzyılın sonlarındaki görünümü. Yüz dönümlük bir yarımada üzerinde kurulmuş olan kent bir surla çevriliydi. Bu önemli liman kenti, yerleşim yerindeki planlamasıyla, sonraki yüzyıllarda Hippodamos'a maledilen kent planlamasına örnek olmuştur.*

41. *İzmir Körfezi eskiden oldukça içerilere kadar uzanıyordu. Eski İzmir'in ilk kurulduğu yer, denize doğru uzanan bir çıkıntı, yarımadaydı (üstteki harita). Yüzyıllar içinde dolan körfez ve kıyı çizgisi hayli değişti. Eski İzmir (Smyrna) şimdi İzmir kent merkezinin içinde, Bayraklı semtinde kaldı (alttaki harita. Noktalı yerler, şimdiki İzmir kentinin yaklaşık olarak, yayılım alanını gösterir).*

42. *Tantalos Mezarı. Yamanlar Dağı üzerinde, yuvarlak planlıdır. Eski İzmir'de M.Ö. 620-580 tarihlerinde yönetimi elinde tutan basileusun ya da tiranın mezarı olmalıdır.*

korunagelmiştir. Höyük, İzmir ili kent merkezinin Bayraklı semtinde bulunduğundan dolayı "Bayraklı Höyüğü" olarak anılmaktadır.

"Smyrna" kentin bilinen en eski adıdır. Bu adın aslı Smurna'dır ve "Kutsal yüce Ma ülkesi" öğelerinden türetilmiştir. Ma (adı) Luwi dilinde "Ana" anlamına gelir ve "Ana Tanrıça"yı kasteder. Latin yazımında "Smyrne" olmuş, Bizans döneminde "Zmirni" denmiş, Türkler bu adı İzmir'e çevirmişlerdir.

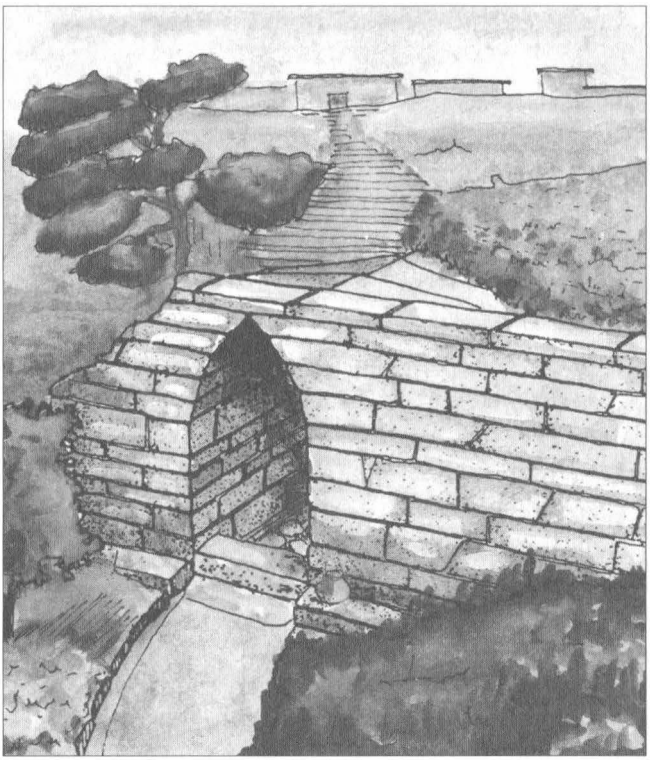
Eski İzmir'in tarihi, İlk Tunç Çağı'nın başlarına (yaklaşık M.Ö. 3000) kadar gitmektedir. Destanlarda kenti kadın savaşçılar olarak anılan efsanevi "Amazonlar"ın kurduğu anlatılmaktadır.

İlk İzmirliler evlerini höyüğün en üst düzeyine, 3-5 m. yükseklikteki kayaların üzerine kurmuşlardı. Evleri, büyüklü küçüklü, tek odalı, mekânlardan oluşmakta, duvarları kerpiç, damları ise sazdandı. M.Ö. 850 yıllarından itibaren, kentlerini kerpiçten yaptıkları kalın bir surla korumaya başladılar

Eski İzmir'e (Smyrna) Demir Çağı'nda hem Aioller, hem de İyonlar yerleştiler. İzmir önce Anadolu'nun kuzeybatı Ege kıyılarında kurulan Aiolis kentler birliğinin bir

üyesiydi. Herodotos, Eski İzmir'in Aiolos boyundan olan halkı Dionysos bayramı kutlamak için kent dışına çıktığı bir sırada, kentte barınan İyon boyundan Kolophonlu sığınmacıların sur kapılarını kapayıp kenti ele geçirdiklerini, bundan sonra İzmir'in bir İyon kenti olduğunu yazar. Devlet hüviyetini kazanan kenti "Basileus" (kral, başkomutan ve başrahip) denilen bir yönetici idare ediyordu. Kent surları içinde yaşayan insanlar olasılıkla bin kişiydi. Giderek kalabalıklaşan kentte, halkının bir bölümü kent suru içine sığmadığından yakındaki köylerde yaşıyordu.

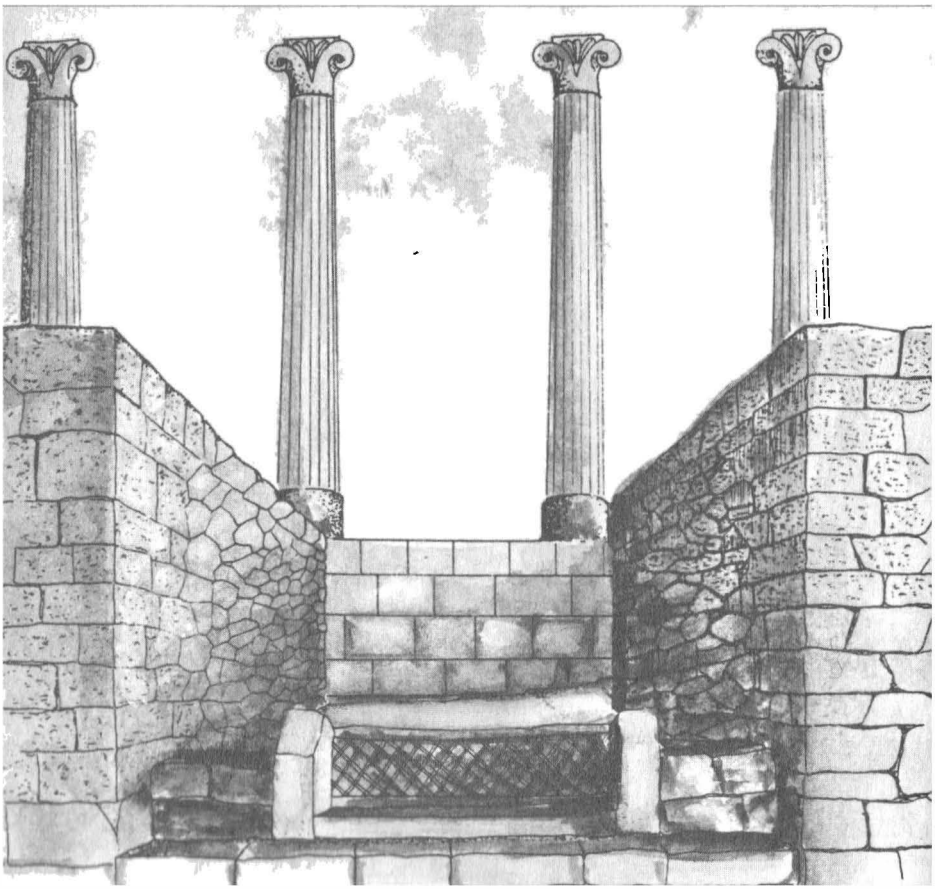
M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren kentte, Hippodamos tipi olarak bilinen kent planı uygulaması, sistemli bir biçimde uygulanmaya başlar. Anadolu'da çoktan beri bilinen bu tür

43. *Andezit taşından yapılma çeşme. M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısı.*

planın ilk ve düzenli öncü örneği Bayraklı'dır. Bayraklı kent planı, sonraki yüzyıllarda Hippodamos'a mal edilerek uygulanan kent planlamasının en erken örneğidir.

Eski İzmir'in en parlak dönemi M.Ö. 650-545 yılları arasıdır. Athena Tapınağı (M.Ö. 640-580), güzel sütun başlıklarıyla değerli bir sanat eseridir. Bu dönemde çok odalı ev tipi hakimdi. Kentin yolları parke döşeliydi. M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olan sivil mimarlık eserlerinden biri de bazalt taştan yapılmış çeşmedir. Çeşme 2.5 m. yüksekliğinde olup, içten 1.35 m. genişliğinde ve arkaya doğru 5.1 m. uzunluğundadır. Diğer sanatsal yapılar arasında Yamanlar Dağı üzerine inşa edilmiş, devrin yönetici-

44. *İzmir Artemis Tapınağı'nın girişi. M.Ö. 590 yılındaki durumu.*

sine ait olduğu sanılan ve "Tantalos Mezarı" olarak bilinen anıtsal mezar yer alır.

Lidya Krallığı döneminde İyonya kentlerinin hızla koloni kurma girişimine karşın, İzmir gibi güçlü bir liman kenti böyle bir istek göstermemiştir; çünkü kent Lidya'nın denize açılan bir limanı durumundaydı ve karayolu ticaretinden yeterince yararlanıyordu.

Lidya kralı Gyges, İzmir'e ilk saldıran Lidya hükümdarıdır. Kral Alyattes (M.Ö. 613-561) M.Ö. 600 dolaylarında İzmir'i ele geçirdi; o aralık olağan üstü gelişmeye aday olduğunu ispatlayan İzmir'i, Lidya için tehlikeli gördüğünden yakıp yıktırdı. Bu yıkımın ardından kent, yeniden imar edildi. M.Ö. 590 yıllarında Athena Tapınağı yeniden inşa edildi. İzmir eski parlak dönemi düzeyine ulaşmaya çalıştı.

M.Ö. 545 tarihlerinde bütün Anadolu'yu ele geçiren Persler kentin parlak döneminin sona ermesine neden oldular; 200 yıla yakın bir zaman için, Eski İzmir önemini yitirdi. Gücünü yitiren Pers işgali, kentin yeniden yerleşilmesine ve büyümesine sebep olmuştur. Bir süre sonra aşırı nüfus artışı sebebiyle, yüz dönümlük Bayraklı Höyüğü Eski İzmirlilere küçük geldiğinden, M.Ö. 300 tarihlerinde, Yamanlar Dağı (eski Pagos Dağı) eteklerine Yeni İzmir kenti kurulmuştur.

"İliada" ve "Odysseia" adlı ünlü destanları, M.Ö. 8. ve 9. yüzyılda, "Ozanların Babası" olarak bilinen Homeros adlı bir ozanın derlediğine inanılıyor. Bu kişi gerçekten yaşamışsa, yurdu, en güçlü olasılıkla Eski İzmir'di.

Bayraklı Höyüğü arkeolojik kazısına Ekrem Akurgal başlamış, şimdi Meral Akurgal kazıyı sürdürmektedir.

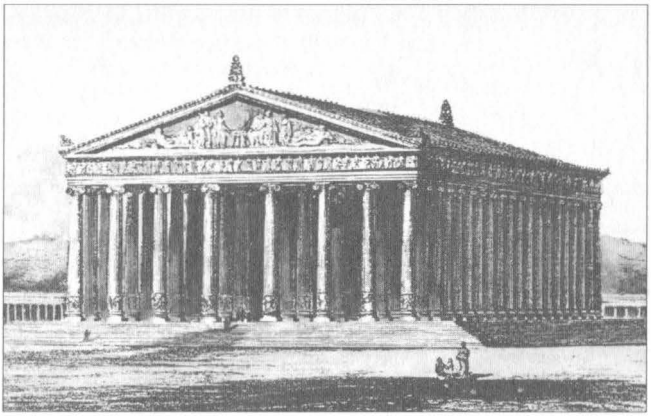

Efes

Beş bin yıl öncesinde kurulmuş bir liman... Dünyanın yedi harika eserinden biri sayılan Artemis Mabedi'ne sahip kent... Tanrıça Artemis'in koruması altında gelişen şahane yerleşim... Meryem Ana'nın ayak bastığı ve yaşadığı kutsal şehir...

Bir zamanlar Küçük Menderes'in denize döküldüğü kıyıda, bugün nerede olduğu bilinmeyen bir noktada gizemli bir yer vardı. Tanrısal bir gücün varlığın inandıkları o yer, yöre halkı için çok önemliydi, kutsaldı ve buranın "Ana Tanrıça"ya ait olduğuna inanıyorlardı. Bu yerin kutsallığı, belki de buraya düşen siyah renkli, olasılıkla metalik, büyükçe bir göktaşından (insanlar her devirde göktaşlarının göklerden tanrıların bir işareti olarak gönderildiğine inanmışlardır. Göktaşının açtığı kraterin Efes'e yakın bir yerde olması büyük bir olasılık. Düşen göktaşı kraterinin izlerini Menderes Nehri hızla kapatmış olmalı) ileri geliyordu.

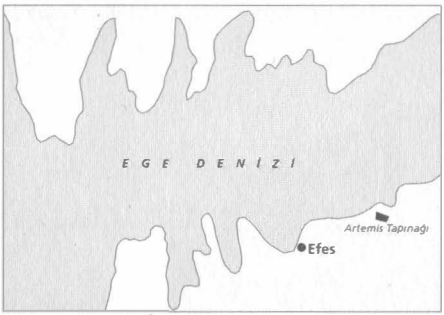
Efes'e ilk gelen İyonlar, büyük Anadolu Tanrıçası'nın kutsal alanı çevresinde yaşayan ve ona saygı gösteren yerli halklarla karşılaşmışlar, daha sonra "Artemis" adını alacak olan bu yerli tanrıçayı benimsemişlerdi. Sonradan Efes Artemisi (Artemis Ephesia) olarak ünlenen bu tanrıça doğal hayatın ve yabani canlıların tanrıçası, baş avcı, doğaya hükmeden tanrıçaydı. Her dönemde eski Anadolulu karakte-

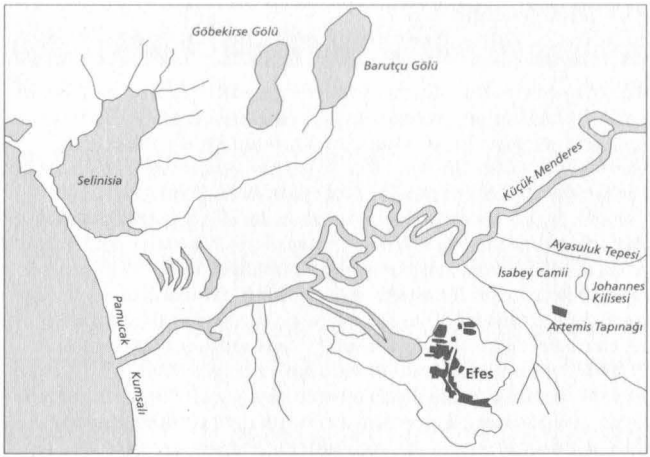
45. *Dünyanın yedi harika eserinden biri sayılan Efes Artemis Mabedi. Antik Çağ'da tamamı mermerden inşa edilmiş anıtsal ölçülerde ilk mimarlık eseridir. Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kybele kutsal alanı üzerine inşa edilmiştir. Önce, M.Ö. 7. yüzyılın başlarında 14.63 x 28.2 m. ölçülerinde küçük bir tapınak olarak yapılmıştı. İyonya'nın altın çağında, M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısında, bu küçük boyutlu tapınak, Efes için yetersiz kalmıştı. Mimar Metagenes ve Theodoros 55.1 x 115.14 m. ölçülerinde, tamamen mermerden, çok büyük ve görkemli yeni bir tapınak inşa ettiler. İki sıra sütunla çevriliydi. Önünde özel bir sunağı vardı. Yapım tarihini Lidya Kralı Kroişos'un tapınaktaki yazıtları vermektedir. Yüzyıl kadar görkemliliği ve güzelliğini koruyan arkaik Artemis Tapınağı'nı Herostratos adlı biri yakmıştır (M.Ö. 356). Bunun üzerine Efes kenti, mabedi eski planına göre yeniden inşa etmeye karar verdi. Yeni yapının eskisine göre en önemli ayrıcalıklarından biri 2.68 m. yüksekliğinde ve 13 basamaklı bir podyum üzerine kurulmasıdır. Plinus, yeni Artemis Mabedi sütun boylarının 17.65 m. olduğunu yazmaktadır. M.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısında tamamlanan yeni Artemis Mabedi görkemli sütun sıraları, temiz ve özenli taş işçiliği, kabartmaları, süslemelerinin zenginliği ve kusursuzluğuyla tapınağın yanına yaklaşanları çok etkiliyordu.*

rini koruyan tanrıça için ilk büyük tapınak, Panayır Dağı ile Ayasuluk Tepesi arasında kalan kutsal alanda M.Ö. 700'lerde inşa edildi.

Söylenceye göre, ilk gelen İyonların başında bulunan Kodrosoğlu Androklos kâhinlere şehrin nerede kurulacağını sorar; kâhinler de şehrin yerini bir balıkla yaban domuzu size gösterecek derler. Androklos bir gün balık pişirirken balık tavadan sıçrayıp çalılar arasına düşer, bu telaş

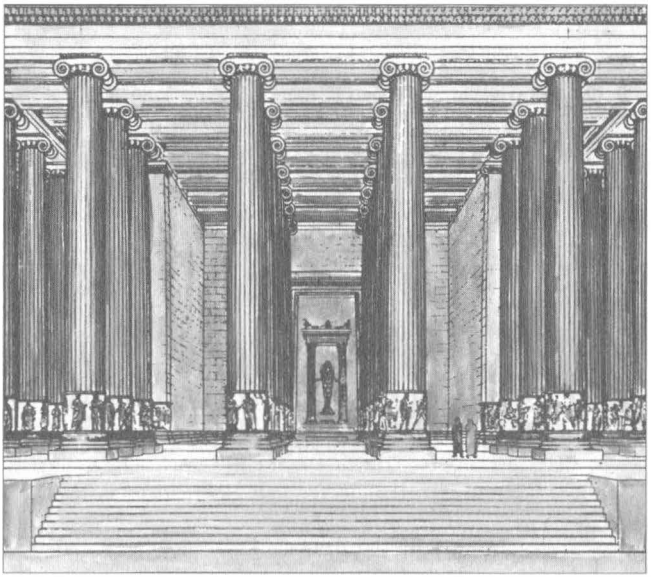

46. ***Efes, milattan yüzyıllar öncesinde, Ege Denizi'nin içerilere kadar uzanarak büyük bir girinti yaptığı kesimin kenarında, denizcilerin gereksinimlerini karşılayacak yerde ve Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kybele'nin kutsal alanına yakın bir yerde kurulmuştu (sol harita). Küçük Menderes Nehri'nin getirdiği alüvyonlarla, yüzyıllar içinde dolan körfez, bir ova halini almış ve Efes kenti kıyıdan çok içerilerde kalmıştır (alt harita).***

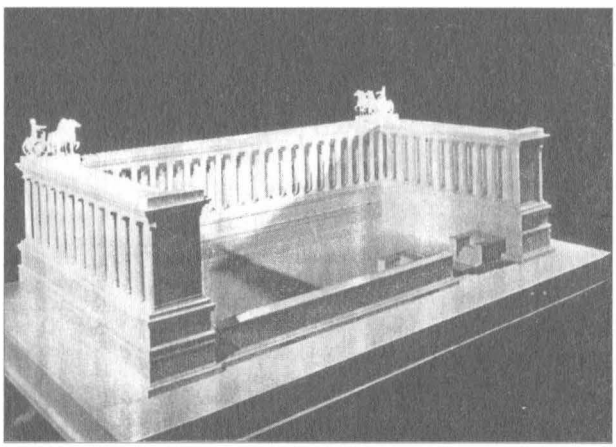
sırasında ateş çalılıkları tutuşturur. Çalılıklar arasından bir yaban domuzu fırlayıp kaçar. Yaban domuzunun peşine düşer ve öldürürler; hayvanın öldürüldüğü yerde ilk Efes yerleşimi kurulur. İlk kral Androklos, Karyalılarla yapılan bir çarpışmada ölmüştür

Efes M.Ö. 7. yüzyılda Kimmerlerin, M.Ö. 560 yılından sonra Lidya kralı Kroisos'un saldırısıyla karşılaşır. M.Ö. 550 yıllarında Efes varlıklı bir kent olmuştu. Efesliler birçok yönden yetersiz gördükleri Artemis Tapınağı'nı yeniden inşa etme gereğini duydular. Eski tapınağın yerine mimar Khersifron ve oğlu Metagenes'e 55.1 x

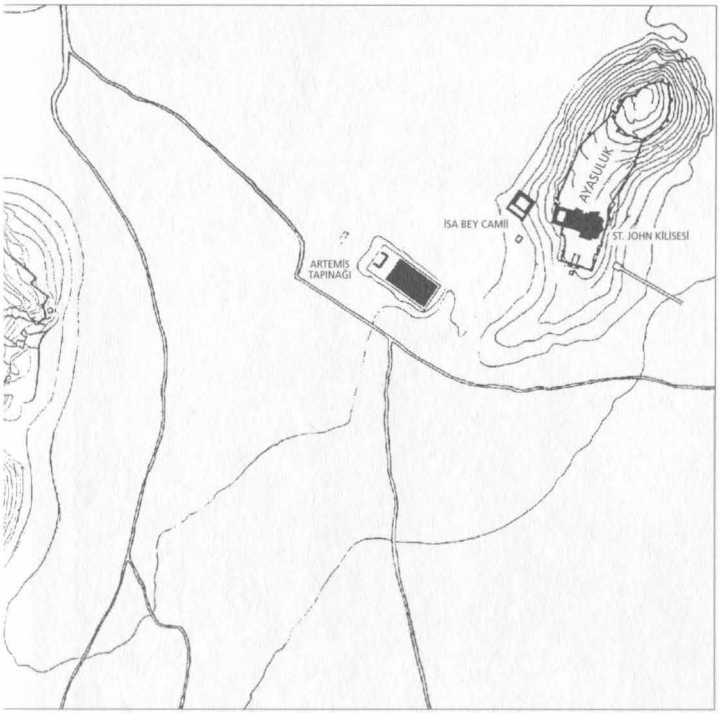
47. *Dünyanın yedi harika eserinden biri sayılan Efes Artemis Tapınağı'nın en önemli özelliklerinden biri de sütunlarıydı. 15 m.'den yüksek 127 sütun tapınağı çift sıra halinde çeviriyordu. Ön cephesindeki sütunlardan 36'sı harika kabartmalarla süslüydü.*

48. *Artemis Mabedi önündeki sunak. Sunak 32 x 22 m. büyüklüğünde bir alan üstünde kurulu, 15 cm. kalınlığında mermer plakalarla kaplıydı.*

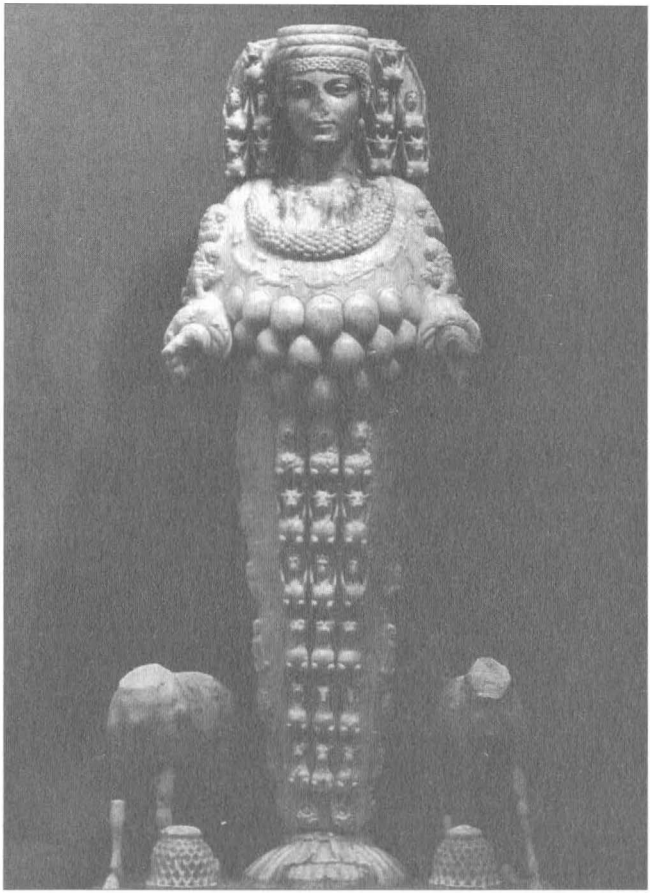
115.14 m. ölçülü anıtsal bir tapınak yaptırdılar. Tapınak 13 basamaklı bir podyum üzerinde yükseliyordu. Ön cephesindeki 36 adet kabartmalı sütunla birlikte, tapınağı 127 sütun çevreliyordu. Tamamen mermer kullanılarak inşa edilen yapı eski çağda "dünyanın yedi harika eseri"nden biri olmuştu. Tapınağın inşa tarihini Herodotos'un verdiği bilgiler, ayrıca Lidya Kralı Kroisos'un (M.Ö. 560-547) tapınağın yeniden inşası için yapmış olduğu bağışı belgeleyen bir yazıt (tapınakta bir sütun başlığı üzerinde "Kroisos Vakfetti" yazılıdır) doğrulamaktadır. Bu güzel anıtın M.Ö. 356 yılında Herostratos adında biri tarafından yakıldığı bilinmektedir. Kısa bir süre sonra, yeni tapınağın inşasına başlanır; aynı yerde ve aynı planda kurulan yeni tapınak, eskisinden yüksekçe inşa edilmiştir;

49. *Efes kent planı. Antik liman çevresinde ve Bülbül Dağı ile Panayır Dağı arasında gelişen Efes kenti, Lysmachos zamanında surla çevrildi. İyi bir politika güderek herkesle iyi geçinen Efes, zaman içinde limanın dolmasıyla oturulmaz olmuş ve Efesliler Bizans İmparatoru Justinyen'in (527-565) Ayasuluk Tepesi'nde yaptırdığı St. John Bazilikası etrafına taşınarak yaşamlarına devam etmeye çalışmışlardır.*

çünkü geçen zaman içinde Küçük Menderes'in getirdiği birikintilerle arazi yükseldiğinden, eski tapınak çukurda kalmıştı.

Efes kentinin kalıntıları bugün geniş ve düz bir alandadır. Oysa, eskiden bu düzlükte Ege Denizi'nin uzantısı olan bir körfez bulunuyordu. Efes, bu körfezde denize doğru uzanan bir yarımada üzerinde ve körfez trafiğini kontrol eden bir noktada kurulmuştu. Denizcilerin ihtiyaçlarına uygun koşullara sahipti. Yüzyıllar içinde alüvyonlarla dolan körfezin kıyı çizgisi yavaş yavaş ilerleyerek günümüzde Pamucak Kumsalı olarak bilinen sahile kadar geldi. Şimdi kıyıdan yaklaşık 6 km. içeride kalan bugünkü Efes'in Antik Çağ'da önemli bir liman kenti olduğunun hayali bile olanaksız görünmektedir.

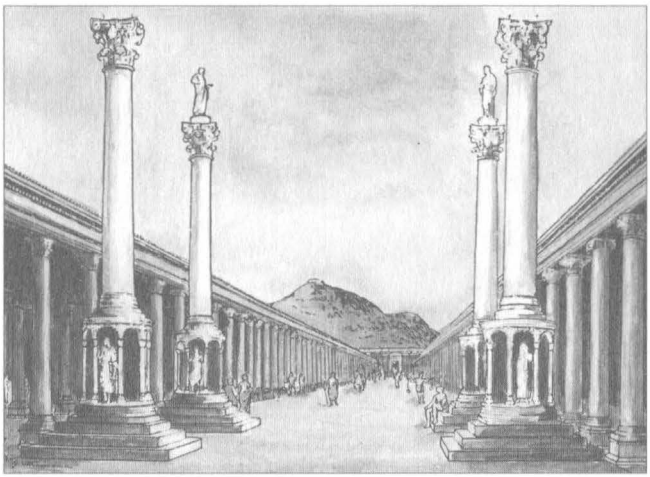

50. *Efes Artemis Tapınağı'nda bulunmuş Artemis heykeli. Kendinden önceki Anadolu Ana Tanrıçası Kybele ile özdeşleşen Tanrıça Artemis, çeşitli yazıtlarda geçen sıfatlarına bakılırsa pek çok tanrısal niteliği kendinde toplar: Kurucu, komutan, yol gösterici, kurtarıcı, yenilmez, öğüt veren, inandıran, duaları dinleyen, duaları kabul eden, yasa yapıcı, beyaz yüzlü, ışık saçan, ebe, avcı, geyik avcısı, yabani hayvanlara hükmeden, okçu, altın yaylı, dünya kraliçesi, kader tanrıçası....*

Efes, Lidyalıların yenilmesiyle, diğer İyonya şehirleri gibi, Pers hakimiyetine geçti. Efesliler M.Ö. 499 yılında Perslere karşı girişilen İyonya Ayaklanması'na katılmadı. Pers Kralı Xserxes Anadolu'daki bütün tapınakları yıktığı halde, yalnız Efes Artemis Tapınağı'na dokunmamış, üstelik bir de kurban hediye etmiştir.

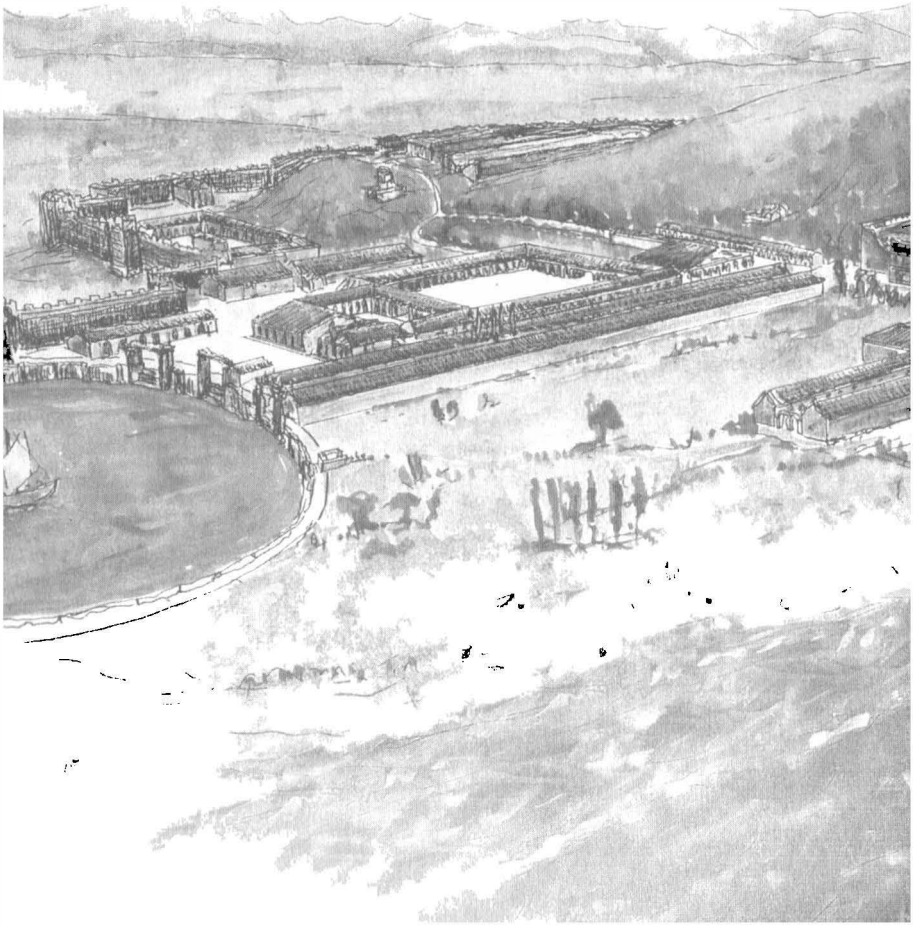
Büyük İskender, Artemis Tapınağı nedeniyle Efes'e büyük ilgi gösterdi. Ölümünden sonra halefleri arasındaki sürekli savaşlar sırasında, Efes hep sahip değiştirmiştir.

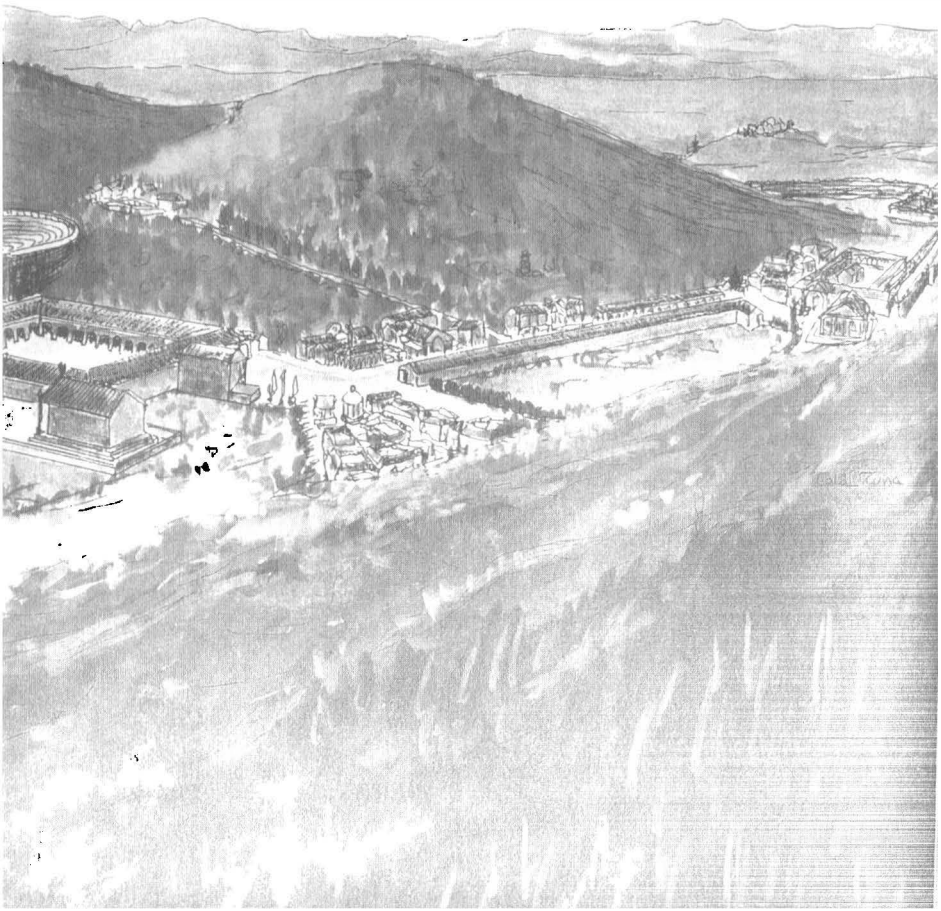
M.Ö. 294-282 yıllarında Kral Lysmakhos, bu bölgeye hakim oldu. Lysmachos döneminde Efes'in etrafı 10 m. yüksekliğinde ve 9 km. uzunluğunda bir sur ile çevrildi. Bülbül ve Panayır dağları üzerine inşa edilen sur içinde kalan Efes'e Kolophon ve Lebedos kenti halkından bir bölüm getirilerek yerleştirdi. Bu nedenle kısa bir süre içinde Efes, Anadolu'nun en kalabalık kenti haline geldi. Daha sonra Bergama Krallığı'na geçen Efes, Bergama Kralı III. Attalos'un vasiyetiyle M.Ö. 133 yılında Roma'ya bağlandı. Roma egemenliğini kabullenemeyen Efes, halkı Pontus Kralı Mithradates tarafından başlatılan Roma'ya karşı ayaklanma sırasında, kentteki tüm Roma vatandaşlarını katletti. Bu olay tarihte Efes'in Akşam Duası (yıldızı) olarak bilinir. Bastırılan isyan sonrasında Efes, Romalılar tarafından ağır tazminat ödemek yükümlülüğüyle cezalandırıldı. Önceleri Roma hakimiyeti altında zor günler geçirdi. Roma İmpa-

51. *Arkadiane Caddesi. Antik limandan şehrin içine doğru uzanan 11 m. genişliğinde ve 600 m. uzunluğunda, sütunlu bir cadde idi. Her iki tarafında, 5 m. genişliğindeki yaya yolu mozaik döşeliydi. Caddenin kenarlarında dükkanlar sıralanmıştı. Geceleri aydınlatılan caddenin ortasında, dört sütundan oluşan bir anıt yükselmekteydi. Bir yazıtta İmparator Arcadius'un (M.S. 395-408) adıyla anıldığı için onun adını taşımaktadır.*

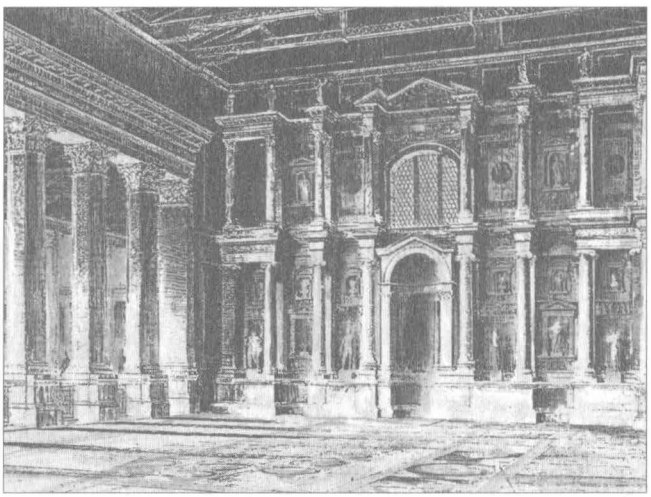
52. *Efes kenti yeniden kurma denemesi. Doğunun başkenti yapılmak istenen müstesna şehir... 4 imparator tapınağına sahip olarak ayrıcalık kazanan yerleşim... Önce Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kybele, sonra Artemis ve daha sonra da Meryem Ana'yı kucaklamış kutsal kent... Her dönem çok kalabalık, eski dünyanın değişik yerlerinden gelenlerle dolu ticaret merkezi... Binlerce yıl sonra bile dört bucaktan gelenlere kucak açan yer... Efes, tarih boyunca iyi bir politika güderek kendi şanını kendi yaratmıştır.*

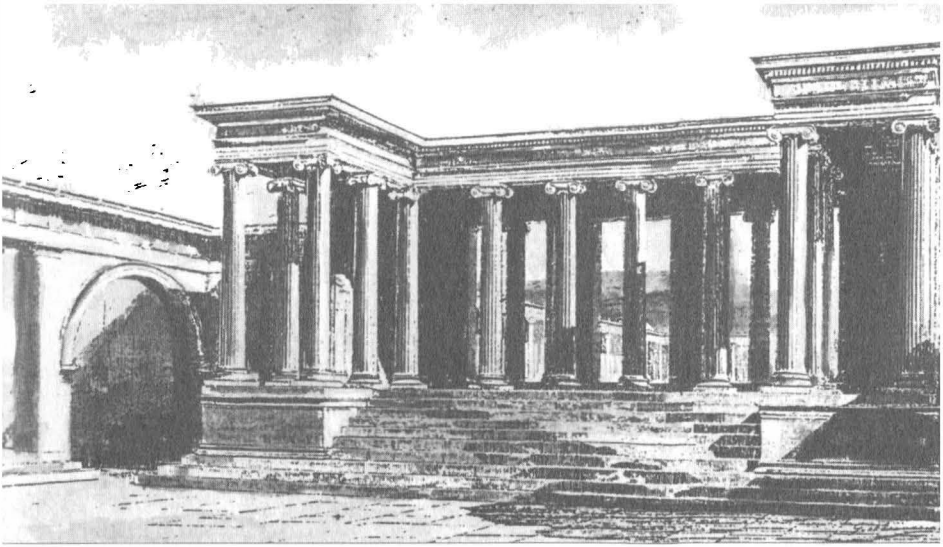

ratoru Augustus devrinden itibaren iki yüzyıl süresince parlak devir yaşadı. Parlak yıllarında, bazı imparatorların kente olan özel ilgileri sayesinde Efes, imparator ve yakınları adına dikilen birçok anıtla süslenmiştir. Bunlar arasında Sulla'nın torunu Memnius için Kuretler Caddesi kenarındaki anıt mezar, Kral Androklos adına yapılmış olan heroon ve onun yanında bir genç kız için inşa edilen ve "oktogon" olarak bilinen anıt mezar ile İmparator Traianus için Kuretler Caddesi'nde bir çeşme ve bir yapı sayılabilir. Bunlardan başka, liman bölgesindeki binalar, ticaret agorası, İmparator Hadrianus Tapınağı ve 110 yılında da Tiberius Iulius Celsus'un kendi lahdini de içeren göz alıcı kitaplığı inşa edilmiştir. 3. yüzyılda kent, birkaç zengin aile sayesinde, vakfedilen çeşmeler, hamamlar, anıtsal kapılar, tapınaklarla dolmuştur.

Efes'in Roma devri evlerinin hemen hemen hepsinde oturma biriminin merkezinde üzeri açık, etrafı sütunlu galeri ile çevrilmiş geleneksel bir avlu yer alır. Dış görünüm-

53. *Liman hamamının mermer holü. Efes kentinin en büyük mimari yapılarından biri, liman jimnazyumunun bir parçası olan hamam 90 x 90 m. boyutlarındaydı. Yapımında 13 çeşit mermer kullanılmıştır.*

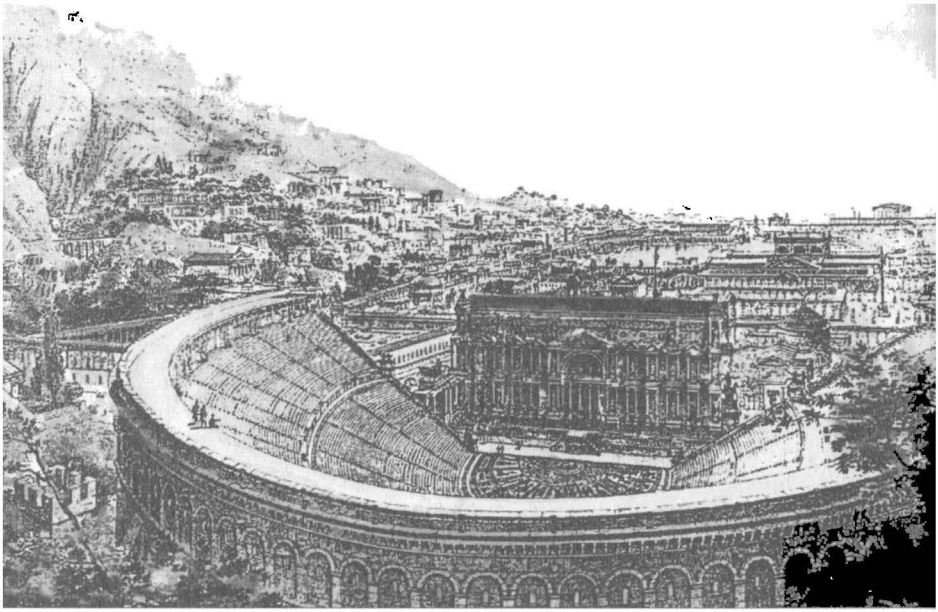
54. *Ticaret Agorası girişi. 110 x 110 m. ölçülerindeki agora, limana yakın yerde bulunuyordu. Agoranın ortasında bir güneş ve su saati bulunuyor ve çevresinde de yüzlerce heykel yer alıyordu.*

lerinin sadeliğine karşın, içte insan rahatı için her şey düşünülmüş, oda duvarları freskler, tabanları mozaiklerle görkemli biçimde süslenmiştir.

Augustus zamanından itibaren şehirler arasında imparator kültü ile ilgili büyük bir rekabet başlamıştır. Bu yarışta Efes, 4 imparator tapınağına sahip bir kent olmayı başarabilen nadir yerleşimlerden biridir; en büyük imparator kült tapınağı ise Hadrianus adına yapılan şehrin kuzeybatısında Olympieion'dur.

Efes'i önemli yapan hususlardan biri de Roma döneminde varlıklı bir ticaret merkezi oluşu ve Batı Anadolu'nun bankacılık işlerini yapmasıydı.

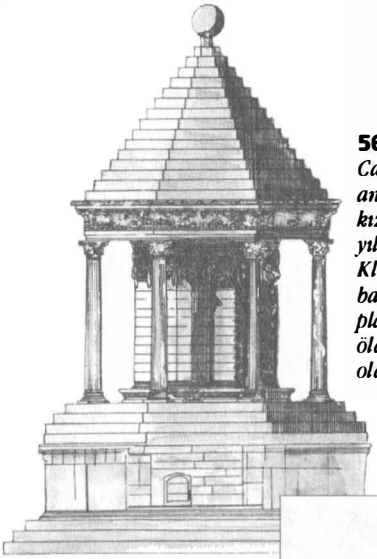
262 yılındaki müthiş depremden sonra onarılan Efes kenti, yavaş yavaş eski parlak devrini kaybetmeye başlar. 4. yüzyılın ikinci yarısında birkaç deprem, şehri yine sarsar ve kısmen yok eder. İmparatorların yardımıyla onarılarak bir kez daha eski gururuna kavuşan Efes, İmparator Iustinianus döneminde (6. yüzyıl), sonuncu parlak dönemini yaşar, fakat limanı sürekli dolduğundan, giderek önemini yitirir. Kent 654/5 yılında Arap saldırısına uğrar, yöneticiler

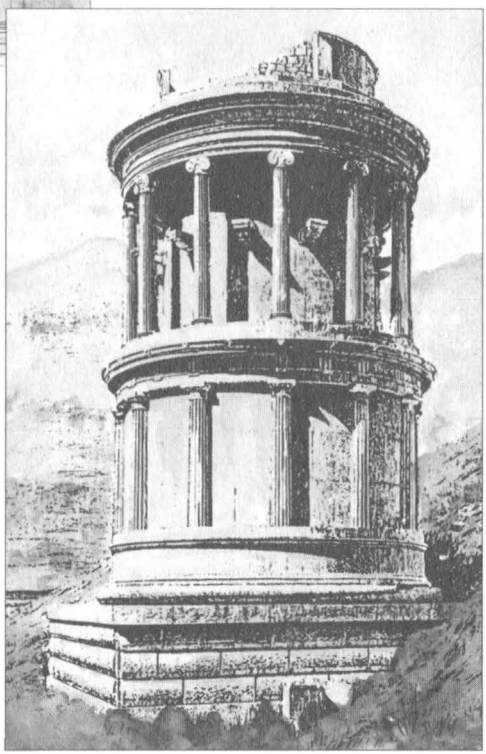
55. *Efes Tiyatrosu. Genişliği 145 m., yüksekliği 30 m. idi. Helenistik dönemde inşa edilmeye başlanmış, İmparator Trajan (98-117) zamanında tamamlanmıştır. 24.000 kişi alacak büyüklükte idi. Hıristiyanlığın ilk misyoneri Aziz Paulus, Efes'te bir cemaat kurduğu sırada. Artemis'le ilgili ticari gelirlerini kaybetmekten korkan kuyumcu Demetrios'un kışkırtmasıyla, bu tiyatroda yapılan bir halk toplantısı sırasında (55 yılında) binlerce kişi birkaç saat boyunca "Efeslilerin Artemis'i büyüktür" diye bağırmıştır.*

Ayasuluk Tepesi üzerine yapılan kaleye, halk da tepenin yamacına taşınır. Selçuklu devrinde (14. yüzyıl) kentin limanı tamamıyla kaybolmuş gibidir. Osmanlıların zamanında ise önemini eski rakibi İzmir'e kaptırdığından Efes tarihi uykusuna dalar.

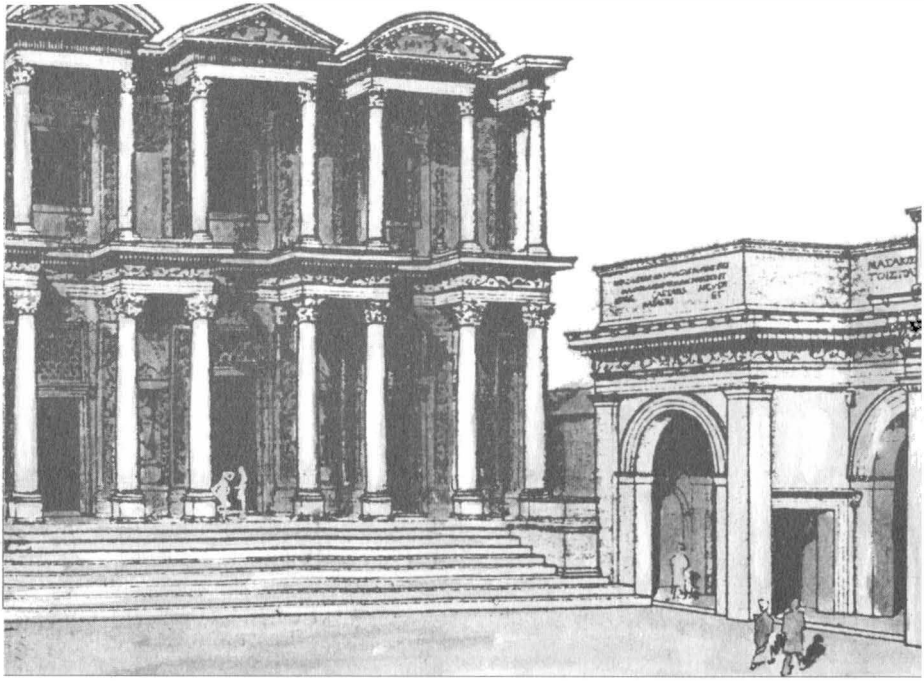
Efes kentini tarihinin her döneminde daima önemli yapan husus kuşkusuz dini merkez olma özelliğiydi. Efes kuruluşundan itibaren Tanrıça Artemis ile özdeşleşmişti. Artemis, ebedi olarak bakire ve "zamanların hepsinde Ana" sayılıyordu. Artemis için şenlikler, dinsel törenler yapılıyordu. Dinsel törenler mayıs ve haziran aylarında yapılıyor ve ikişer gün sürüyordu. Birinci gün, hacı alayı Magnesia Kapısı'ndan çıkıp çoğu selvilerden meydana gelmiş her çeşit ağacın yetiştiği şahane bir koruluk olan Ortygia'ya gidi-

56. *Oktogon. I. yüzyılda, Kuretler Caddesi kenarında inşa edilen bir anıt mezardır. Mezarda yatan genç kızın, Kleopatra'nın M.Ö. 41 yılında (M. Antonius ve Kleopatra'nın, Efes'i doğunun başkenti olarak kurmayı planladıkları zaman) Efes'te öldürülen kız kardeşi 4. Arsinoe olabileceği öne sürülmektedir.*

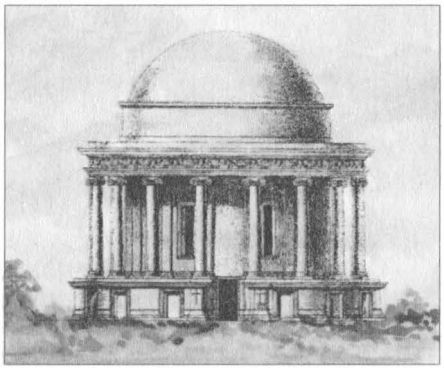
57. *Yuvarlak yapı. Kuretler Caddesi'nin kuzeyinde Panayır Dağı yamacındaydı*

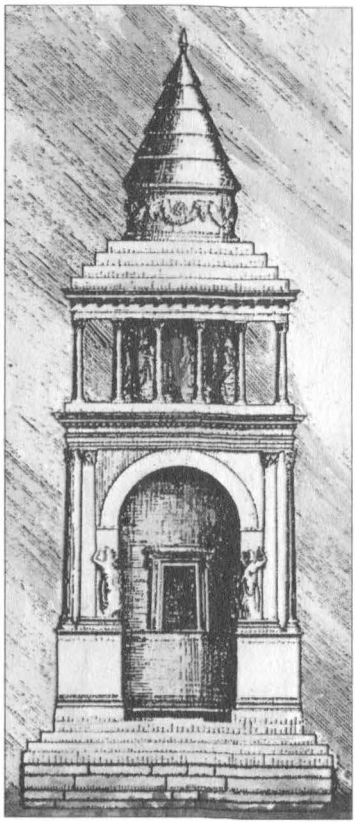
58. *Celsus Kitaplığı. 2. yüzyılda Tiberius Iulius Celsus, Roma'nın Asia Eyaleti valisiydi. Celsus Kitaplığı onun ölümünden sonra oğlu tarafından yaptırıldı. Kitaplık binası çok zengin mimari süslemeli bir önyüze sahiptir. Önyüz dört çift sütunla taşınıyordu. 21 m. genişliğinde, dokuz basamaklı bir merdivenle çıkılır. Ön yüzü iki kattan, ancak içi 10.92 x 16.72 m. ölçüsünde tek büyük ve yüksek salondan oluşmaktaydı. Rutubetten korunmak için dıştan ikinci bir duvarla çevriliydi.*

lirdi. Burası Tanrıça Leto'nun doğum sancısından sonra yıkandığı söylenen, efsanevi doğumun olduğu yerdir. Sütanne Ortygia'nın ilk defa süt verdiği bu kutsal yerden, koruluğun yukarısında, kıskançlıktan aklı başından giden Hera'nın kötülüklerinden Leto'yu korumak için gözcülük yapan "Küretler"in konakladığı kutsal Solmissos Dağı'na çıkılıyor, kurbanlar sunuluyordu. İkinci gün Kuretler kutsal danslarını yapıyor, kutsal oyunlar oynanıyordu. İlkbaharda bir ay süresince Artemis için yapılan başka bir şenlikte de herkesin neşeli olması gerekiyordu. Şölenler kusursuz yapılıyordu.

Kutsal şölenler Efes kültürünün değişmez öğesiydi. Artemis törenlerinde tanrıçanın heykeli deniz kıyısına indiri-

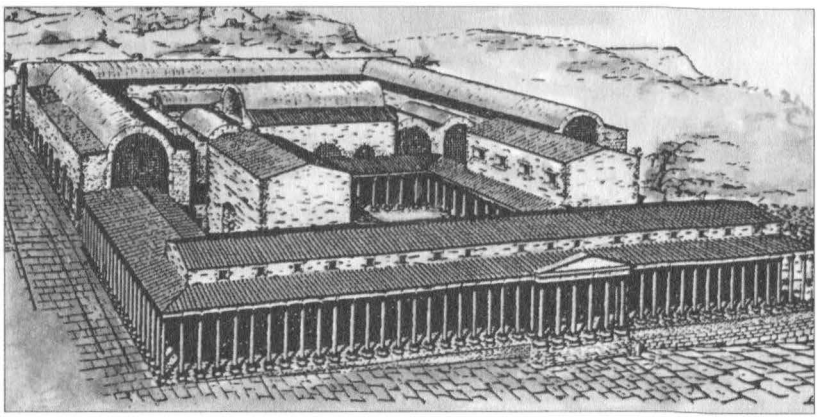

59. *Lukas Mezarı. Devlet agorasından Magnesia kapısına giden yolun sağında, Bülbül Dağı eteklerindedir.*

60. *Memnius Anıtı. Kuretler Caddesi'nin sonunda*

61. *Doğu Jimnazyumu. Kentin kenarında, Magnesia kapısının bitişiğindedir. Beden eğitimi etkinlikleri için kullanılan yapı kompleksini sofist Flavius Damianus ve karısı Vedia Phaedrina tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır.*

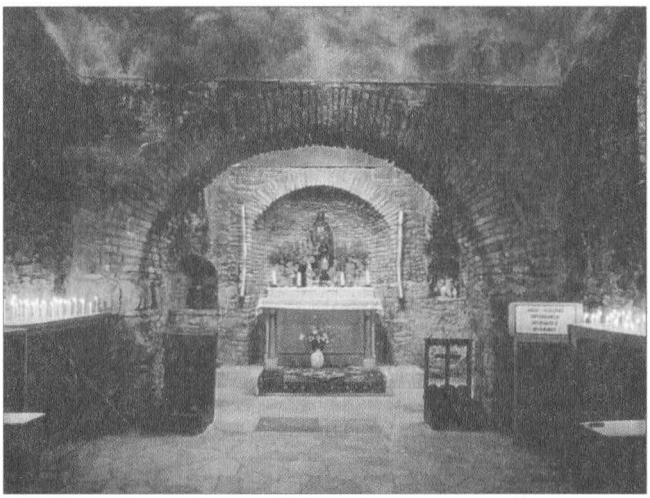

62. *Trajan Çeşmesi. Kuretler Caddesi kenarına inşa edilmişti. 5.2 x 11.9 m. ölçülü büyük bir havuzu üç yanından çeviren iki katlı bir yapıdır. Orta bölümünde, suyun havuza aktığı yerde İmparator Trajan'ın büyük bir heykeli bulunuyordu. Sular, heykelin altından çağlayanlar halinde büyük havuzun içine dökülüyordu. Çeşme çeşitli heykellerle de süslenmişti.*

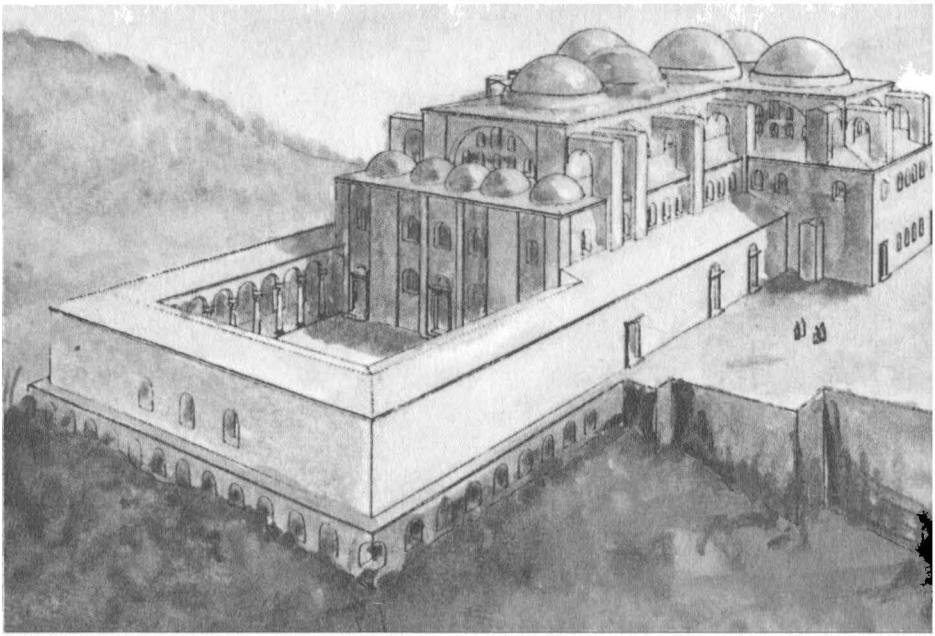
lir, yıkanır ve denizin tuzuyla beslenirdi. Kutlamalar sırasında tören alaylarına genç bakireler ve tanrıçanın şanlı hizmetkâr ordusu, rahipler, kutsal haberciler, borazancılar, şamdan taşıyıcılar, tapınağın atlı koruyucuları, tanrıçayı giydirenler, cambazlar, flüt çalanlar katılırdı. Tanrıçanın heykeli tiyatroya da getiriliyor, burada da adına parlak gösteriler sürdürülüyordu. Törenler olağanüstü zenginlikte ve son derece görkemli oluyordu. Efes'e deniz ve karayoluyla akın akın yabancılar geliyor, üç limanın iskelesinde de hareket eksik olmuyordu. Gelen gemiler rengarenk yelkenleriyle Ege'nin mavisini renkli beneklere bürüyorlardı. Gemiler eşya ve yolcu dolu oluyordu. Efes dini bir merkez, bir eğlence yeri ve aynı zamanda yoğun bir iş merkeziydi. Her yerden oluk oluk para geliyordu. Kenti görmeye ge-

lenlerin tılsımlı ve kutsal diye satın aldıkları tapınak minyatürleri ve tanrıçanın heykelcikleri, Efes kuyumcularına büyük gelirler sağlıyordu. Böylece Efesliler Artemis kültünden epeyce yararlanıyordı

Hıristiyanlığın doğuşuyla birlikte batı Ön Asya özellikle Tanrıça Artemis'in kenti olan Efes önem kazanmıştı. Artemis kültüne bağlı olan yöre halkı Hıristiyanlığa döndürülmek isteniyordu. Bu nedenle ilk Hıristiyan misyoneri olan Aziz Paulus Efes'e gelmiş ve Efes'in tiyatrosunda halka hitap etmiştir. Aziz Paulus'un Efes tiyatrosundaki konuşması üzerine halk, Artemis heykellerinin satışının azalacağından korkan kuyumcu Demetrios'un kışkırtmasıyla ayaklanmış, saatlerce "Efes Artemis'i yücedir" sloganları ile aziz kişiye karşı gösteri yapmış, fakat olay belediye başkanının yaptığı yatıştırıcı konuşmadan sonra, fazla büyümeden önlenmiştir. Hıristiyanlığın yavaş yavaş yerleşmeye başladığı Efes'te, Hıristiyan dünyasının ilk yedi kilisesinden biri ve en eskisi

63. ***Meryem Ana Evi (Panaya Kapulu). Yerini, Katerina Hemmerich rüyasında gördü; Rahip Poulin ve Yung anlatılanlara göre yerini araştırdı ve buldu (1891). Rahibe Marie de Mandat Grancey'in yardımıyla arazisi alındı (1892). İzmir Başpiskoposu Monsenyör Tmoni dini ayinler için izin verdi (1892). 1896'da hac ziyaretleri başladı.***

64. *St. John Kilisesi. Hıristiyan efsanesine göre St. John Ayasuluk Tepesi'nde yaşamış ve öldüğünde buraya gömülmüştür; mezarın üstüne bir de anıt yapılmıştır. 4. yüzyılda, bu anıtı örtecek şekilde, önce ahşaptan, yüz yıl sonra da Justinian (527-565) tarafından halen kalıntıları ayakta duran kubbeli bir bazilika inşa ettirilmiştir. St. John'un mezarı en ortadaki kubbeli bölümün altındadır. Mezardaki bir delikten çıkan kutsal tozun iyileştirici özelliği olduğuna inanılıyordu. St. John'un mezarı, Hıristiyan dünyasının en önemli ziyaret yerlerinden biridir.*

olanı inşa edilmiştir. Efes kentinde bir söylenceye göre Hıristiyanlığı kabul eden, fakat Artemis taraftarlarından korkan yedi genç, Panayır Dağı eteğindeki mağaraya saklanıp tanrının hikmetiyle 250 yıl uyumuş. Uyandıkları vakit ise Hıristiyanlık resmi bir haline gelmiştir. Zamana ve çevreye uyamayan, yabancı olan bu gençler tekrar mağaraya çekilip uykuya dalmışlardır. "Yedi Uyuyanlar" adıyla bilinen bu efsane, Efes'in önemini biraz daha artırmaktadır.

Hz. İsa çarmıha gerilmeden önce annesi Meryem'i en güvendiği ve sevdiği havarisi Johannes'e emanet etmiştir. Johannes ve Meryem Ana, 37-48 yıllarında, Efes'e gelip yerleşmişler ve Efes onların son sığınağı olmuştur. 100 yılına doğru Johannes (St. John) İncil'in önemli kısmını

"apokalyps" (İlahi Vahiy) Efes'te yazmıştır. 391 yılında Hıristiyanlık resmen kabul görmüş ve kurumlaşmıştır. 431 yılında "Hıristiyan ruhaniler meclisi" Efes'te toplantıya çağrılmış, bu toplantıda İsa'nın "Tanrının Oğlu" olduğu kararı alınmıştır.

Meryem Ana'nın saklandığı mekânın, Efes'in arka tarafındaki dağda olduğunu, ölmeden önce rüyasında gören ve bu yeri, çevresini, bütün ayrıntılarıyla anlatan bir rahibenin (yatağından hiç kalkamadan 12 yıl ıstırap çekerek ölen rahibe Katherina Emmerich (1774-1824)) sözlerinden yola yola çıkan Lazarist rahip Eugene Poulin ve rahip Yung şimdi *Meryem Ana Evi, Panaya Kapulu* olarak bilinen yeri bulmuştur (1891).

Önce Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kybele, sonra Tanrıça Artemis, daha sonra da Meryem Ana ve Yedi Uyurlar'la dinsel ve kutsal bir merkez olmayı yaşamının her döneminde sürdüren Efes, 1892 yılında İzmir Katolik Başpiskoposu tarafından kutsal yer, hac yeri ilan edilmiş, 1967 yılında Papa VI. Paul Efes'e gelerek hac ziyaretinde bulunmuştur.

Yüzyıllar boyunca unutulan ve uyuyan güzel Efes'i, 1869 yılında J.T. Wood kazmaya başlamıştır. Avusturyalı bilim adamları işe girişerek 1895'ten 1913'e değin, daha sonra Josef Keil, Franz Miltner ve Fritz Eicler kazı yaparak gün ışığına çıkarmaya çalışmışlardır. Son olarak G. Langmann, Stefan Karwıes ve Hermann Vetters araştırma ve incelemede bulunmuşlardır (1986). Ayasuluk Tepesi'ni ise Mustafa Büyükkolancı araştırmaktadır.

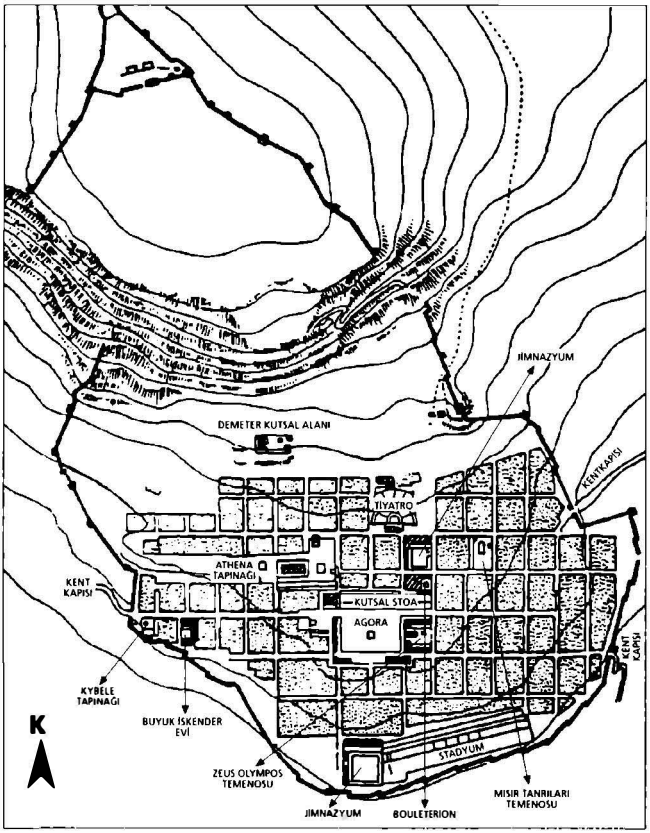
Priene

Priene, Batı Anadolu'da Aydın iline bağlı Söke ilçesinin yaklaşık 25 km. güneybatısında, Güllübahçe köyünden hafif bir yokuşla gidilebilen yerdedir.

Priene, yaşam süresi içinde iki kez yeniden kurulmuş bir kenttir. İlk Priene, M.Ö. 1. binyıl başlarında Küçük Menderes Nehri kıyısında bir liman kenti olarak kurulmuş, olasılıkla bir yarımada üzerinde, iki limana sahip bir kentti. M.Ö. 645 ile 546 yılları arasında Lidyalılar, sonra Persler kente hakim olmuşlar, M.Ö. 494'te İyonya ayaklanmasına katıldığı için Persler tarafından yakılıp yıkılmıştır. İkinci Priene, bugünkü Söke'nin biraz batısında, Samsun Dağları'nın (antik dönemdeki adı Mykale Dağı) güney eteğine kademe kademe iner durumda ve Menderes Ovası'na bakar biçimde kurulmuştur (M.Ö. 350).

Batı Anadolu'da aralarında Priene'nin de bulunduğu 12 önemli İyonya kenti bir birlik oluşturmuştu. İyon birliğini oluşturan kentlerin temsilcileri belli bir yerde, "Panionion"da, toplanırdı. "İyonların ortak yeri" olarak nitelenebilecek Panionion, bir kent değil, yalnızca toplanma ve kutsal tören yeriydi. Bu yer Priene toprakları içinde kalmasından ötürü Priene İyon dünyasında ayrı bir yer almıştı.

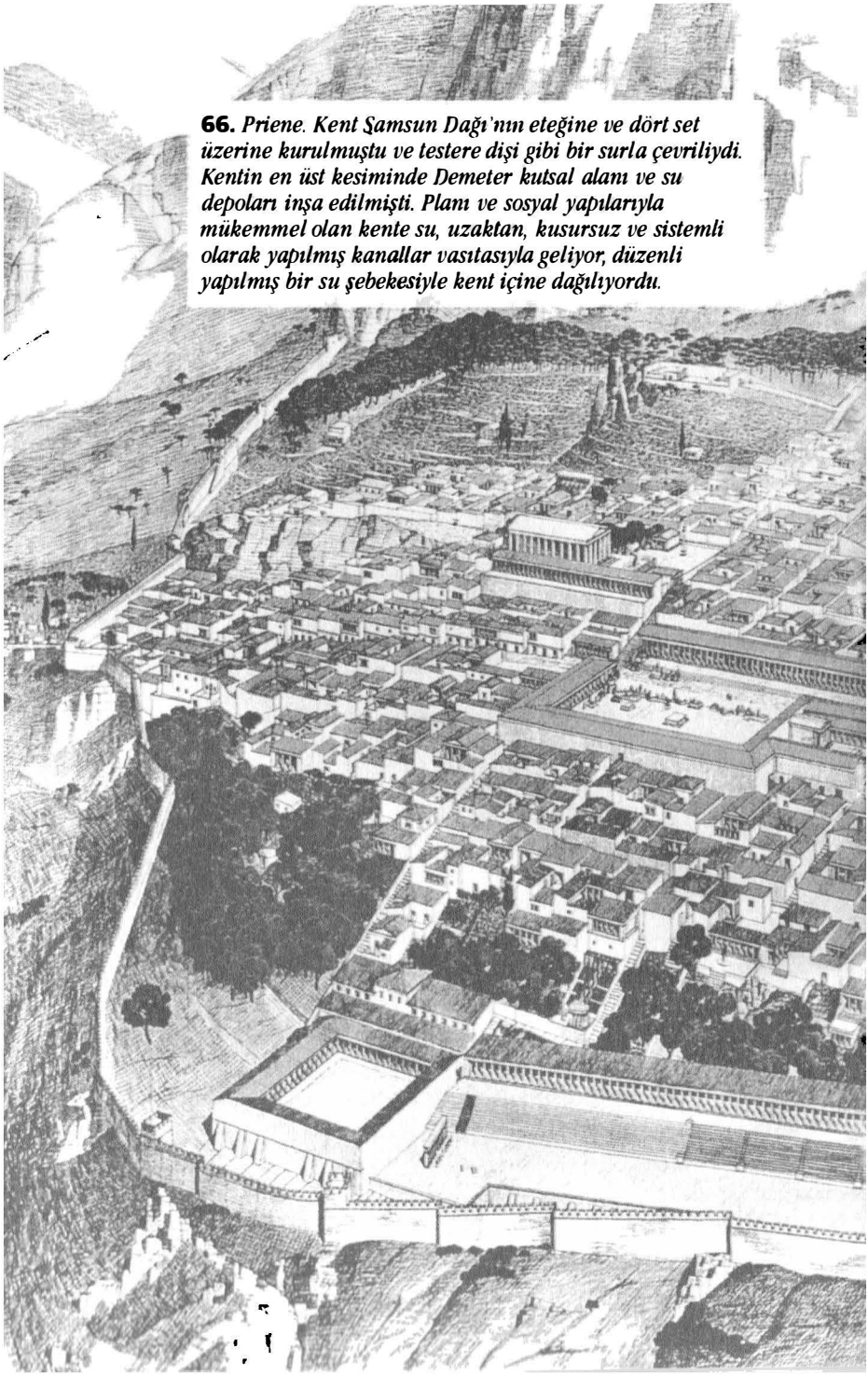
Priene, yeniden kuruluşundan (M.Ö. 350) hemen sonra, sağlam bir sur duvarı ile çevrilmiş ve kentin içi Hippodamos'un adıyla bilinen plana göre düzenlenmiştir.

65. *Priene kent planı. Kent, topografik konumuna uygun olarak, yuttaşımız Hippodamos'un planı gereğince inşa edilmişti. Doğubatı yönünde düz olarak yedi cadde, bu caddeleri dik olarak kesen merdivenli onbeş sokağı vardı. Sokaklar arasında kalan kare şeklindeki adacıklara, halkın oturduğu binalar yerleştirilmişti.*

Priene kentinde doğubatı doğrultusunda yedi anayol uzanmaktadır; bunları dik açılarla merdivenli şekilde ve kuzeygüney doğrultusunda 15 sokak kesmektedir. Evlerin oluşturduğu bloklar, 4.2 x 35.4 m. boyutunda ve genellikle her blokta 4 ev bulunuyordu. Resmi ve dinsel yapılar ise iki ya da üç bloku kaplayacak biçimde inşa edilmişti. Yan sokaklar, genellikle 3.5 m., esas caddeler 4.44 m., anacadde ise 7.36 m. genişliğinde olup arabaların geçişine uygundu.

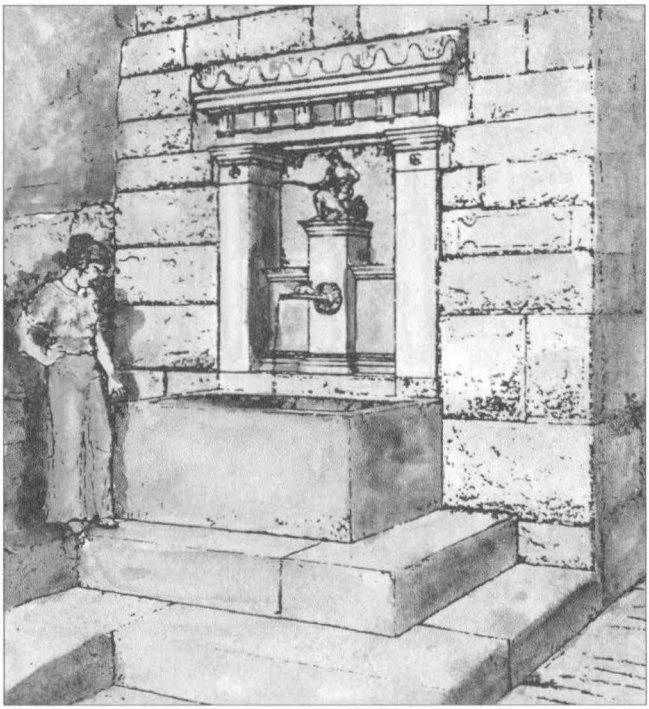
Priene'nin suyu dağdan kanallarla geliyordu. Kentin kuzeydoğusunda surdan içeriye giren su, üç büyük havuzda

66. *Priene. Kent Şamsun Dağı'nın eteğine ve dört set üzerine kurulmuştu ve testere dişi gibi bir surla çevriliydi. Kentin en üst kesiminde Demeter kutsal alanı ve su depoları inşa edilmişti. Planı ve sosyal yapılarıyla mükemmel olan kente su, uzaktan, kusursuz ve sistemli olarak yapılmış kanallar vasıtasıyla geliyor, düzenli yapılmış bir su şebekesiyle kent içine dağılıyordu.*

67. *Priene kentinde bir antik çeşme*

dinlendirildikten sonra bütün kente dağıtılıyordu. Kentin pek çok yerinde su, çeşmelerden akmaktaydı.

Priene'de avlulu evler önemliydi. Bunların oda kapıları avluya açılır ve oradan hava ve ışık alırdı. Camsız ev pencereleri, dışarıdan içerisinin görülemeyeceği yükseklikte, duvarların üst kısımlarında yer alıyordu. Evlerin duvarları genellikle küçük taşlardan yapılmıştı; bazı yan duvarların üst kısımları kerpiçtendi. Cadde kenarındaki evler, genellikle güzel kesilmiş taş bloklarla, daha itinalı yapılıyordu.

Priene'de halkın yaşadığı evlerin haricinde, toplumun gereksinimlerini karşılayan önemli dini ve resmi yapılar da vardı. Başlıcaları:

Athena Tapınağı. Kentin en yüksek yerinde, İyon üslubunda, 37.2 x 19.55 m. ölçülerinde inşa edilmiş ve 6 x 11

sütunluydu. Süslü kısımları boyalı olup, özellikle kırmızı ve mavi renkler çok kullanılmıştı.

Agora. Kentin merkezinde ve 75.63 x 35.4 m. ölçülerinde, halkın toplandığı, festivallerin yapıldığı, ticaret işlerinin görüldüğü açık alandı. Agoranın tam ortasında, Tanrı Hermes'e ait bir sunak bulunmaktaydı. M.Ö. 2. yüzyılın ikinci yarısında agoraya çok büyük boyutlu yeni yapılar eklenmiştir.

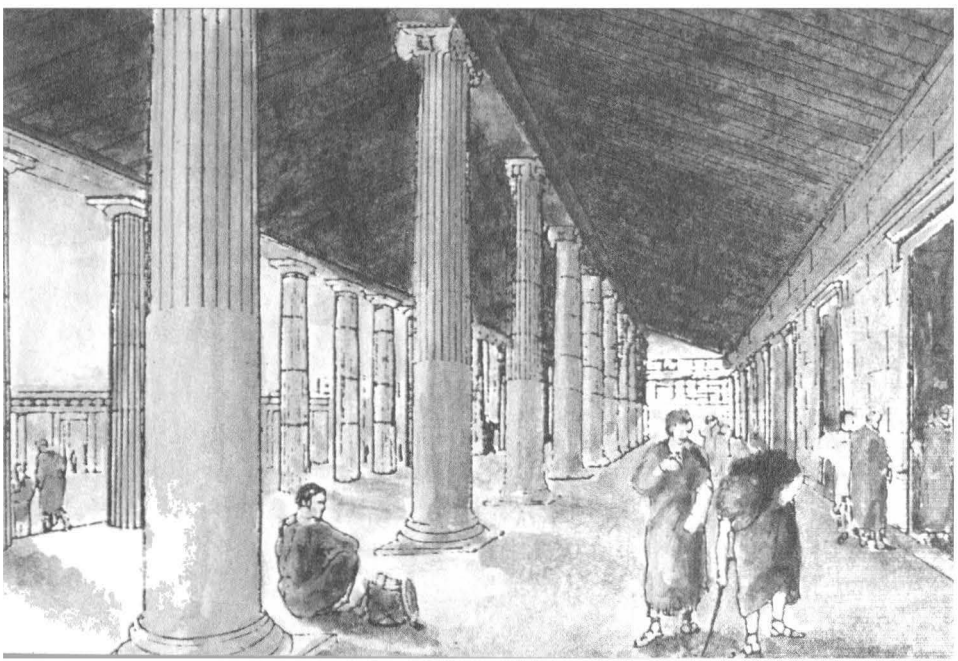
Zeus Olympos Temenosu. Agoranın doğu bitişiğindeki bu kutsal alan M.Ö. 3. yüzyılda inşa edilmişti.

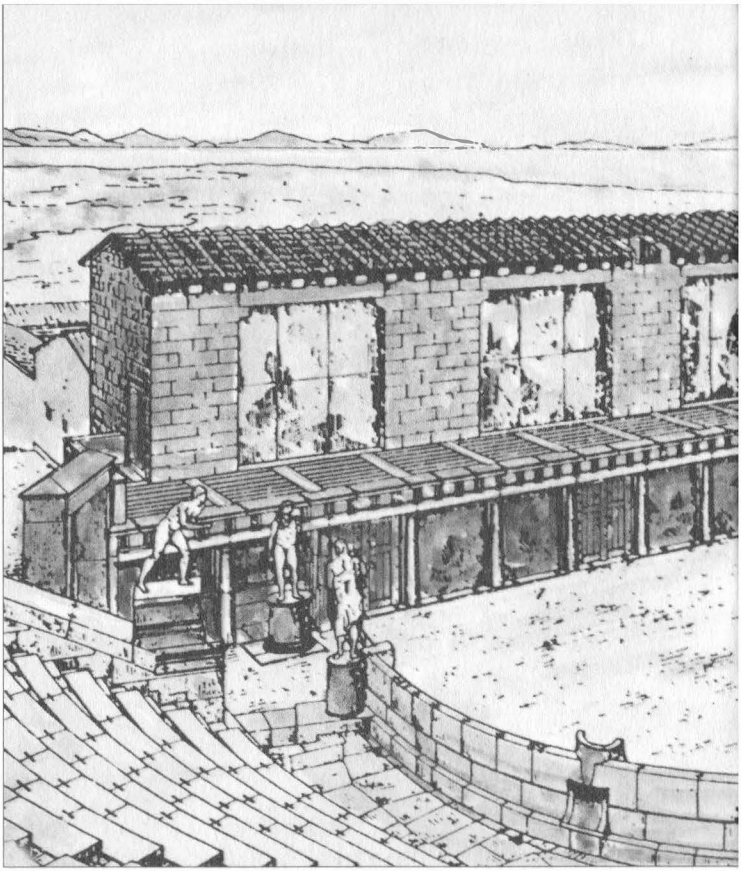
Kent Meclisi Binası (Bouleterion). M.Ö. 150 yıllarında inşa edilen yapı, kare biçimine yakın, 20 x 21 m. ölçülerindeydi. Ortasında bir sunak ve üç kenarında duvarlara paralel yükselen basamaklar şeklinde oturma yerleri 640 kişi alıyordu.

Mısır Tanrılarının Temenosu. İsis, Serapis ve Anubis'e dualar edilen bu kutsal yer 47 x 31 m. ölçülerinde idi ve bir sunağı vardı.

Tiyatro. Kentin kuzeydoğusunda, 5000 kişi alabilecek

68. ***Priene'de kutsal stoa. Stoa halkın dinleneceği, yağmur ve güneşten korunabileceği yerdi. Stoaların siyasi, ticari ve genel işlevleri vardır.***

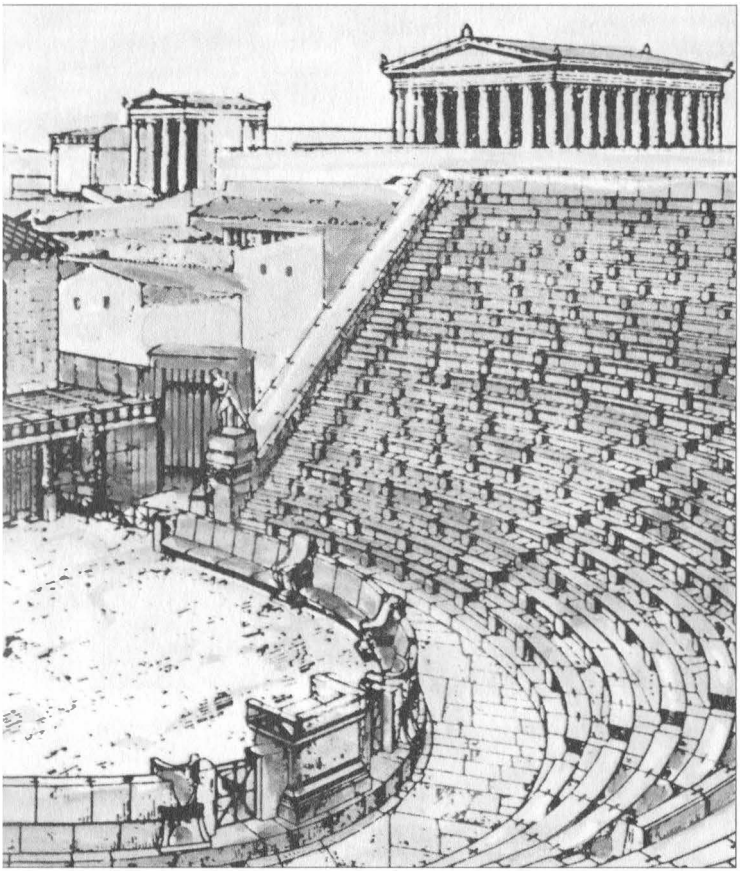
69. *Priene tiyatrosu görünümü. M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş, 2. yüzyılda onarım geçirmiştir.*

büyüklükteydi. 18.41 x 5.82 m. boyutlarında iki katlı, bir sahne yapısına sahipti.

Jimnazyumlar. Priene'de, biri halk meclisi binasının kuzeyinde, diğeri kentin güneyinde olmak üzere, iki jimnazyum vardı. Her ikisi de Priene'nin okulu ve beden hareketleri merkeziydi.

Stadyum. Jimnazyumun kuzeydoğusuna inşa edilen stadyum 190 m. uzunluğundaydı. Tesis, stadyum boyunca uzanan ve 6 m. genişliğinde üstü açık bir gezi yerine sahipti.

Demeter Temenosu. 45 x 17.75 m. ölçülerinde ve Bereket

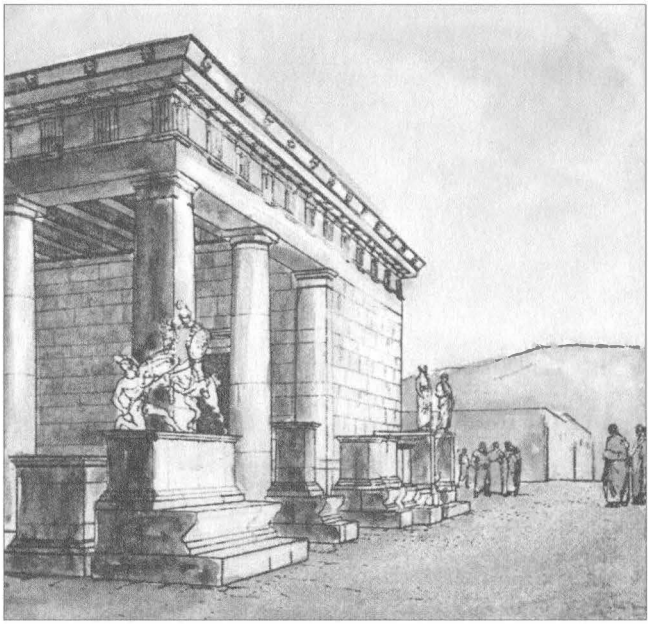

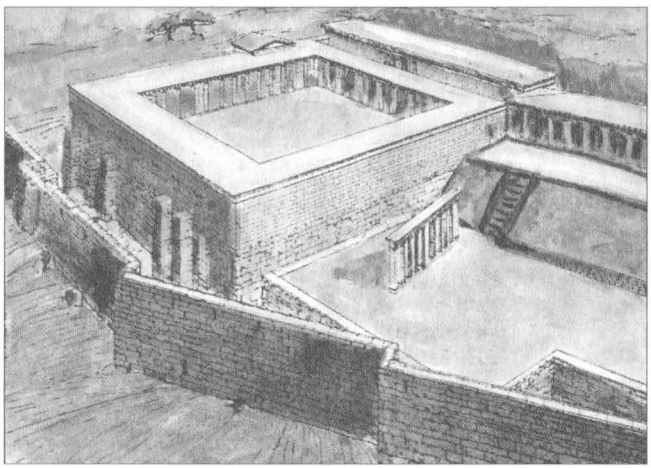
Tanrıçası Demeter'e adanan temenosun (temenos, bir ya da daha fazla dinsel yapıyı içine alan kutsal alan) batı ucunda bir tapınak yer almaktaydı.

Kybele Temenosu. Agoranın yanından geçen anacaddenin batı ucunda ve güneyinde düzgün olmayan beş narlı bir avludan oluşan yerdi. Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kybele Priene'de de unutulmamıştı; halkın taptığı bir tanrıçaydı.

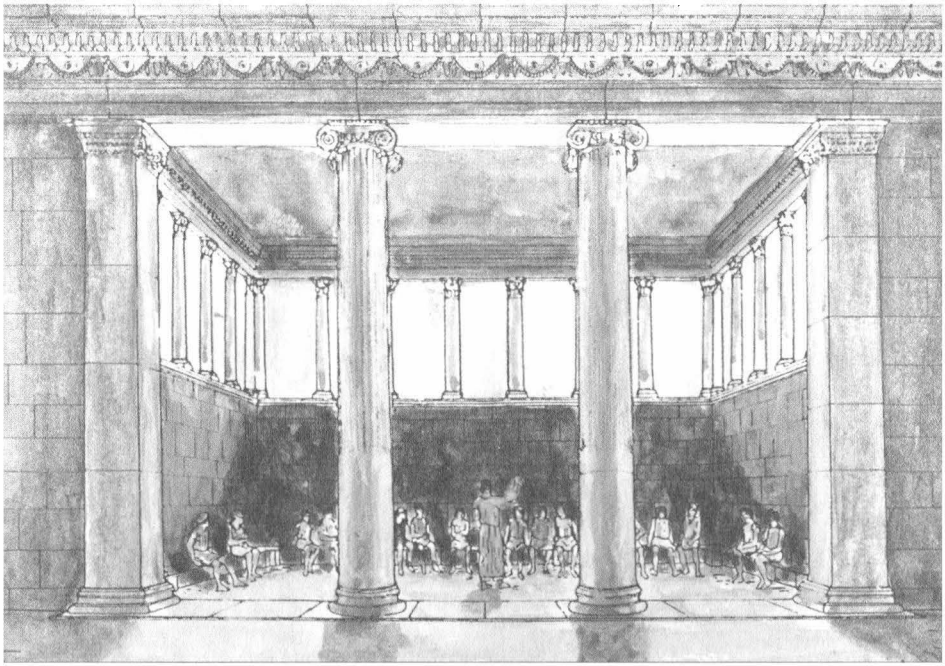
Büyük İskender Evi. Kybele temenosunun doğusunda, ikinci blokta yer alan bir evdeydi. Evin büyük bir avlusu,

70. *Priene'de agoradan gelen sokak görünümü.*

71. *Priene kentinin testere dişli suru, stadyum ve jimnazyumu*

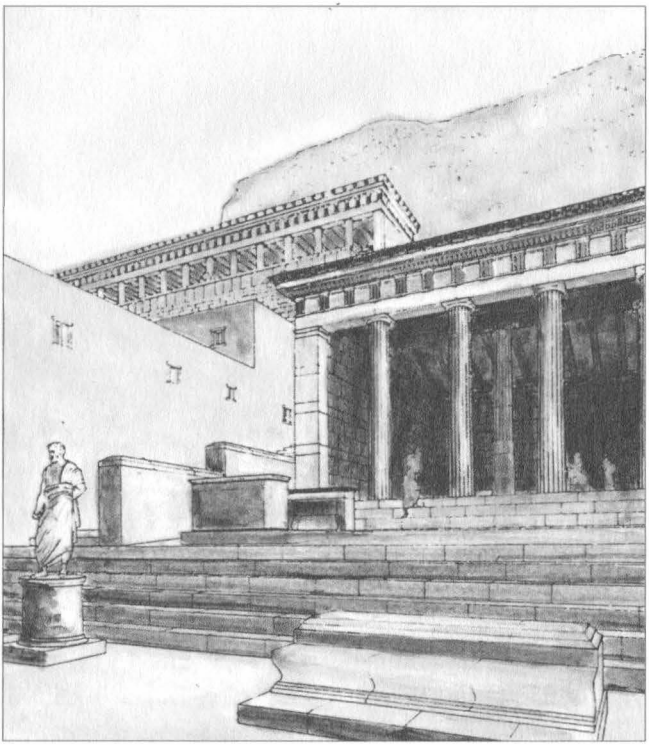
72. *Priene'de gençlerin düşünsel ve bedensel yönden eğitildikleri, ayrıca spor etkinlikleri yaptıkları bir yapı içinden görünüm.*

üç sütunlu büyük bir salonu ve daha başka odaları vardı. Bir yazıtta, bu kutsal yere ancak beyaz giyimli kişilerin girebileceği belirtilmektedir. M.Ö. 334'te, Büyük İskender, Milet kentini kuşattığı sırada Priene'deki bu evde oturmuş ve daha sonra kent, yapıyı onun anısına "kutsal bir ev" haline getirmiştir.

Gerisindeki güçlü komşuları nedeniyle genişleme olanağı bulamayan Priene, Lidya'nın saldırısına uğramış, bir süre Atina'nın etkisi ve yönetimi altında kalmış, daha sonra Bergama Krallığı'nın ve sonunda da Roma'nın egemenliği altına girmiştir. Menderes Nehri'nin getirdiği alüvyonlar, Priene'yi gittikçe denizden uzaklaştırdığından, Roma Çağı'nın sonlarına doğru kent önemini iyice yitirmiştir. Bizans döneminde ise bir piskoposluk merkezi olmayı başarabilen kent, giderek sönmüş ve unutulmuştur.

İlkçağın ünlü "Yedi Bilgeler"inden biri, düşünür ozan Bias'ın kenti olan Priene'yi ilk kez 1895-1898 yılları arasında Carl Humann, Theodor Wiegand, ve Hans Schrader

73. *Priene agorasından görünüm.*

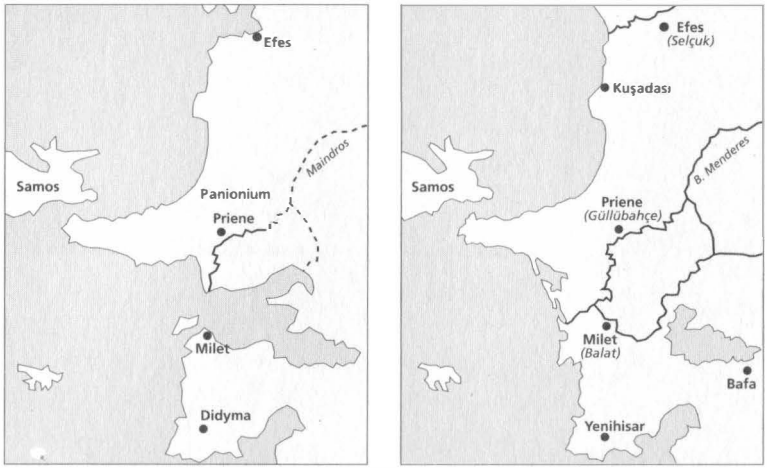
büyük ölçüde ortaya çıkardı. 1977'den sonra Wolfgang Müller-Wiener ve Wolf Koenigs yönetiminde yeniden Priene araştırmalarına başlandı. Halen, Priene'deki yaşam koşulları ve konut durumunun çok yönlü ayrıntılı bir görünümünün ortaya konması için çalışılmaktadır.

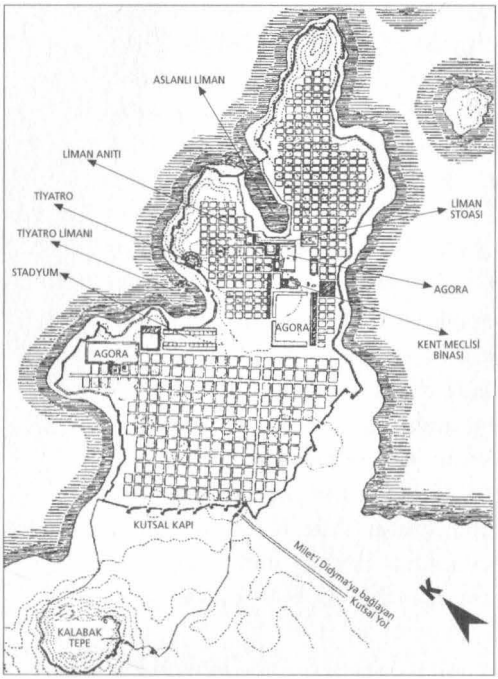
Milet

Batı Anadolu'da, hem bir melek hem de bir şeytan olan, binlerce yıldır birçok uygarlığı sularıyla birlikte doğudan batıya getiren, öte yandan getirdiği kumlarıyla Beşparmak ve Samsun Dağları arasını doldurarak 25-30 km. genişlikte bir ova yaratan, can attığı Ege Denizi'ne "Hey koca Ege!" diye karışan ve deniz olan, Büyük Menderes Nehri vardır. Bir zamanların büyük metropolü, Ege'de önemli bir liman ve ticaret yeri, zengin ve görkemli kent olan Milet, Büyük Menderes Nehri'nin Ege Denizi'ne döküldüğü yerden 10-12 km. içeride, bir düzlük ortasında, Aydın ili Söke ilçesi ile Akköy arasında, Akköy'ün kuzeydoğu yakınında, Balat köyü bitişiğindedir.

Şu an Milet'in önünde uzanan büyük ova, M.Ö. 800 yıl önceleri Ege Denizi körfezlerinden biriydi; körfez içindeki adalardan en önemlisi Lade Adası'ydı. Antik Milet kenti körfezin güneyinde, denize doğru 2 km. kadar uzanan, karadan ancak dağ yoluyla ulaşılabilen bir burun - yarımada- üzerinde kurulmuştu ve Lade Adası'nın doğusunda kalıyordu. Milet kentinin üzerinde kurulduğu yarımadanın koylarından biri "Tiyatro Limanı", diğeri "Aslanlı Liman" olarak adlandırılmıştı. Aslanlı Liman'ın önü zincirle kapatılmış; sağ ve soluna, deniz yönünden gelenleri etkilemek, korkutmak amacıyla iki büyük aslan heykeli yerleştirilmişti.

74. *Milet ilk kurulduğunda denize uzanan bir yarımada üzerindeydi. O zaman, şimdiki Bafa Gölü'ne kadar uzanan körfezi kontrol eden bir yerde kurulmuştu (sol üst harita). Büyük Menderes Nehri'nin getirdiği alüvyonlarla zaman içinde körfez dolmuş, arka kesimde Bafa Gölü oluşmuş ve Milet denizden çok uzakta kalmıştır (sağ üst harita).*

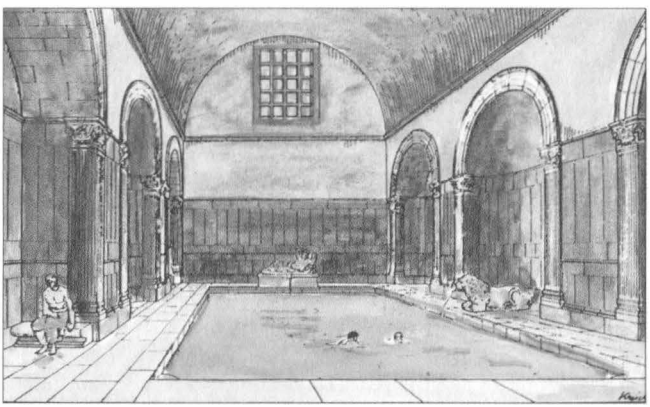

75. *Milet kent planı. Bir zamanlar Ege Denizi'ne uzanan küçük bir yarımada üzerine kurulmuş olan Milet yuttaşımız Hippodamos'un planına göre düzenlenmişti.*

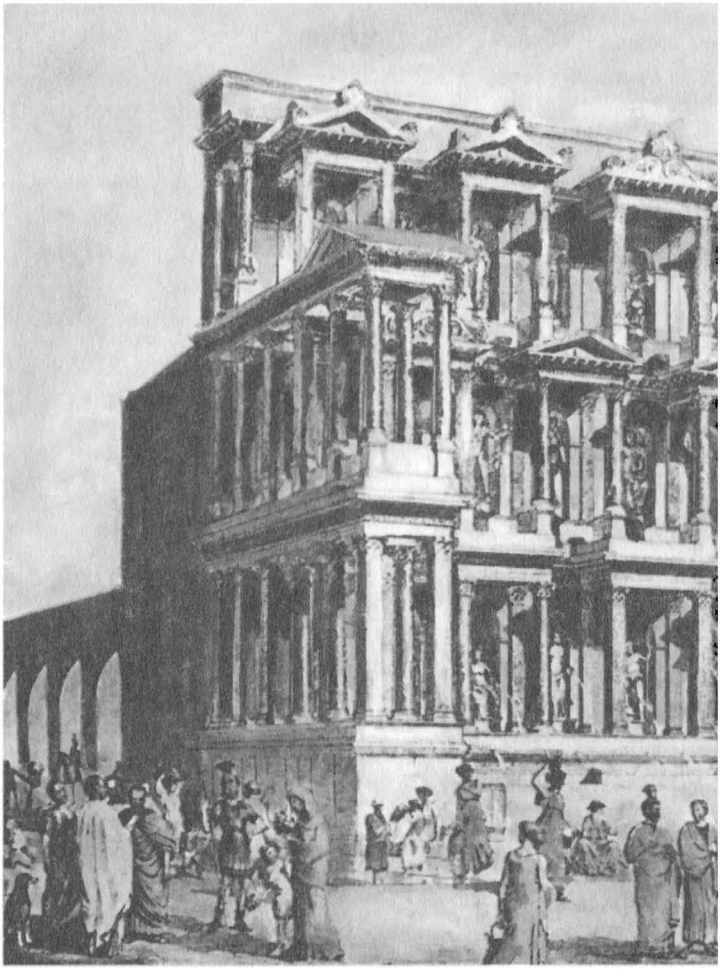
Kentin güneyinde "dış kent" diye anılan Kalabak Tepe vardır. Kenti koruyan surlar Kalabak Tepe'den başlayıp yarımadayı tümüyle kuşatıyordu. 5-10 m. genişliğindeki surlar -Kalabak Tepe hariç- Helenistik devirde yapılmış, Roma döneminde onarılmıştı. Kent suru kulelerle güçlendirilmişti ve üzerinde birden çok kent kapısı yapılmıştı. Kapılardan biri, Milet'i Didim'e bağlayan kutsal yolun başladığı yerdeki "Kutsal Kapı"ydı.

Milet kentinin adı, Hitit belgelerinde Milawanda (Helen ağzında Miletos) olarak geçer. Bu ad Luwi dilindendir; sözcükteki Mila'nın aslı M (a)-lla dır. Buradaki Ma (adı), Luwi/Pelasgos dilinde "Ana" anlamına gelir ve "Ana Tanrıça"yı kasteder. Milawanda, Mila-lı, "Ana Tanrıça 'Ma'nın / yerine giden yolda, geçitte / yerine giden yolun sahibi (kent) demektir. Ana Tanrıça'nın kutsal alanı olan Didim'e (Ma tapkısı yeri, Helen döneminde Apollon Tapınağı inşa edilen Didim (Didyma)'dir) giden yolu belirtir.

Milet, ilk olarak Bakır-taş Çağı'nın geç dönemlerinde kurulmuş bir yerleşmedir (M.Ö. V. ve IV. binyıl). Hititlerin Milawanda olarak andıkları Milet, o devrede güçlü

76. ***Milet Faustina hamamı soğukluk bölümünün iç görünümü. Ortada büyük bir havuz ve kenarında çeşme işlevini gören, bir nehir tanrısı ve bir aslan heykeli bulunmaktaydı.***

bir kıyı yerleşmesi idi. M.Ö. 14. yüzyılın sonlarına doğru, Hitit kaynaklarına göre Arzawa, Ahhiyawa ve Millawanda ile çarpışan Hitit Kralı II. Mursili'nin ordusu Millawanda'yı ele geçirince, korkunç şekilde yıkım yapmışlardı. Milet daha o zamanlar Ege ile Anadolu arasındaki ticarette önemli bir merkezdi.

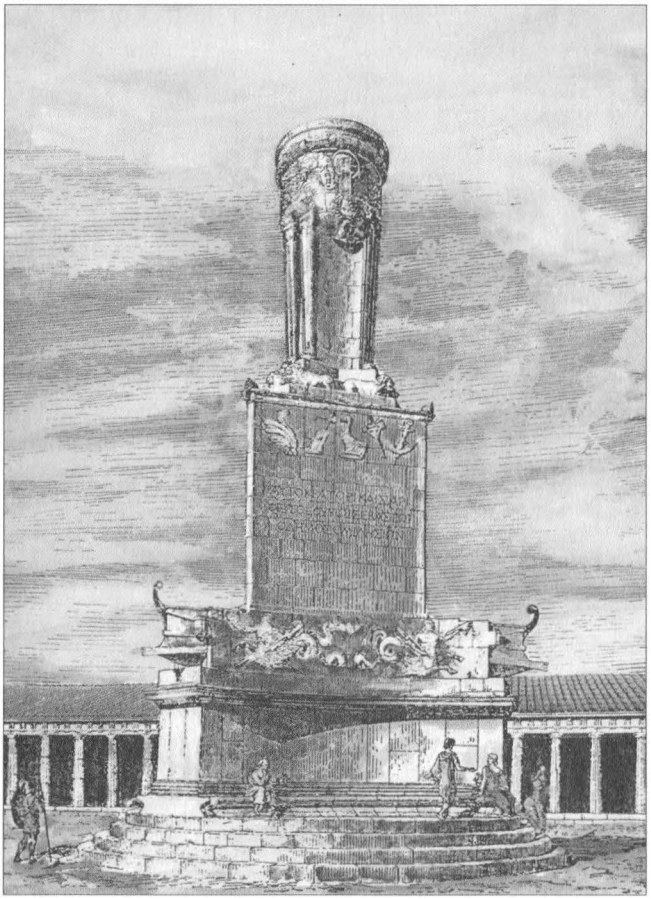
Hitit Krallığı'nın çökmesinden sonra Milet'e gelen İyon

77. *Milet'te Anıtsal Çeşme. M.S. II. asırda yapıldı. 17 m. yüksekliğinde 20 m. genişliğindedir. Mermerle kaplı olan duvarları zengin sütunlarla süslüydü. Sütunlar arasında tanrı heykelleri bulunuyordu.*

soyundan Helenler, yerli halkı yenerler. Herodotos'un aktardığı söylentiye göre, tüm erkekleri öldürdükten sonra, dul bıraktıkları kadınlarla evlenirler. Bu karışımın sonucu Batı Anadolu'da yepyeni bir uygarlık doğar.

İyon birliğini oluşturan 12 kentten biri olan Milet, M.Ö. 8. ve 7. yüzyılda altın çağını yaşadı. Deniz yoluyla yaptığı ticareti geliştirdi. Akdeniz, Marmara ve Karadeniz

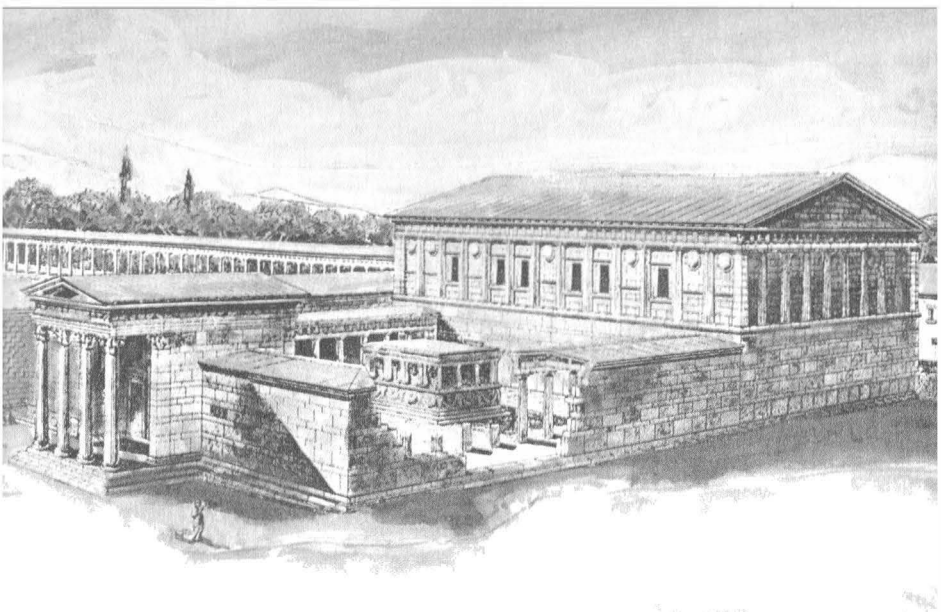

78. *Büyük liman anıtı. M.Ö. 31'de Actium yakınında kazandığı zafer nedeniyle Augustus'un anısına dikilmiştir.*

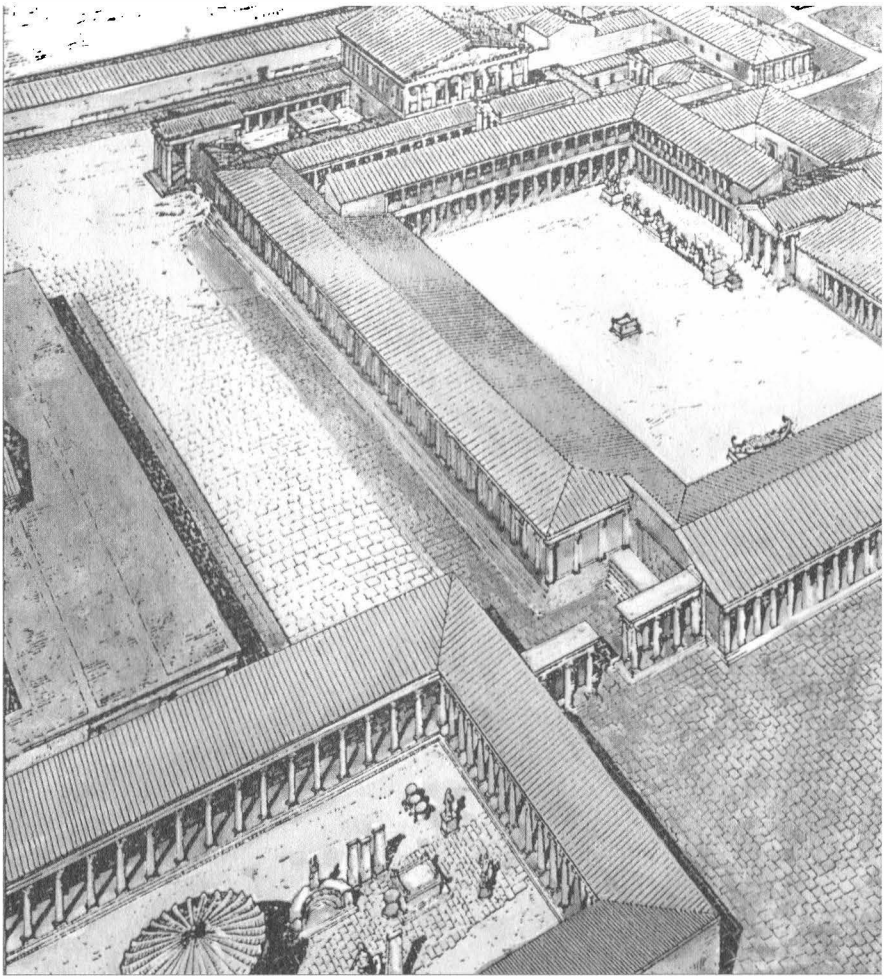
kıyılarına, kendisinin çok zenginleşmesini sağlayan, 90 yavru kent kurdu. Kolonizasyon hareketiyle yeni ülkeleri tanıyan ve maddi bakımdan rahat bir yaşama kavuşan Milet'te, dünya ve evrenin incelenmesiyle, bilimdeki ilk adımlar atılmaya başlandı. Hiçbir siyasal etki altında kalmaksızın, yalnızca doğruya ulaşma uğrunda çaba harcama, dünyada olup biten şeyleri doğaüstü güçlerle değil, doğaya egemen olan yasalarla açıklama eğilimi ilk olarak Milet'te filizlendi. Başlangıçta bilim ve felsefe aynı şeydi. Milet'in

öncülüğünde, İyonya'nın aydın kişilerinde kıpırdamaya başlayan düşünce hareketleri dinin ve taassubun zincirlerini kırmaya başladı. Doğada belirli ve değişmez kanunlar bulunduğunu sezmiş olan filozoflar, dünyanın temel maddesinin ne olduğu sorusuyla ilgilenmeye başlamışlardı. İyonya'da ortaya çıkan ilk doğa felsefesi akımı, Miletli Thales'le başlamıştır. Olayların açıklanmasını fizik bakımından yapmaya çalışan, aritmetik ile geometrinin incelenmesinde akıl yürütmeyi ilk uygulayan bilgin Thales'tir. Thales'in, gerçek bilimin ilk gelişme evresindeki önemli buluşları saymakla bitmeyecek kadar çoktur. M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde gerçekleşen güneş tutulmasını (tam bu sırada, İç Anadolu'da, Lidyalılar ve Medler savaşıyorlardı) önceden hesaplama başarısını göstermesi, herkes tarafından bilinen en önemli yanlarından biridir.

İyonya'nın büyük ve güçlü kenti Milet'te, Thales'in okuluna bağlı İyon düşünür ve coğrafyacılar arasında, Anaksimandros, Anaksimenes, Hekataips, kent planlama uzmanı Hippodamos vardır; Miletos okulu başardığı işler bakımından değil, fakat girişimleri bakımından önemlidir.

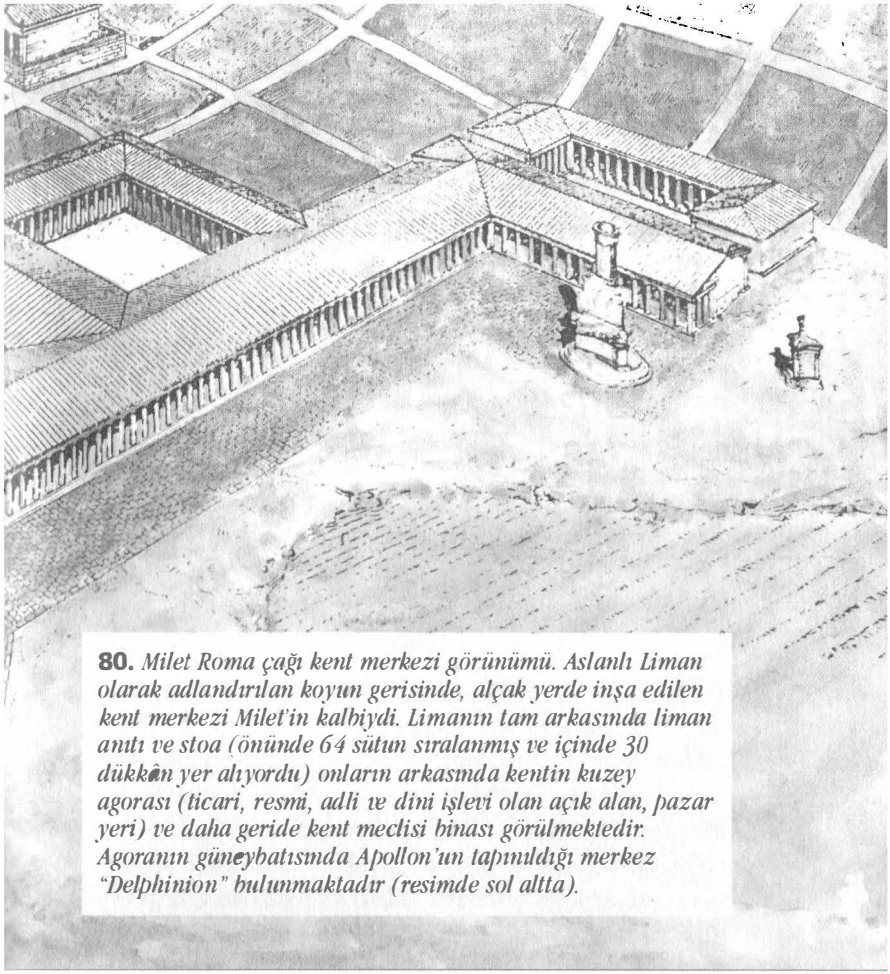

79. *Milet kent meclisi binası. M.Ö. 175-164 yılında inşa edildi. Toplantı salonu 1500 kişi alacak büyüklüktedir.*

Öncü kişilerin düşünceleri ilk bilimsel varsayımlar idi; düşünürlerin kendilerine sorduğu, yanıtlanması gerekli soruların gücü ve inceliği, daha sonraki araştırıcılara esin kaynağı olmuştur.

Zaman zaman Lidyalılarla çekişen Milet, M.Ö. 546'da Lidya'nın Perslere yenilmesi sonucu Perslerin eline geçti. Miletliler, diğer İyonyalılara örnek ve öncü olarak, M.Ö. 499'da Perslere karşı ünlü "İyonya ayaklanması"nı başlattılar. Birleşik İyonya güçleri, 6 yıl süren savaşın sonunda başarısız oldu. Milet'in hemen önünde, Lade Adası yakınında

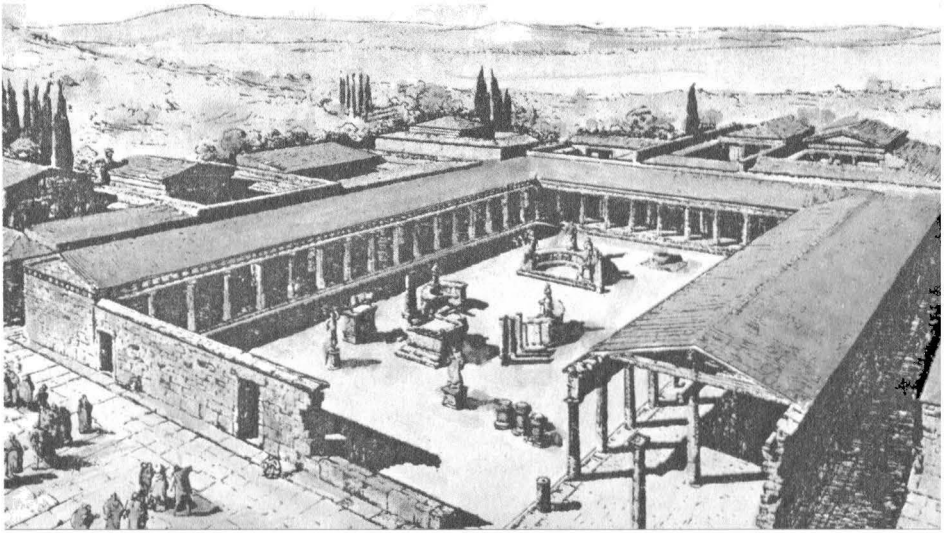

80. *Milet Roma çağı kent merkezi görünümü. Aslanlı Liman olarak adlandırılan koyun gerisinde, alçak yerde inşa edilen kent merkezi Milet'in kalbiydi. Limanın tam arkasında liman anıtı ve stoa (önünde 64 sütun sıralanmış ve içinde 30 dükkân yer alıyordu) onların arkasında kentin kuzey agorası (ticari, resmi, adli ve dini işlevi olan açık alan, pazar yeri) ve daha geride kent meclisi binası görülmektedir. Agoranın güneybatısında Apollon'un tapınıldığı merkez "Delphinion" bulunmaktadır (resimde sol altta).*

birleşik İyonya donanması yenilince, Persler kenti ele geçirdiler; erkeklerin hemen tümünü öldürüp, kadın ve çocukları köleleştirdiler. Milet, M.Ö. 494'te Persler tarafından tamamen yıkıldı.

M.Ö. 479'da Persler, Plataia savaşında, Helenlere yenilince, Milet yeniden özgürlüğüne kavuştu. M.Ö. 479-450 yılları arasında yeni inşa faaliyetleriyle çok kısa sürede gelişti, zenginleşti. Ama, hiçbir zaman o eski gücünü, zenginliğini tekrar elde edemedi.

Perslerin Batı Anadolu'dan çekilmesinden sonra, yeni-

81. ***Milet Apollon açık hava tapınağı.***

den inşa edilen kent, genişledi. "Tiyatro Limanı" ve "Aslanlı Liman" arası merkez olmak üzere, yarımadanın kuzeyi ve güneyi üç iskân bölgesi olarak planlandı ve inşa edildi. Şehir dik açılı sokaklarla, düzenli dikdörtgen adalara bölünmüştü. Arazinin tam ortası ve en alçak yeri resmi binalara ayrılarak, kentin ticaret, idare ve din merkezi durumuna getirilmişti. Liman tesisleri, çarşılar, agora, kent idare yapısı, tapınak ve jimnazyumlar da burada idi. Kent ve güney kesiminde yükselen Kalabak Tepe, surlarla çevrilmişti. Kentin mimarı, ızgara tipi kent planlamasını bir sisteme sokan büyük şehirci, Miletli Hippodamos idi. Atina-Isparta savaşı sonunda, Persler bir kez daha Milet'i ele geçirdiler. M.Ö. 334'te İskender'in sayesinde kurtuldu, tekrar özgür oldu.

İskender'in ölümünden sonra, Anadolu'ya hakim olmak isteyen generallerin birbirleriyle yaptıkları savaşlarda Milet, sarsılmasına karşın inşa faaliyetlerini sürdürdü ve Helenistik dönemin ticaret ve sanatta başta gelen merkezlerinden biri oldu. Roma'nın hakimiyetiyle barışa kavuştu. Roma döneminde kent, genel bakımdan, geniş ölçüde kalkınma yaptı; yeni imar çalışmalarına sahne oldu. Milet'ten Didim Apollon Tapınağı'na giden, 6 m. genişliği

ve 24 km.'den fazla uzunluğu olan "Kutsal Yol" bu dönemde inşa edildi.

Milet Kenti'nin önemli yapıları:

Tiyatro. Kentin batısında, Tiyatro Limanı'na bakan 30 m. yükseklikteki tepeye yaslandırılmıştı. M.Ö. 4. yüzyılda inşa edilmiş, Helenistik Dönem'de genişletilmiştir. Tiyatronun 5.300 kişilik oturma yeri vardı. Roma döneminde büyütülerek ön yüzü 140 m. genişliğe ve yüksekliği 30 m.'ye çıkarılarak 15.000 kişi alacak hale getirilmiştir.

Kent Meclisi Binası (Bouleuterion). M.Ö. 175-164 yıllarında Suriye Kralı Antiochos Epiphanes yaptırmıştır. 1500 kişilik oturma yerine sahiptir.

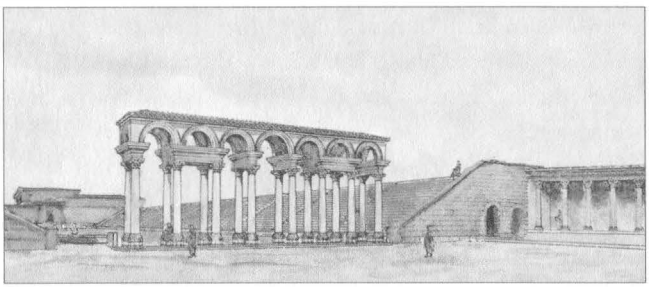
Güney Agora. Helenistik Dönem yapısıdır. 164 x 196 m. ölçülerindedir. Doğu kesiminde, arkalı önlü, 39 çift dükkân vardı. Agoraya açılan dükkânların arkalarında ayrıca birer depoları da bulunuyordu.

Stadyum. M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir. Helenistik ve Roma dönemi yapım izleri görülür. Boyutları 191 x 29.5 m. olup, 15.000 kişilik oturma yeri bulunuyordu.

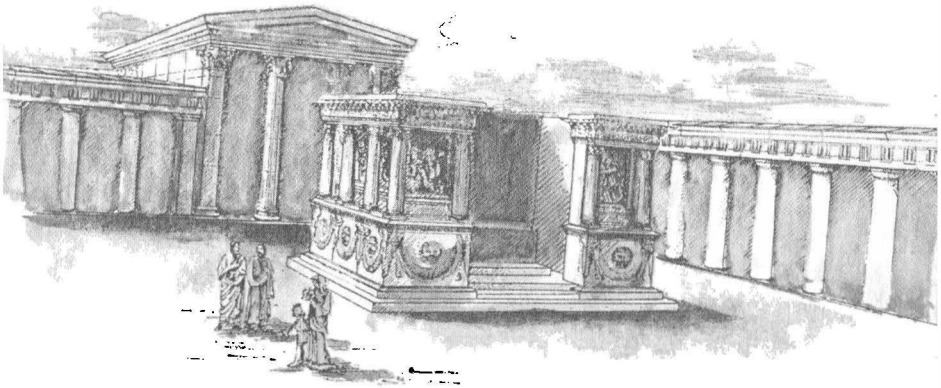
Faustina Hamamı. 77.5 x 79.41 m. ölçüleriyle kareye yakın biçim gösterir. Marcus Aurelius'un (161-180) karısı II. Faustina yaptırmıştır.

Athena Tapınağı. Yarımadanın güneyine, M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. İyon üslubunda olup 18 x 30 m. boyutlara ve 6 x 10 sütuna sahiptir.

İlyasbey Camii. Mükemmel mermer işçiliği gösteren gü-

82. *Milet Stadyumu.*

83. *Milet kent meclisi yapısından ayrıntı.*

zel ve eşsiz bir yapıdır; 18.3 x 18.3 m. boyutlarında kare planlı ve kubbelidir. Güney agoranın güneyindedir. 1404 yılında inşa edilmiştir.

Milet'in tarihini oluşturan olaylar süregiderken, kenarında bulunduğu körfez de yavaş yavaş doluyor ve kent giderek denizden uzaklaşıyordu. Latmos Körfezi'nin dolması, körfez çevresindeki bütün kıyı kentlerinin, o arada Milet'in de sönmesine yol açtı. Körfezdeki bütün adalar, ova içinde birer tepe durumuna geldiler. Kent, Bizans çağında köye döndü; görkemli eski yapıların taşları sökülerek yeni yapı işlerinde kullanıldı. 538'de Bizanslılar kentin güneyine, yeni bir kale inşa ettiler.

Selçuklular Anadolu'ya yerleştikten sonra Milet, Menteşe Beyliği içinde kalmış, adı da Palataia sonra Bolat olarak değişmiştir. Osmanlı Çağı'nda hiçbir etkinliği kalmayan yerleşim, artık küçük bir köyden farklı değildir.

Akdeniz, Marmara ve Karadeniz havzasında doksandan fazla koloni kurmuş olan büyük ticaret kenti, İyonya'nın süsü ya da başkenti durumundaki Milet, ilk olarak 1899'da Theodor Wiegand tarafından kazıldı. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ara verilen kazıları 1938'de Carl Weickert tarafından tekrar başlatıldı. Daha sonra G. Kleiner çalıştı. 1980'li yıllardan itibaren Wolfgang Müller-Wiener arkeolojik çalışmayı sürdürmüş, günümüzde Volkmar von Graeve çalışmalara devam etmektedir.

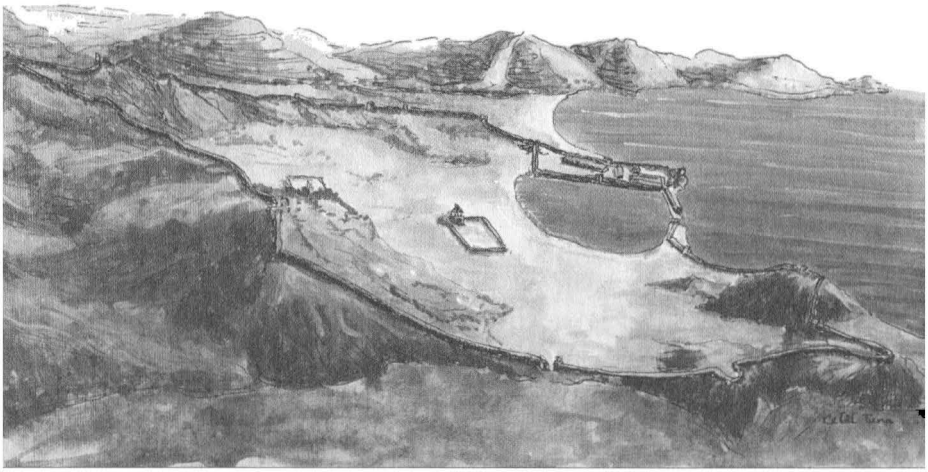

Halikarnas (Bodrum)

Doğanın olağanüstü güzelliğini, hem de tarihin ünlü anılarını kendinde toplayan Halikarnas, Anadolu'nun güney-batısında, kendi adıyla anılan, bir yarımadanın güney orta kıyısında kurulmuştur.

Mavi renkli denizin kıyısında sıralanmış beyaz evleriyle şiirimsi bir görünüm yaratan Halikarnas'ın eski adı, Luwi dilinden gelmekte ve Alikarnassa biçiminde idi. Bu ad, "Denizin (deniz kıyısının) -Kutlu-Pınar havuzu- Kenti" öğelerinden türetilmiştir; kastedilen pınar havuzunun da, kentin yanı başında, deniz kıyısındaki pek ünlü Bardakçı (eski adı Salmakis) Pınarı'nın havuzu olduğundandır.

Kentin ilk kuruluş yeri, bugün Bodrum Kalesi olarak bilinen ve müze olarak kullanılan kalenin bulunduğu yerdeydi ve bu kesim, çok eskiden bir adaydı; adı da Zephria idi. Adaya bu adın verilmesinin nedeni, çevrenin sürekli olarak bahar mevsimi içinde bulunduğu duygusunu uyandırmasıydı... Zephyros, mitolojide bahar rüzgârlarının tanrısıydı. Zaman içinde, küçük ada ile anakara arası dolduğundan, ilk yerleşmenin bulunduğu kesim yarımada haline gelmiştir. Oluşan yarımada ile kent, hem "yeni ay" biçiminde iki limana sahip olmuş, hem de anakara üzerine doğru genişlemiştir. Limanlardan batıdaki, ağız kısmı daha dar olduğu için, çok korunaklıdır ve bir iç limandır. Kent bir sur ile koruma altına alınmıştı.

84. *Karya Krallığı başkenti Halikarnas. Anadolu'nun en güzel sahillerinden birinin kıyısında, iki küçük koya sahip yerde kurulmuştu. Önce küçük bir ada üzerine kurulmuş olan kent, adanın kara ile birleşmesiyle büyümüş, etrafı surlarla çevrilmiş ve İyon uygarlığının önemli merkezlerinden biri olmuştur.*

Halikarnas ve çevresinde ta eskiden beri (M.Ö. 2. bin öncesinde) Kar ve Lelegler denen yerli halk otururdu. Troya savaşında Troyalılarla birlikte savaşan bu halklar, Dor göçleri sırasında Karya kıyılarına gelenlere karşı koydular; onların iç taraflara ilerlemesine mani oldular. Söylenceye göre: Sadece kıyı kesiminde tutunabilen Dorlardan biri, şimdi üzerinde bir kule görülen kayalık tepede, tatlı bir suyun başında bir meyhane açmış. Yavaş yavaş bu meyhaneye dadanan Karyalılar, yeni gelenlerle dost olmaya başlamışlar, daha sonra kaynaşarak Halikarnas'ı oluşturmuşlar.

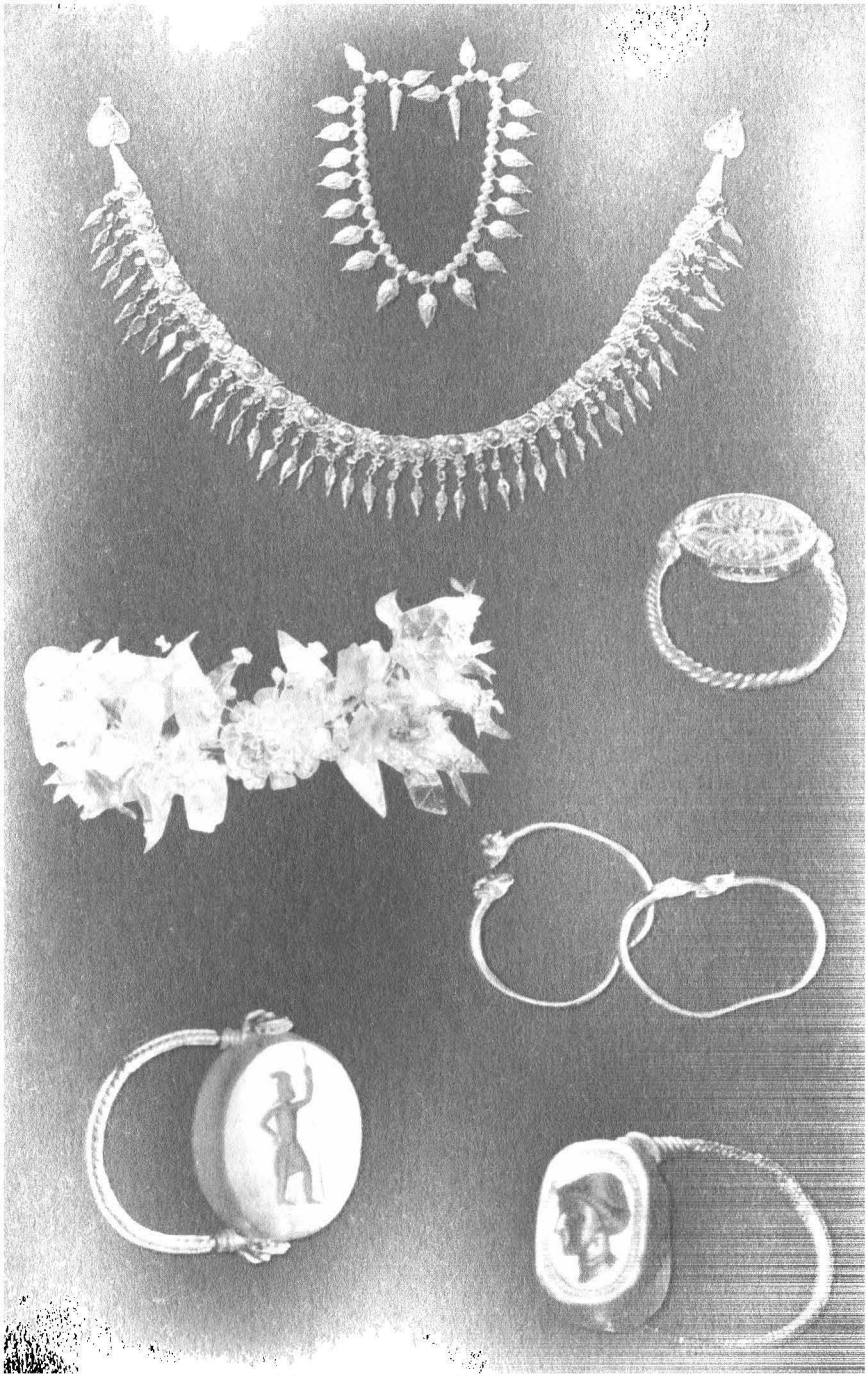
Halikarnas, güneybatı Anadolu kıyılarına yerleşen ve aralarında Dor Birliği kuran 6 kentten biriydi. Birliği oluşturan kentler her yıl, Knidos'ta Tanrı Apollon onuruna oyunlar düzenler ve kazanan sporculara bronzdan üçayaklı bir kazanı ödül olarak verirlerdi. Geleneksel olarak, kaza-

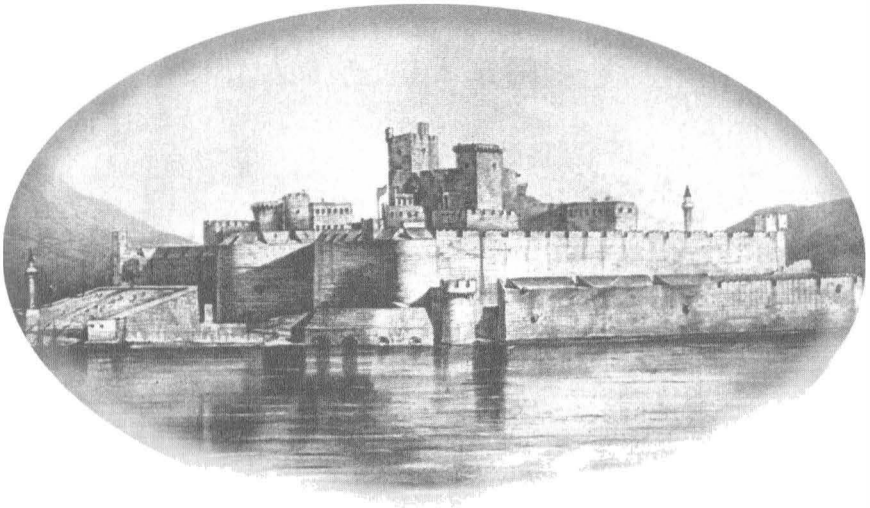
nan kişi ödülü alıp götürmez, tanrıya adak olarak tapınakta bırakırdı. Bu oyunlardan birinde şampiyon olan Halikarnaslı Agasikles, bu âdeti umursamayarak, kazandığı üçayaklı kazanı evine götürüp duvara asar. Gelenek dışı bu davranıştan ötürü Halikarnas birlikten çıkarılır.

Halikarnas'ın M.Ö. 7. yüzyılda Lidya'nın yanında/egemenliğinde olduğu sırada, bir Karyalı olan Gyges Lidya kralı olmuştur. Kandüles'i öldüren Gyges'in tahta çıkışı kolay olmamış; ülkesindeki iç savaş sırasında dostundan, Karya Kralı Arselis'ten yardım alarak başa geçebilmiştir.

Perslerin Lidyalıları M.Ö. 546'da yıkmaları üzerine, Halikarnas da Pers egemenliğine girdi. M.Ö. 480'lerde Halikarnas'ın başında bulunan genç ve güzel kraliçe I. Artemisia Perslerle birleşmişti. Salamis deniz savaşında (M.Ö. 480), kendi filosunun amirali olarak Atinalılara karşı savaştı. I. Artemisia, savaşa başlamadan önce, Pers Kralı Xerxes'e: Salamis'in dar boğazında durumun kendi yararlarına uygun düşmeyeceğini, bu nedenle savaşa tutuşulmamasını önerdi, fakat Xerxes, kraliçenin uyarısını dinlemedi ve yenildi; savaştan sadece I. Artemisia kendi filosunu hiç zarar görmeden kurtardı.

Tarih, M.Ö. 5. yüzyılda Batı Anadolu'da çok hızlı gelişen ve değişen olayları seyrederken, Halikarnas'ta da tarihin babası sayılan **Herodotos**'un doğumuna da tanık oldu. Bir gezgindi Herodotos, röportaj yazarlarının piri, dolaşmış dolaşmış, nerelere dek gitmemişti! Akıllara durgunluk verir bu kadar gezmesi, bu kadar bilgi toplayıp, hepsini aklında tutması ve o canım İyonya diliyle açık açık, herkesçe anlaşılır bir anlatıyla aktarması. Yurdumuzu ve halkını içtenliğiyle anlatan tarihin babası denilen adam: "Bu, Halikarnassoslu Herodotos'un kamuya sunduğu araştırmadır" derken, belki de böyle büyük bir unvan kazanacağını, tarih bilimini başlatmış olduğunun farkında bile değildi. Yaşadığı devrin Anadolu'sunu, Akdeniz çevresi, Girit, Mısır, Mezopotamya, Fenike, İran, Hindistan, Asya ve Avrupa, doğu ve batı ve de coğrafya, etnoloji, antropoloji, mitoloji, filoloji ve akla gelebilecek

85. *Bodrum Kalesi (St. Peter Kalesi). 1402'de Rodos şövalyelerince yapımına başlandı. 1409'da Papa bir buyruk yayınlayarak, yapımına katılacak bütün kişilerin günahlarının bağışlanacağını bildirdi. Alman mimar H. Schlegelholt ilk duvarları yaptı. Dünyanın yedi harikasından biri olan Mausoleum'un taş blokları, heykelleri ve kabartmaları, kalede yapıtaşı olarak kullanıldı. Rodos şövalyeleri Avrupa'nın ayrı ayrı ülkelerindendi. Her ulus, kalede, kendine ait yeri kendi mimari anlayışına göre inşa etti. Bu nedenle, kaledeki her kule birbirinden farklı özellik gösterir. Kale 1523'ten bu yana Türklerin elindedir.*

86. *Karya Kraliçesi Ada'nın mücevherleri (yan sayfada). Bodrum'da 1989 yılında bir temel kazısı sırasında bir mezar odasına rastlandı. Odada bir lahit ve lahitin içinde bir iskelet vardı. İskeletle birlikte bulunan hazine göz kamaştırıyordu. İskeletin başında mersin yaprağı, çiçeği ve meyvesinden oluşan 22 cm. çapında bir altın taç, biri sol el, diğer ikisi de sağ el parmaklarında olmak üzere kalseden taşlı ve üzerinde Pers savaşçısı resmi olan üç altın yüzük, eteğinde 4 mm. kalınlığında içi dolu iki adet altın bilezik, ayrıca iki kolye ve çeşitli değerli süs eşyaları vardı. İncelemeler sonucu: mezarın Karya krallarından İdierus'un (M.Ö. 351-344) eşi - kız kardeşi kraliçe Ada'ya ait olduğu kesinlikle belirlendi.*

daha birçok bilim dalı ve konusunu, onun sayesinde ve onun eseri olan *Herodot Tarihi* adlı yapıttan öğreniyoruz.

I. Artemisia ölünce tahta oğlu Pisindalis kral oldu. Ardından Hekatomanos tahta çıktı. Karya Kralı Hekatomanos'un Mausolos, İdierus ve Pixodaros adlı üç erkek ve Artemisa (II) ile Ada adlı iki kız çocuğu vardı. O dönemde aile içi evlilik olayı yaygındı. Amaç ailenin güç ve mal varlığına başkalarını ortak etmemekti. Mausolos, kız kardeşi Artemisia (II) ile evlenmiş, İndierus da Prenses Ada ile evlenmiş, öteki erkek kardeş Pixodaros'un ise evleneceği bir kız kardeşi yoktu.

M.Ö. 377 yılında Mausolos kral oldu. Onun zamanına kadar Karya'nın başkenti Milas'tı. Mausolos, yörenin çekiciliği, güzelliği nedeniyle, başkenti Milas'tan Halikarnas'a nakletti; imar ederek birçok binayla süsledi, civardaki halkı Halikarnas'a indirerek büyümesini sağladı. Mausolos yönetiminde Halikarnas büyük refaha kavuştu; Karya ülkesi de Ege'de güçlü hale geldi.

87. ***Karya Kraliçesi Ada (Sol sayfada). Bodrum'da, 1989 yılında ev yapmak için açılan bir temel kazısı sırasında antik bir mezara rastgelindi. Mezarı örten taş blokların altında bir mezar odası vardı. Mezardaki lahit açılınca içinde, üzerinde göz kamaştırıcı mücevherler bulunan, kolları karnında çapraz olarak duran bir iskelet göründü. İskeletin soylu bir kadına ait olduğu kesindi, ama, kimdi bu kadın? Güzel miydi? Neden ölmüştü? İncelemeler sonunda: Mezardaki buluntulardan kadının M.Ö. 360-325 yılları arasında yaşadığı belirlendi. İskelet üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda 1.62 m. boyunda 45-50 yaşlarında, birden fazla doğum yapmış, iyi ata bindiği ve kalp krizi veya beyin kanaması gibi doğal bir hastalıktan öldüğü saptandı. Kadının kafatası laboratuvarda özel yöntemlerle etlendirildi. Kafatasının anatomik yapısına göre yumuşak yerler doldurulduu/etlendirildi, bunun üzerine de deri kaplandı. Irksal özellikleri ile deri ve saç rengi de eklenince, gerçeğe yakın bir portre ortaya çıktı. Tamamlığında, bu kadının Priene antik kentinde Athena Polias Tapınağı'na yardım ettiği için giriş odasına heykeli dikilen Halikarnas Kraliçesi Ada'ya (Ada'nın büstü bugün British Museum'dadır) şaşılacak kadar benziyordu. Bütün bulgular bir araya getirilince bu mezarda yatan kadının; Kraliçe Ada olduğu kesinlikle anlaşıldı.***

Mausolos, M.Ö. 353 yılında, hiç çocuğu olmadan ölünce, yerine eşi-kız kardeşi II. Artemisia geçti. Yıllar sonra Karya Ülkesi'nde tekrar bir kadın kraliçe ülkeyi yönetiyordu. Karya tahtına bir kadının geçmesinden yararlanmaya kalkan Rodoslular bir donanma yollayarak Halikarnas'ı zaptetmek istediler. II. Artemisia ustaca bir taktikle Rodosluları yendi ve donanmasını da zaptetti. Kendi askerlerini düşman gemisine bindirdi; Halikarnas donanması yedekte olduğu halde Rodos'a gitti. Rodoslular kendi gemilerinden çıkanların Karya askerleri olduğunu görünce şaşırdılar ve böylece Rodos kurnazca alınmış oldu.

II. Artemisia, ölen eşi Mausolos'u çok seviyordu. Onun anısını sonsuzlaştırmak için bir anıt mezar yaptırmaya başladı. İki yıl tahtta kalan kraliçe anıt mezarı tamamlatamadan öldü. Mezar için çok para harcanmış, Karya hazinesinde para kalmamıştı ve tamamlanamayacaktı. Sanatkârlar, büyük bir özveriyle, para almadan çalışarak, "Dünyanın Yedi Harika Eseri"nden biri sayılan anıtı tamamladılar ve Karyalılara hediye ettiler.

II. Artemisia'nın ölümünden sonra (M.Ö. 357) kardeşi İdierus, karısı ve aynı zamanda kardeşi olan Ada ile yönetimi ele aldı. İdierus'un ölümüyle yönetimi zorla ele geçiren Pixodaros, kraliçe Ada'yı tahttan uzaklaştırdı ve onu Alinda kentine sürgün etti (M.Ö. 342). Pixodaros kızını bir Pers asilzadesi ile evlendirdiğinden ölümü üzerine tahta damadı Persli Orontobates geçti.

Orontobates'in Halikarnas'ta, Kraliçe Ada'nın Alinda kentinde hükmettiği sırada, Büyük İskender Karya'ya dayandı. Kraliçe Ada İskender'le anlaştı (M.Ö. 334). İskender Kraliçe Ada'yı analığı saydı. O çağda Halikarnas, güçlü surları bulunan, saldırıyla ele geçirilmesi zor bir kentti. Büyük İskender, bir hayli uğraşı sonunda, direnen Halikarnas'ı zaptederek yerle bir etti. Yalnızca devrin ünlü sanatkârlarının elinden çıkan muhteşem mezara ve Mausolos'un sarayına dokunmadı. Kraliçe Ada'yı tekrar Karya tahtına oturttu, fakat savaş sırasında yanıp yıkılan tarihin bu ünlü

kenti bir daha eski şöhretine ve refahına kavuşamadı.

İskender'in ölümüyle Halikarnas, Ptolemeus, Antigonos (M.Ö. 331) Lysmachos, Makedonyalı Philip (M.Ö. 201), Epiphanes ve sonunda, M.Ö. 129 yılında Anadolu ili olarak Roma'ya bağlandı. Kent Roma ve Bizans devirlerinde pek az gelişme gösterdi. 11. yüzyılda kısa bir süre için Selçuklulara geçtiyse de tekrar Bizanslıların oldu.

1402'de Rodos Şövalyeleri tarafından ele geçirilince, şövalyeler yarımada üzerine büyük kale inşa etmeye giriştiler. Bir deprem sonucu oldukça hasar gören ünlü anıt mezarın taşları, heykelleri, kabartmaları, kalenin yapımında yapıtaşı olarak kullanıldı. Sen Jan şövalyeleri Avrupa'nın ayrı ayrı uluslarındandılar. Her ulus, kalede kendine ait yeri kendi ulusal üslubuna göre inşa etti. Bu nedenle kalenin her bir kulesi farklı üslup özelliği taşır. Sen Peter'e adamış oldukları ve adına da Petronium dedikleri kale çeşitli dönemlerde birçok kez yenilendi. 1523'te Kanuni'nin zaptıyla Osmanlıların eline geçtikten sonra, Petronium adı Türklerin dilinde *Bodrum*'a dönüştü.

Hem doğanın olağanüstü güzelliğini, hem de tarihin ünlü eser ve anılarını kendinde toplayan Halikarnas, antik çağdan günümüze dek, bütün dünya edebiyatında yer almış bir efsaneye de konu olmuştur: Bodrum'da, şimdi Bardakçı denilen güzel bir koy vardır. Bir zamanlar burada deniz kıyısındaki bir kaynaktan beslenen, bir cennet parçası gibi güzel, küçük, berrak ve mavi bir gölcük varmış; gölün sahibi de bir su perisiymiş. Gölün ve gölün sahibi olan su perisinin adı Salmakis imiş. Güzel su perisi, her gün gölün berrak sularına dalar, yıkanır, eğlenip türküler çağırır; ayna gibi baktığı gölün aydınlık sularında upuzun ve gece gibi kara saçlarını tarar, topladığı dağ çiçeklerini saçlarına, gerdanına takıp takıştırırmış.

Sevgi ve Güzellik Tanrıçası Afrodit ile tanrıların habercisi Tanrı Hermes karşılaşınca çıldırasıya birbirini sevmişler ve sevişmişler. Sevişmelerinden nur topu gibi bir oğlan dünyaya gelmiş. Hermes ile Afrodit'in adlarından ötürü bu çocuk

"Hermafroit" diye adlanmış. Hermafroit, genç delikanlı olunca, dünyayı dolaşmaya çıkmış ve günün birinde Salmakis denilen yere gelmiş. Burada yaşayan su perisi, Hermafroit'i göl kıyısında görür görmez, gönlü sevgiyle harlamış, delikanlıya çıldırasıya tutulmuş. Ona, sen tanrı mısın, bilemem, tanrıysan eğer mutlaka güzellik ve sevgi tanrısı olmalısın! Seni dünyaya getiren anan mutlaka çok sevinmiştir. Varsa, gelin olarak sana gelen kız, o hepsinden kat kat çok mutlu olmuştur. Gel; birbirimizin olalım; gel şuracıkta sevgimiz çalınma bir sevgi olsun, çalınma tat daha tatlı olur, demiş...Genç ve yakışıklı delikanlı utancından kızarmış; Salmakis'e gitmesini söylemiş. Bunun üzerine peri kızı, gi-

dip bir çalının ardına gizlenmiş. Delikanlı göle girmek için soyunduğunda, Salmakis giysilerini çabucak çıkararak, ok gibi sulara fırlamış, kollarıyla bacaklarıyla delikanlıyı sarmış. Bir yandan da tanrılara "İkimizi birbirimizden ayırma" diye yalvarmış, dua etmiş. Tanrılar da dualarını kabul edip kızla erkeğin vücudunu tek bir gövde yapmışlar. İşte o vücut, hem erkek hem dişi, hem de ne biri ve ne de öteki olmuş... Hermafroit sözü bu öyküdendir.

1846'da Lord Stratford ve 1857'de Newton Bodrum'da araştırmalar yapmıştır. Geçtiğimiz yüzyılın sonlarında Ümit Serdaroğlu ve Kristian Jeppesen çalışmış, halen Poul Pedersen araştırmalarına devam etmektedir.

88. ***Karya Kralı Mausolos'un, dünyanın "Yedi Harika Eseri"nden biri olan Bodrum'daki anıt mezarı (yan sayfada). Kral Mausolos MÖ. 352'de ölünce karısı II. Artemisia Karya tahtına geçti. Çok sevdiği eşi için bir anıt mezar yaptırmaya başlar; ne yazık ki anıtı bitiremeden ölür. Bu muhteşem mezarın yapımı yarıda kalır, zira Karya hazinesinden yapımı için çok para harcanmış ve hazine boşalmıştı. Karyalılar sanatkârlara paralarının bittiğini, mezarın yapımına devam edemeyeceklerini söylerler. Sanatkârlar büyük bir jest yaparak, para istemeyeceklerini, para getirecek eserler yapıp satarak bu muhteşem eseri bitireceklerini söylerler, özveriyle çalışırlar ve mezarı bitirirler.***

Büyük İskender kendisine direnen Halikarnas'ı alınca, kenti yerle bir etmiş, fakat bu muhteşem esere dokunmamıştır. Yapımından sonra 1500 yıl kadar sağlam kalan eser, 14. yüzyılda depremden hasar görmüştür. 15. yüzyılda ise Rodos Şövalyeleri şimdiki Bodrum Kalesi'ni inşa etmek için bu anıt mezarın taşlarını kullanmışlardır. Mezarın içinde bulunduğu alan beyaz mermerle döşenmişti ve 242 m. x 105 m.'ye yakındır. Mezar, 60 x 80 m. ölçülerinde dikdörtgen biçimli ve yüksekliği 46m'ydi. Mausolos'un mezarı, yüksek bir kaide üzerinde, 36 adet İyon tarzı sütunun 24 basamaktan oluşan, piramit şeklindeki çatı ve çarının tepesinde dört atlı bir araba ve heykel grubundan (Mausolos ve Artemisia'nın heykelleri - bugün British Museum'dadır) oluşmakta idi.

Karya Kralı Mausolos için yaptırılan bu gösterişli mezara, Mausolos'un mezarı anlamına gelen Mauseleion denmiştir. Bu isim günümüze kadar anıt mezarlar için (mozole) kullanılagelmiştir. Anıt mezar hakkında yeteri kadar bilgi veren kaynaklara dayanılarak birçok kişi bu yapıyı, anlatılanların ışığında kendi tasarladıkları biçimde çizmişlerdir. Sunduğumuz "yeniden kurma denemesi" sadece bunlardan biridir.

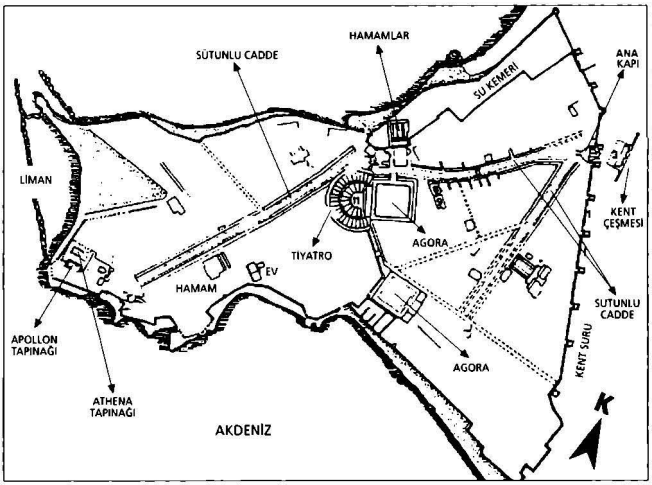
Side

Side, Antalya-Mersin sahil yolunda, Manavgat ilçesine çok az kala sağa dönülerek gidilebilen, anayoldan birkaç kilometre içeride, Köprüçay'ın doğusunda, deniz kenarında bulunmaktadır. Yaklaşık 1 km. uzunlukta ve ortalama 350-400 m. genişliğindeki sahilin tekdüzeliğini bozan bir yarımada üzerine kurulmuştur.

Güney Anadolu'nun ortalarına, bugünkü Antalya ilinin sahil düzlüğünde bulunan bölgeye eskiçağda "Pamfilya" deniyordu. Pamfilya'nın kıyı şeridinde yer alan Side'nin Güney Anadolu kıyılarında kurulmuş en eski yerleşimlerden biri olduğu kuşkusuzdur.

Side'nin tarihi, henüz tam olarak belirlenememiştir. Coğrafyacı Strabon, Side'nin, Batı Anadolu kentlerinden Kyme'nin bir kolonisi olduğunu söylemektedir. Kuruluş tarihi kesin olmamakla beraber M.Ö. 7. yüzyıl olduğu düşünülmektedir.

İlk Sideliler, Pamfilya'da konuşulan eski bir Anadolu diline (Luwice) dayanan bir dil konuşmaktaydılar ve kendilerine özgü bir yazıları vardı. Side sözcüğü, öz Anadolu dilindendir ve "Nar" anlamına gelir. Nar, pek eski zamanlardan beri, Anadolu'nun doğa tanrıçasının sembolüdür. Varlığı en eski zamanlara kadar uzanan bu tanrıça, tarihi çağlarda Kibele ya da Artemis ile bir tutulmaktadır. Anadolu'nun silahlı, nar sembollü ana tanrıçası, Side'de

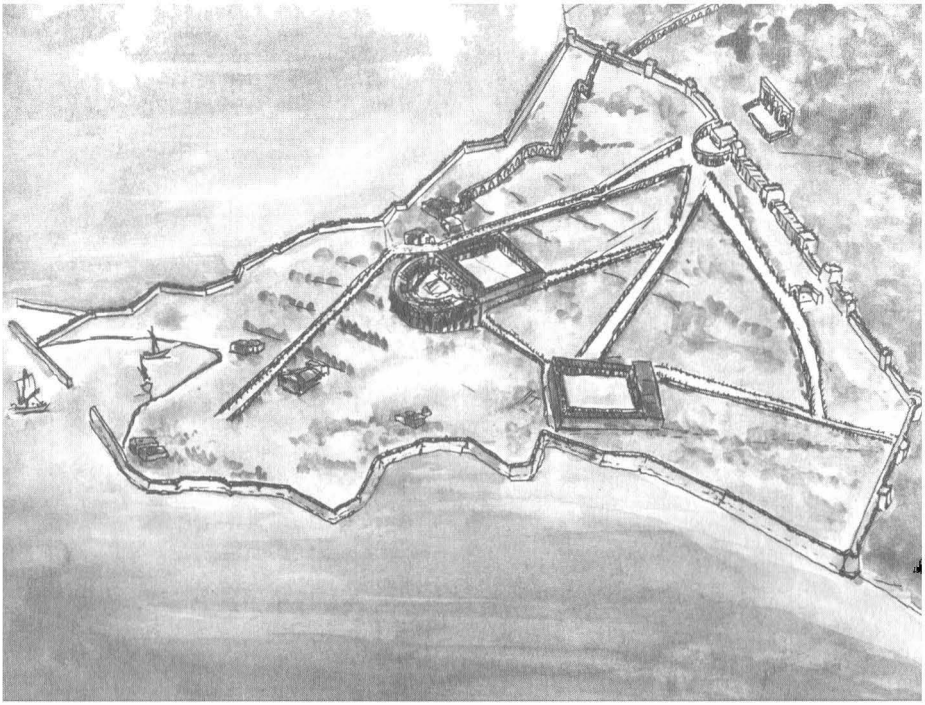
89. *Side kent planı.*

Athena olmuştur. Athena ile beraber Apollon, Side'nin baş tanrılarıdır.

Bir kıyı, liman kenti olan Side ilk kurulduğunda surla çevrili değildi. Suru İskender'den sonra inşa edildi. Surlar, ilk zamanlarda, limanın dalgakıranları üzerinde de devam ediyordu. Düzenli işlenmiş büyük taş bloklarla harçsız olarak inşa edilen surlar, yer yer yuvarlak, yarım yuvarlak ve dikdörtgen kulelerle pekiştirilmişti. Kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan ve yarımadayı anakaradan ayıran kara surları ve giriş kapıları kente görkemli bir görünüm sağlamaktaydı.

Kentin içinde, yarımadanın en dar yerinde, kenti ikiye bölen ikinci bir sur duvarı yapılmıştı. "Filippus Attius suru" adı verilen bu sur, şehrin güney kesimini korumak için yapılmıştı.

Side'nin limanı ve onunla ilgili tesisler, yarımadanın güneydoğu ucundaydı. Liman güneybatıda lodos rüzgarlarına karşı bir dalgakıranla korunmuştu; 10 m. genişliğinde büyük bir girişi ve ayrıca bir de küçük girişi vardı. M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında fakirleşen kent, büyük bir kısmı dolan limana bakamaz bir duruma düşmüş, ancak, 5. yüz-

90. *Side'nin Roma İmparatorluk çağındaki görünümü. Bir zamanlar Akdeniz'de önemli bir kent olan Side, bugün Selimiye adını taşıyan köyün altında kalmıştır*

yıldan itibaren son parlak dönemini yaşamaya başladığı bir zamanda, eski limanı temizleme yerine, yeni bir liman inşa etmeyi tercih etmiştir.

Manavgat Çayı'ndan sağladıkları suyu, aşağı yukarı 30 km.'lik yerden, alçak tepelerin içinden kanallarla, vadi ve dere yataklarına çeşitli büyüklükte 24 adet köprü inşa ederek, kent surlarına kadar getirmişlerdir. Su, zaman zaman künkler ve bazen de su köprüleriyle kent içinde inşa edilen anıtsal çeşmelere ve diğer yerlere dağıtılmaktaydı.

Side'de, düz hat şeklinde çizilmiş cadde ve sokaklar vardı; kenarları sütunlu olan caddelerde, birçok önemli anıtlar; heykel ve heykel grupları, zafer anıtları, sunaklar, anıtsal çeşmeler yapılmış ve yazıtlar konmuştu. Kentin içini tapınaklar, devlet agorası, tiyatro ve hamamlar süslemekteydi. Mezarlığı surun dışındaydı ve burada basit mezar

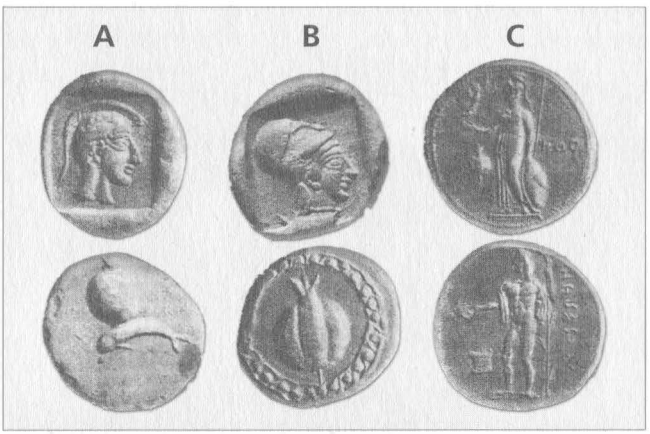
çukurlarından anıtsal mezar yapılarına kadar değişen gömüler vardı.

Side M.Ö. 6. yüzyılda Lidya Krallığı'nın ve onun M.Ö. 547/46'da yıkılışından sonra Pers egemenliği altına girdi. Büyük İskender Side'ye yöneldiğinde, kent hiçbir direniş göstermeden kapılarını açtı (M.Ö. 334). Bu teslimiyet Sidelilerin yapabileceği en akıllı hareketti, zira kentin etrafı henüz surla çevrilmemişti.

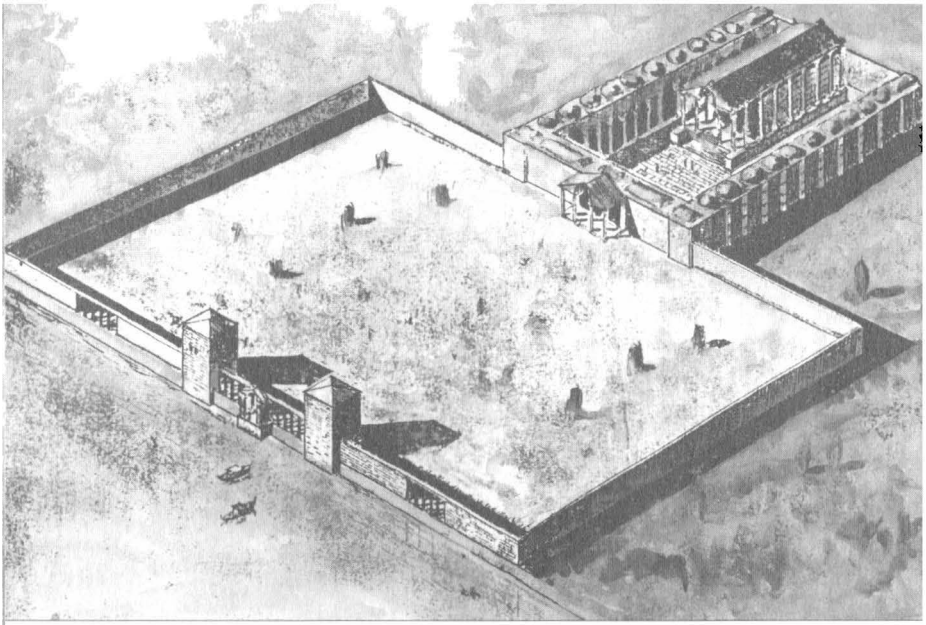
Kent İskender'den sonra, önce Antigonos'a, sonra güney Anadolu kıyılarında kısa ömürlü bir devlet kuran Pleistarkhos'a, ardından Doğu Akdeniz egemenliğini elinde tutan Ptolemaioslara (M.Ö. 301-218) ve en sonunda, M.Ö. 215-189 yıllarında, Selevkosların nüfuzu altına girdi.

M.Ö. 188 yılında yapılan Apameia barışından sonra Bergama Krallığı'na kalmış, fakat Bergama Krallığı Side'nin de içinde bulunduğu bölgenin tamamını işgal edememiş ve bu arada Side M.Ö. 188 ile 102 yılları arasında özgür kalmıştır.

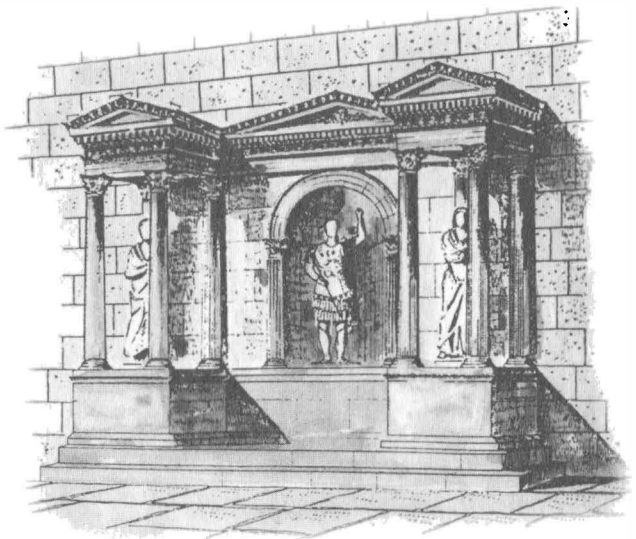
M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllarda Roma ile olan yakınlığı nede-

91. *Side gümüş paraları (staterler). a) Miğferli Tanrıça Athena başı, nar ve yunus balığı (M.Ö. 5. yüzyıl). b) Miğferli Tanrıça Athena başı ve bir çerçeve içinde nar (M.Ö. 5. yüzyıl). c) Tanrıça Athena, Tanrı Apollon, Sidece yazıt (M.Ö. 4. yüzyıl).*

92. *Avlulu tapınak-mezar anıtı. Bu görkemli mezar anıtı, şehrin batı mezarlığındadır. Deniz kenarından başlayan büyük avlusu 92.7 x 63.65 m. ölçülerindedir. Büyük avluya bitişik ve üç tarafı revaklarla çevrili ikinci avlu 42.65 x 27.1 m.'dir. İki avlu aynı eksen üzerinde arka arkaya sıralanmıştır. Mezar yapısı revaklı avlunun ortasında yer alır ve bunun içinde lahitler bulunmaktaydı.*

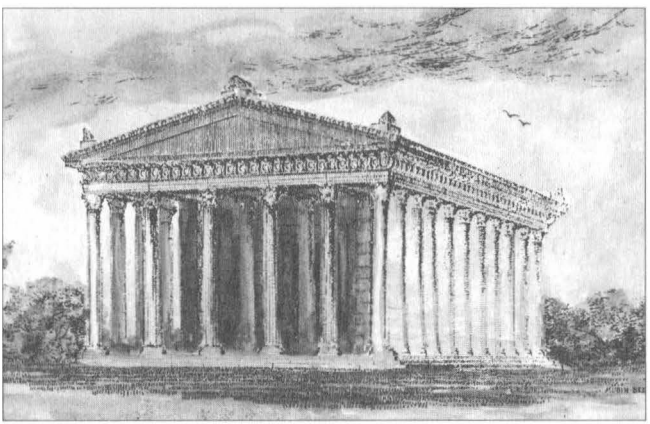

93. *Vespasianus Anıtı. Uzunluğu 6.4 m., yüksekliği 5.4 m.'dir. 71 yılına tarihlenmiştir. Daha sonra heykeller kaldırılarak çeşme haline getirilmiştir.*

niyle ilk refah çağını yaşamaya başlamıştır. M.Ö. 215'ten itibaren basmaya başladığı, bir tarafında Athena, diğer yüzünde Zafer Tanrıçası Nike'nin tasvirlerini kapsayan gümüş paraları, Akdeniz ticaretinde çok revaçtadır. Anadolu üzerinden Suriye ve Mezopotamya'ya kadar yayılan parası, buna bağlı olarak mali gücü Side'ye altın bir çağ yaşatmıştır. Bağımsızlık döneminde, kentin etrafı surla çevrilmiş, ticaret ve savaş filosu kurulmuş, siyasal özgürlük, güvenlik, büyük şehirlere özgü sosyal hayat, eğitimle ilgili tesislere sahip olmuştur.

M.Ö. 78 yılında Pamfilya bölgesini işgal eden Roma, Side'nin özgürlüğüne dokunmamıştır. Bir süre Galatya krallığına tâbi olan kent, daha sonra da Romalılar tarafından yönetilen bir eyaletin bir kenti durumundadır. Roma imparatorluğu döneminde Side, çevresindeki topraklarla birlikte, bir 'şehir' ya da bir 'toplum devleti' olarak iç özerkliğini korudu.

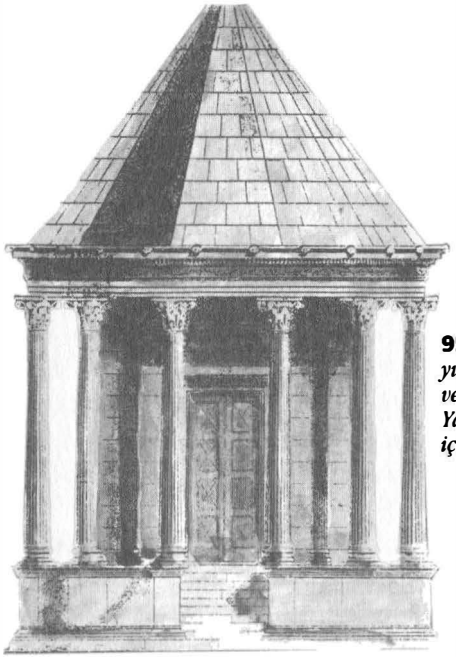
2. ve 3. yüzyıl yazıtlarında şehrin "metropolis" olarak yaşadığı anlaşılmaktadır. Herhalde bir eyalet merkezi durumundaydı. Bu yüzyıllar Side için bir altın çağ oldu. Kent büyük bir gelişme gösterdi, zenginlik ve refaha kavuştu. Büyük bir kısmı halen ayakta duran anıtlar, o dönemden kalmadır.

94. *Side'nin N I tapmağı. Yarımadanın güney ucunda ve limanın doğusundadır. 16.37 x 29.5 m. ölçülerindedir.*

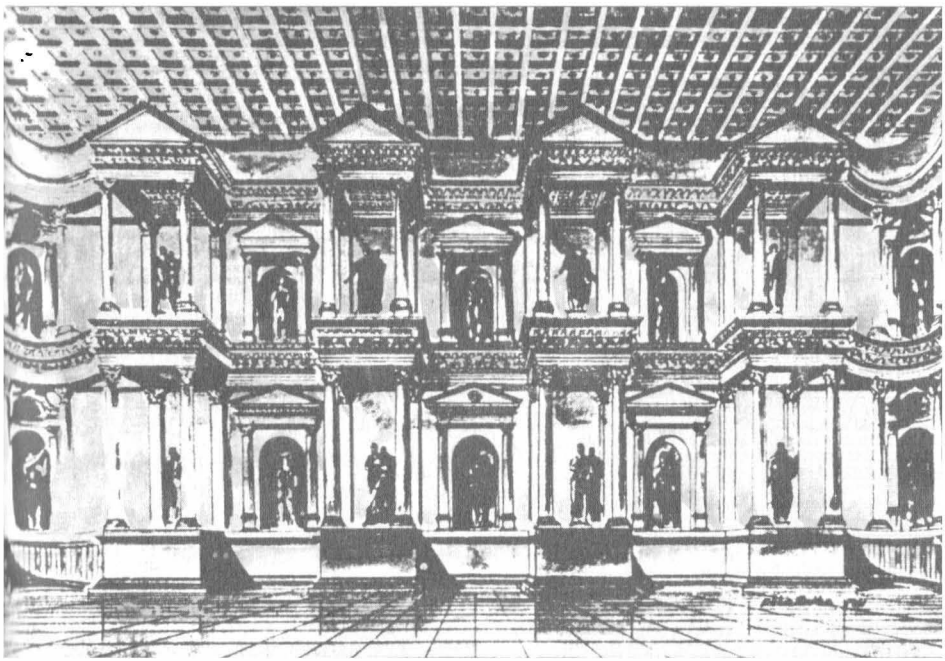
Sideliler verimli toprakları ve yaptıkları sulama tesisleri sayesinde bol ürün alıyor ve bunları satıyorlardı. Zeytin ve zeytinyağı önemli ihraç ürünleriydi. Şehirde gemi tezgâhları da vardı. Büyük ticaret filoları sayesinde en çok doğu Akdeniz ülkeleriyle sıkı bir ticaret içindeydiler. Tüm bunlar sayesinde güzellik, konfor, akarsu, en dar sokaklarında bile bulunan kanalizasyon tesisleri bakımından, Roma İmparatorluğu'nun en büyük şehirleri ile boy ölçüşebilecek nitelikte idi. Bu dönemi için yazıtlarda "birinci", "en büyük", "ünlü", "parlak", "en parlak" gibi nitelemeler geçer.

Side'nin altın çağı 3. yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş sönmeye yüz tutar. Roma'nın devlet otoritesi zayıflamaya başlamıştır. Pamfilya'nın kuzeyindeki dağlık bölgelerde oturan kavimler, bölgeyi akınlarla yağma etmeye, yakıp yıkmaya başlarlar; zarar gören kenti, Sideliler yeniden onarırlar ve yeni birtakım surlar inşa ederler; bu duruma bağlı olarak, 4. yüzyıl ortalarına doğru kent, bir surla ikiye bölünmüş, halkın büyük bir kısmı deniz tarafına rastlayan kısma yerleştirilmiştir. 4. yüzyılda kent o kadar fakirleşmişti ki, Hıristiyanlığın çok erken dönemde girip tutunduğu bu kent, İznik konsiline (325) kentin temsilcisini bile gönderememiştir. Bir zaman sonra, Pamfilya'da günden güne büyüyen, Messalianlara karşı alınacak önlemleri görüşmek üzere 25 Pamfilya ve Likaonya piskoposundan oluşan bir meclis Side'de toplanmış ve bundan sonra kent, tekrar kalkınmaya, bir Hıristiyanlık merkezi ve Doğu Pamfilya metropolitliğinin başkenti olarak, üçüncü ve son parlak dönemini yaşamaya başlamıştır. Kent, eski alanına tekrar, hatta, kent surları dışına da yayılmıştır. Geç antik surun dışında inşa edilen heybetli piskoposluk sarayı, kilise, manastır, mezar anıtları bu döneminin eserleridir. Son parlak döneminde büyük bir kültür merkezi durumundadır. İskenderiye'de "Katakhet'ler" okulunu idare eden Rhodon, kilise tarihi yazarı Filippos Sidetes bu dönemde, Side'de, yetişenler arasındadır.

95. *Agora avlusundaki yuvarlak yapı. 9.9 m. çapında ve 15.3 m. yüksekliğindeydi. Yapı, Kader Tanrıçası Tikhe için inşa edilen bir tapınaktır.*

96. *Devlet agorası içindeki İmparator salonu. İmparator kültüne ayrılmış olan bu salon kutsal karakter taşıyordu. Salonun üç taraf duvarlarına tanrı, tanrıça ve imparator heykelleri yerleştirilmişti.*

7. yüzyıldan itibaren Side, Arap akınlarından zarar görmeye başlar ve giderek önemini yitirir. Giderek harabe haline gelen kent, Selçuklu akınları sonunda büsbütün oturulamaz bir hale gelmiş ve halkı tarafından 12. yüzyılda tümüyle terk edilmiştir. 13. yüzyılda bölgeyi elinde bulunduran Hamitoğulları ve Tekeoğulları, 1422'de kesin olarak işgal eden Osmanlılar zamanında Side'de artık kimse oturmamaktadır. Terk edilen kenti çalılıklar sarar ve zaman içinde kumullarla kaplanarak ıssızlaşır. 1900 yılına doğru kentin tiyatro ile deniz arasındaki güney kesiminin ortasında Girit'ten gelen Müslüman göçmenler tarafında bir köy kurulmuş ve bu köy günümüzde Selimiye adını taşımaktadır.

Side'yi 1812'de İngiliz kaptan Fr. Beaufort keşfetmiş ve haritasını çıkarmıştır. Ch. R. Cockerell ve J.A. Cramer, 1839'da Ch Fellows, 1842'de T.A.B. Spratt ve E. Forbes ile E.T. Daniel ziyaret ederek Side ile ilgili yayın yapmışlardır. 19. yüzyılda arkeolog E. Petersen, ressam-mimar G. Niemann kentin topografik planlarını, en önemli anıtların röleve ve resimlerini yaparak, yazıtlarını toplamışlardır. 1900 yıllarında H. Rott Side'nin Hıristiyanlık dönemi anıtlarını incelemiştir. 1947'den 1966'ya değin Arif Müfit Mansel sistematik kazı yapmış, Mansel'in 1975 yılında ölümünden sonra, kazıları Jale İnan üstlenmiştir.

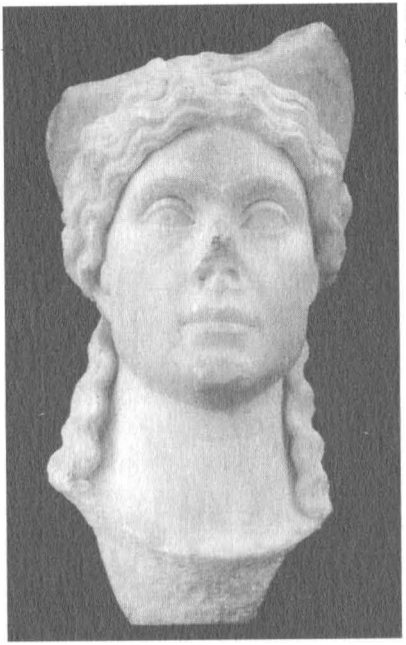
Afrodisyas

Roma imparatorlarının özel ayrıcalık tanıdığı, Aşk ve Sevgi Tanrıçası Afrodit'in kenti... Antik Çağ'ın mermere hayat veren, duygu yüklü heykelleriyle ünlü heykeltıraşlık okulu....

Afrodisyas, Aydın ili Karacasu ilçesinin 13 km. doğusunda, Babadağ sırasının eteğinde, denizden yaklaşık 600 m. yükseklikte bir plato üzerine kurulmuş bir yerleşimdir. Antik kentin güney kesiminde 15 m. yüksekliğinde "Akropol" olarak adlandırılan bir tepe, güneydoğusunda ise "Pekmez" olarak adlandırılan hafif bir yükselti daha vardır.

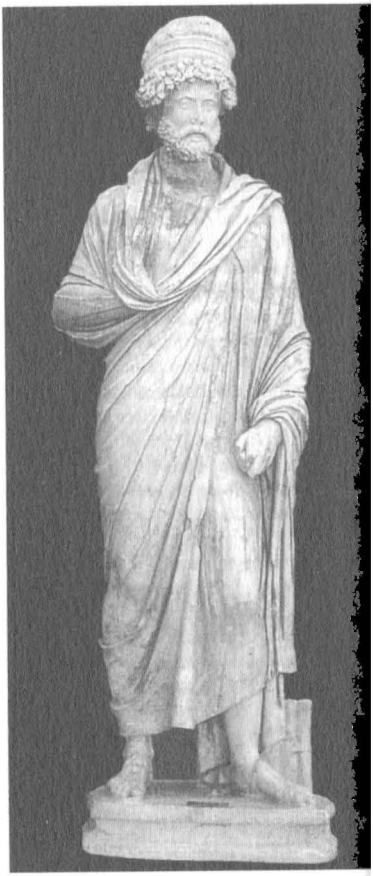
Afrodisyas'ın kent içi yükseltilerinde (Akropol ve Pekmez) yapılan kazılar, yerleşme tarihinin Tunç Çağları öncesine uzandığını, Luwi yurdu olan Batı Anadolu'daki kültür birliğini ve bu kültürün, daha sonraki çağlarda aynı yörede, pek canlı kaldığını gözler önüne sermiştir. Kazılar sırasında, M.Ö. 7. yüzyıldan kalma küçük buluntuların ve çanak çömleğin ele geçmesine karşılık, M.Ö. 2. yüzyıla değin kentin durumu ile ilgili fazla bilgi elde edilememiştir.

Bizanslı tarihçi Stephanos, Afrodisyas kentinin vaktiyle "Pelasgos Lelegleri" tarafından kurulduğunu ve adının önceleri Ninuwa olduğunu söyler. Ninuwa: Hititlerin, Luwilerin Nina Atta, Mezopotamya'nın Nin/Nana/İştar'ına adanmış kenti anlamına gelir. Perslerin Anadolu'yu almala-

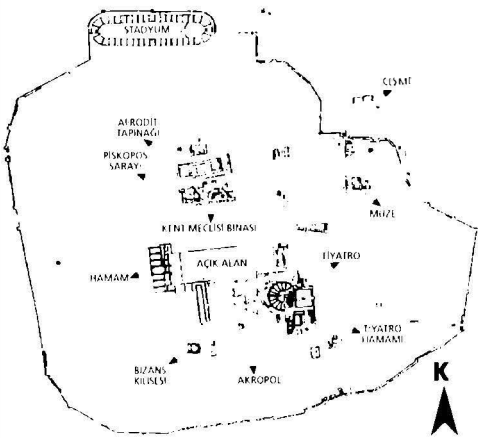

97. *Başında, üzerinde yıldız betimlemeleri bulunan bir taç taşıyan Afrodit Rahibesi heykelinin baş kısmı.*

98. *Afrodit Tapınağı'nın rahibi Antonius Dometinus Diogenes'in portre heykeli.*

99. *Afrodisyas kent planı.*

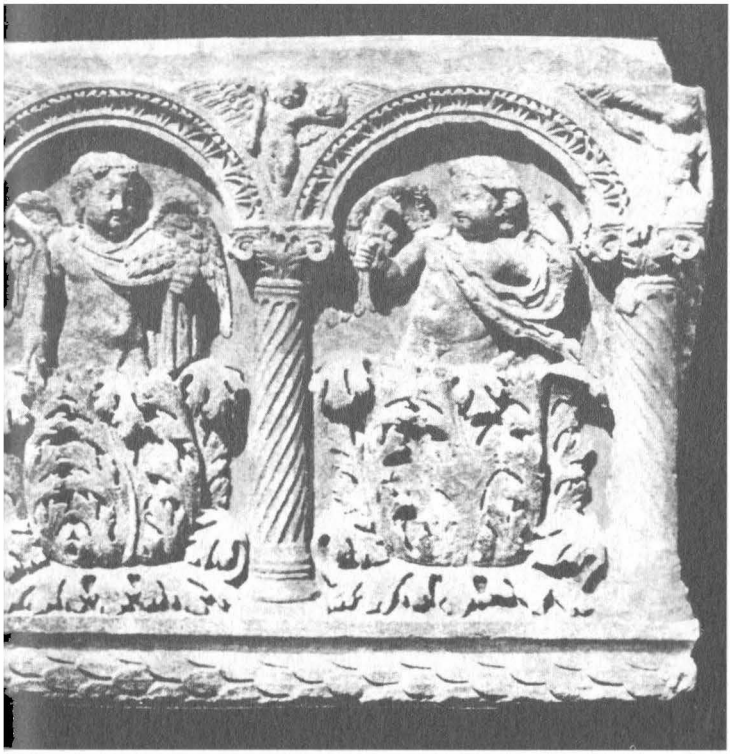
rından sonra, Mezopotamya'dan buraya gelen Asurlular, yöreye İştar kültürünü de getirdiler; doğunun aşk ve sevgi tanrıçası Helenleşme döneminde Afrodit /Aphrodite olmuş ve kentin adı da, Afrodite dayanarak, Afrodit'e özgü anlamında, Afrodisyas'a çevrilmiştir. Afrodisyas / Aphrodisias adı gerçekte Anadolulu bir sözcükten gelir ve "Gür su, bol su" anlamına gelir.

Afrodisyas'la ilgili ilk bilgileri, gene, kentin yetiştirdiği tarihçi Apollonios'dan öğrenmekteyiz. M.Ö. 2 yüzyılda komşusu, bugün yerinde Bingeç köyünün bulunduğu, Plarasa ile anlaşarak ortak para bastırmıştır. M.Ö. 82 yılında Romalı komutan Sulla, Afrodit tapınağına altın bir taç ve kutsal sayılan bir "çifte balta" (Labris / labrys) armağan olarak gönderir. Kent, Roma İmparatorluğu döneminde giderek önem kazanır. M.Ö. 39-35 yıllarında imparator M. Antonius kenti vergiden muaf tutar. Roma çağında Anadolu kentleri oyunlar, şenlikler düzenlemek için Roma'nın onayını almak zorundaydılar. Afrodisyas ise, bu onayı almış ayrıcalıklı bir kentti. Roma'nın çok ender verdiği ayrıcalıkla Afrodisyas, zengin, ünlü ve önemli bir kent haline gelir. Afrodisyas niçin bu kadar çok sevilmişti Romalı imparatorlar tarafından? Neden, özel bir önem vermişler, ayrıcalık tanımışlardı? Bunun yanıtı Troya savaşı ile ilgili olarak anlatılan efsanededir: "Aeneas, Tanrıça Afrodit ile Troyalı prens Ankhises'in oğludur. Aeneas'ın bir tanrıça oğlu olması ona üstünlük kazandırmıştır. Troyalılar savaşta yenilince, Aeneas babasını omuzlarına alır, çocuğu ve karısı ile beraber Tanrıça Afrodit'in yardımıyla Kaz Dağı (İda Dağı)'na kaçar. Binbir maceradan sonra babası ölür, karısını da yitirir. Aeneas, oğluyla, ileride Roma kentinin kurulacağı yer olan Palatin Tepesi'ne gelir. Burada rakip bir kralı teke tek dövüşte yener ve öldürür." İşte, bu mitolojik öyküye dayanarak, Roma imparatorları kendilerinin Aeneas'ın soyundan geldiklerine inamyorlardı. Bu nedenle Afrodit'in kentine birçok ayrıcalık tanımışlardır. İmparator Augus-

tus'un, "Tüm Asya'da kendime seçtiğim tek yer Afrodisyas'tır" dediği bilinmektedir.

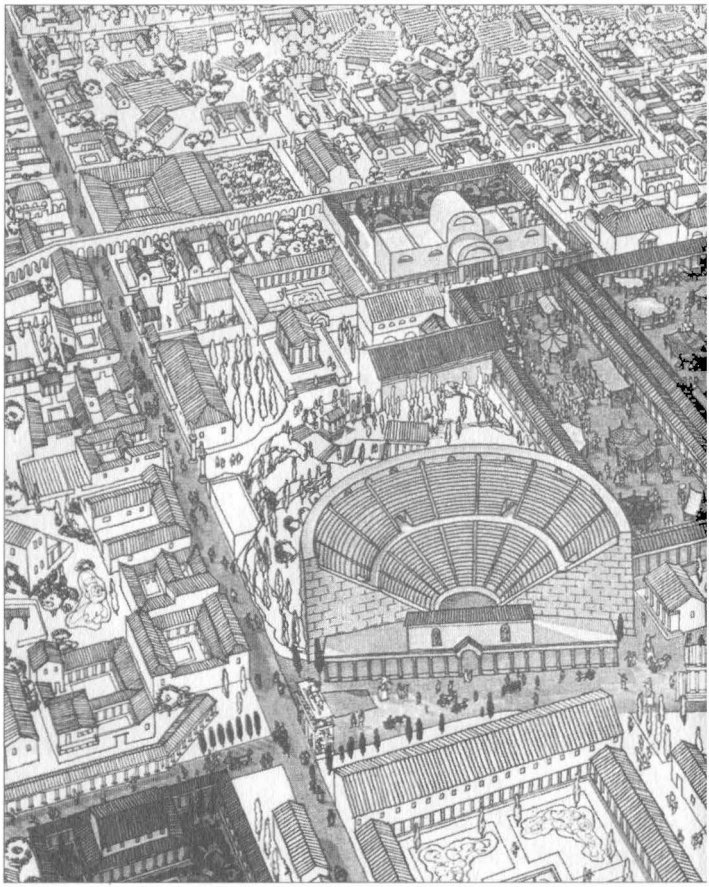
Başlangıçta, birçok kent gibi, sessiz bir yaşam sürdüren kent, 2 km. doğusundaki Babadağ eteklerinde beyaz ve mavi-gri renkte mermer ocaklarından elde ettiği mermerler sayesinde, bir heykeltıraşlık merkezi/okulu haline geldiği zaman, tanınmış ve ünü her yere yayılmıştır. Heykeltıraşlık okulunun temeli olasılıkla, Bergama heykeltıraşlık okulunun kapandığı döneme rastlar. Genellikle tüm sanat dallarını ve sanatkârları koruyan Bergama Krallığı'nın, M.Ö. 133 yılında III. Attalos tarafından miras olarak Roma'ya bırakılmasıyla, Anadolu'nun dört bir yanına dağılan yontuculardan, bir kısmı da Afrodisyas'a gelip

100. *Güneybatı mezarlığından çıkarılan üzerinde dört mevsimin (soldan sağa sonbahar; kış, ilkbahar ve yaz) sembolleştirilerek işlendiği şahane bir lahit.*

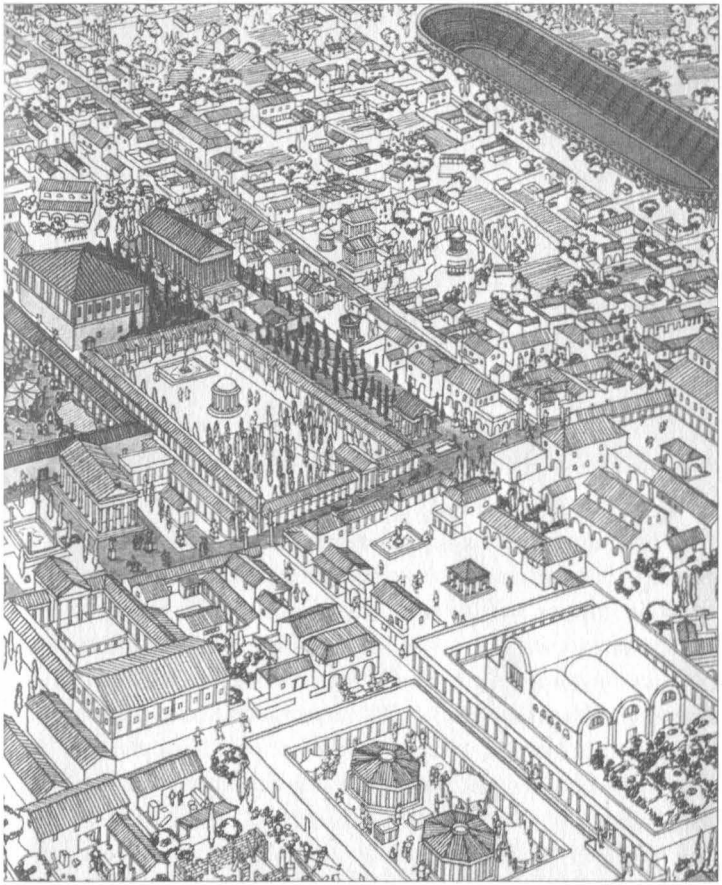
yerleşmişlerdir; kentin hemen yakınındaki mermer ocakları sanatkârları buraya çekmiş olmalı. Afrodisyas heykel okulu M.Ö. 1. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında gelişen önemli bir atölyedir. Heykel yapımı Afrodisyas ile öyle özdeşleşmişti ki, şenliklerden birinde, salt bu kente özgü yontu yarışması da yapılırdı. Kendine özgü bir üslup geliştiren Afrodisyas'ın, heykel okulunun, özelliği, vücuda esneklik ve yumuşaklık, saç tellerini tek tek işleme, gözlere canlılık ve yüze bir ifade kazandırarak, heykellere duygu yüklenmesiydi.

Kentin kalbi, heybetle gökyüzüne tırmanan mükemmel görüntüsüyle Afrodit Tapınağı idi. Anadolu'ya özgü İyon tarzında, yapımı M.Ö. 1. yüzyılda başlayıp 130 yıllarına

dek sürmüştür. Roma devrinde onarılmış, Bizans devrinde de değişiklik yapılarak bazilikaya çevrilmiştir. Tapınağın ortasındaki kutsal mekânda Afrodit'in kült heykeli bulunuyordu.

Afrodisyas tiyatrosu, Anadolu tiyatroları arasında önemli bir yer tutar. M.Ö. 1. yüzyılda inşa edilmiştir. 10.000 kişi alabilen tiyatro, her biri ayrı mimari tarzda üç kata sahipti. İmparator Sezar ve Augustos'un azatlı kölesi Zoilos tarafından yaptırılarak Afrodit'e adanmıştır. Tiyatronun ortadaki yarım daire biçimindeki orkestra kısmı, İmparator M.

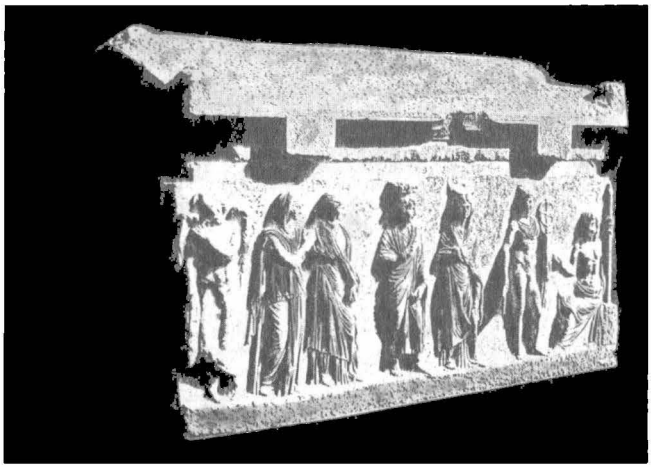

101. *Afrodisyas kentinden bir görünüm (ayrıntı). Kentin kurulmuş olduğu yere ilk kez tam yaklaşık 8000 yıl önce yerleşilir. Aslında, antik tiyatronun yaslandığı tepe, eski zamanlardan kalma bir höyüktür. Kent, dönemindeki her antik yerleşim gibi tiyatro, agora, stadyum ve öteki sosyal yapılara sahipti. İrili ufaklı birçok depreme rağmen, kentin yapılarından bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.*

Aurelius (161-180) zamanında derinleştirilerek arena haline getirilmişti.

"Tiberius'un Portikosu" diye anılan, dört tarafı sütunlarla çevrili, 260 x 25 m.'lik ve 1.2 m derinliğindeki havuz, 2. yüzyıla aittir; önceleri bir jimnazyum olduğu sanılan havuzun bir depremden sonra su kaynağını kontrol altına almak için yapıldığı sanılmaktadır.

Kent ekonomik hayatının merkezi olan pazar yeri, yani agora, 205 x 120 m. ölçülerinde ve üç tarafı sütunlarla çevriliydi.

102. *Üzerine tanrı ve tanrıça kabartmaları işlenmiş bir lahit.*

Hadrian Hamamı, kadın ve erkeklerin ayrı ayrı yıkanması için planlanmıştır. Soyunma yeri, soğukluk, sıcaklık, ılıklık ve terleme yeri gibi bölümleri ile su havuzları vardı.

Temelde müzik dinletileri için yapılmış odeon, bunun yanında konuşma sanatı ve edebi yarışmalar için de kullanılıyordu, ayrıca kentin meclis binasıydı da; sahne binası heykellerle süslüydü, oturma sıralarının üzerinde ikinci bölüm bin kişilik seyirci alabilecek büyüklükteydi. Ahşaptan yapılma çatısı kiremit kaplıydı.

Antik kentlerde bu güne kadar sağlam, ayakta kalabilmiş stadyumlar pek yoktur. Afrodisyas'ta böylesine sağlam ayakta kalabilmiş stadyum vardır; 262 x 59 m. ölçüleriyle 30.000 kişi alabilecek kapasitede idi. Geç devirde stadyumun doğu kısmı, vahşi hayvan ve gladyatör oyunlarına olanak sağlayacak şekilde yuvarlak bir duvarla çevrilmiştir.

Kent içinde ayrıcalıklı bir kişi, bir kahraman için yapılmış mezar "heroon" vardır.

Afrodisyaslıların Roma imparatorlarından Augustus, Tiberius, Claudis ve Neron'un ait oldukları sülalelere adanan şükran anıtı, Sebasteion, kente ayrı bir güzellik katmaktaydı.

Afrodisyas'ın, etrafı sütunlarla çevrili meydanı "Tetras-

toon" diye anılır, geç devirlerde pazaryeri olarak kullanılmıştır.

Tapınağa giden gösteri ve şükran alaylarının toplanıp hareket ettiği yer "zafer takı" (tetrapylon), yüksek kaideli 16 sütun üzerindeki kemerleri ve kabartmaları ile harikadır.

Afrodit kültünün çok sevildiği bu kentte halk, önceleri yalnız Afrodit'in kutsal tapınağını korumakla yetiniyordu. Dinsel özelliğinin yanında sanat, edebiyat ve düşün alanındaki çalışmalarla gelişerek, ününün ve refahın doruğuna ulaşan Afrodisyaslılar, düşmana karşı tüm kenti koruma ihtiyacını uzun yıllar duymamıştı. 260 yıllarında, tüm kenti ilk kez koruma gereksinimi duymuşlar ve içinde kentin yer aldığı 520 hektarlık bir alanın çevresini 3.2 km. uzunluğunda bir surla çevirmişlerdir. Biraz aceleyle ve özensiz yapıldığı anlaşılan surda, yapıtaşı olarak heykeller, yazıtlar ve mimarlık değeri taşıyan kalıntılar da kullanılmıştır. Belli aralıklarla dizilen burçları ve altı kapısı vardır.

Bizans döneminde, Hıristiyanlık kenti tam olarak etkileyememiş, Hıristiyanlığın gelmesine ve kentte bir piskoposun yerleşmesine rağmen, Afrodit kültü uzun süre daha yaşamıştır. Afrodisyas adı, İlk Çağ'ın çoktanrılı inancıyla bağlantılı olduğu için, Hıristiyanlık döneminde de kullanılmaya devam etmiştir. Bizans döneminde, kente önce Stauropolis (= Haç kenti), sonra Karia Piskoposluğu adını taşıyan Piskoposluğun merkezi olduğundan Karia denmiştir. Antik kentin kalıntıları üzerine kurulmuş olan ve onun ardılı kimliğindeki köyün adı, Türk ağzında Geyre olmuştur.

11. ve 12. yüzyıllarda Selçuklu, daha sonra da Osmanlı topraklarına katılan kentin üzerine Geyre köyü kurulmuştur.

Afrodisyas'ta 1904-05'te Paul Gaudin, 1937'de Giulio Jacopi, 1961'den sonra 1990 yılına kadar Kenan T. Erim arkeolojik kazı ve araştırma yaptı. Ve... halen R.R.R. Smith kazıları sürdürmektedir.

Bergama

Okuma işini kitap aşamasına getiren, yaprak sayfa ve kodeksle fihristi icat eden kent... Parşömen kâğıdını ilk bulan ve kullanan yer... 200.000 rulo yazma yapıta sahip bilim merkezi... Sanatın doruğa ulaştığı, Bergama stili denen bir üslubun yaratıcısı... Büyük bir uygarlık merkezi... Şahane bir başkent...

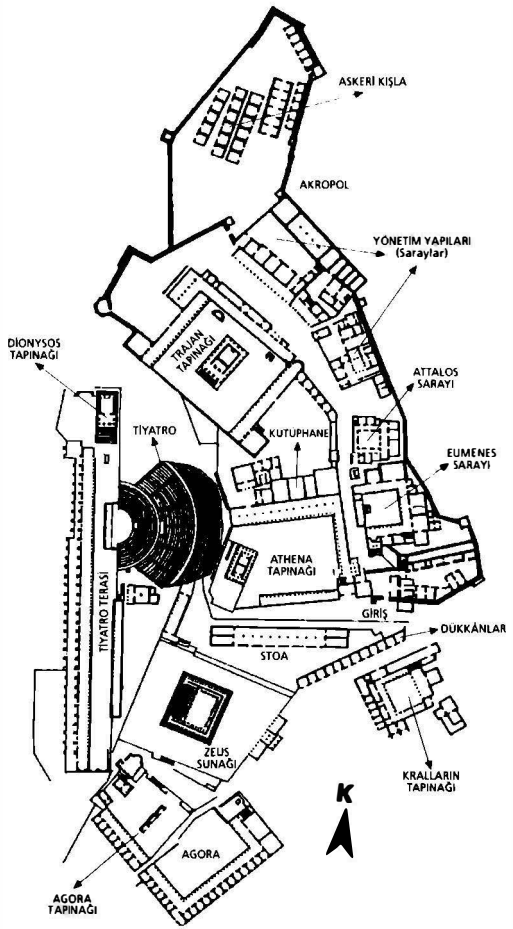
Bergama, Batı Anadolu'da, Bakırçay'ın Ege Denizi'ne aktığı bir ovada, denizi ve ovanın girişini kontrol altında tutan 335 m. yükseklikte bir tepe üzerinde kurulmuş bir kenttir.

Bergama adının aslı Luwi atalarımızın dilinde "yüksek yerin halkı", eski Helen dilinde ise "İç Kale" anlamına gelir.

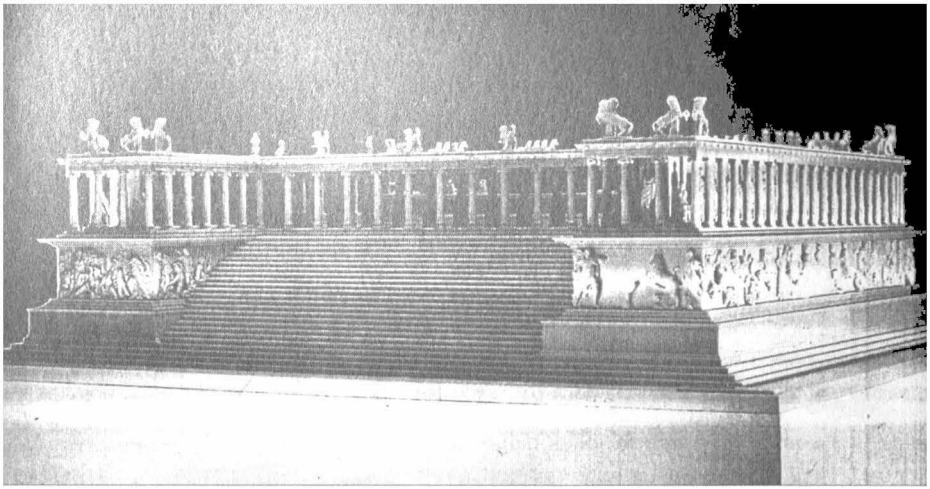
Bergama'da gerçekleştirilen arkeolojik araştırma ve kazılar yaklaşık 120 yıl öncesinde başlamış, halen sürmektedir. İlk araştırmalar, Alman mühendis Carl Human'ın Zeus Sunağı'nın yüksek kabartmalarını bulmasıyla başladı. Carl Human, Alexander Conze ve R. Bohn Yukarı Kent'i ortaya çıkardılar, aynı zamanda Zeus Sunağı'nın parçalarını toplayarak Almanya'ya götürdüler (1878-1879). İkinci dönem kazılarında (1900-1913) W. Dörpfeld, H. Hepding, P. Schatzmann Orta ve Aşağı Kenti ortaya çıkardılar. Üçüncü kazı döneminde (1927-1936) Theodor Wiegand Heroon, Kızılavlu ve Asklepion'da çalıştı. Dördüncü kazı dönemin-

de (1957-1972) Erich Boehringer araştırmalara devam etti. Ve... halen Wolfgang Radt kazı çalışmalarını sürdürmektedir.

Almanya'nın çok önem verdiği ve günümüze kadar sürdürdüğü Bergama kazısı, acaba, niçin bu kadar önem taşıyordu? Yanıtı, Bergama Krallığı'nın yaşamındadır. İlk Çağ'ın Bergama Krallığı kısa sürede büyük başarılara ulaşarak, gücünü kabul ettirmiş ve büyük bir uygarlık merkezi olmanın onuruna ermiştir. Bu yüzden, Alman imparatoru

103. *Bergama Yukarı Kent planı.*

104. *Bergama Zeus Sunağı. Sunak, M.Ö. 197-159 yılları arasında yaşamış kral II. Eumenes zamanında M.Ö. 164-156'da inşa edilmiştir. Geniş bir terasa yerleştirilmiş olup 3 katlı bir podyum üzerine oturtulmuştur. Anıtsal yapının ortasındaki mermerden sunak masasını, üç yanda, bir "stoa" çevreliyordu. Bu alandaki duvarlar boyunca Bergama krallarının Galatlar üzerindeki zaferleri ile Bergama'nın kuruluşu Herkül'ün oğlu Telephos öyküsü ile anlatılmaktadır. Çizgi roman kareleri halinde ve yüksek kabartmalarla anlatılan öyküler büyük bir artistik başarıyı sergiler. Tümüyle yurtdışında olan bu harika eser, mimarlık, heykel sanatı ve mitolojik tasvirler bakımından olduğu kadar, Bergama krallarının düşmanları üzerindeki zaferlerini sembolize etmesi yönü ile de harika bir yapıttır.*

III. Friedrich'in Bergama'ya karşı özel bir ilgisi vardı. Halefi II. Wilhelm'de de bu ilgi süregeldi. Bergama, Hohenzollern Hanedanı krallarına ve daha sonra da imparatorlarına, her şeyden önce, başlangıcı önemsiz bir hanedanın kısa zamanda nasıl gücünün doruğuna ulaşabileceğini örnekliyordu. Antik Çağ hanedanları, özellikle de Bergama kralları ile özdeşleşmek eğilimi bu ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır.

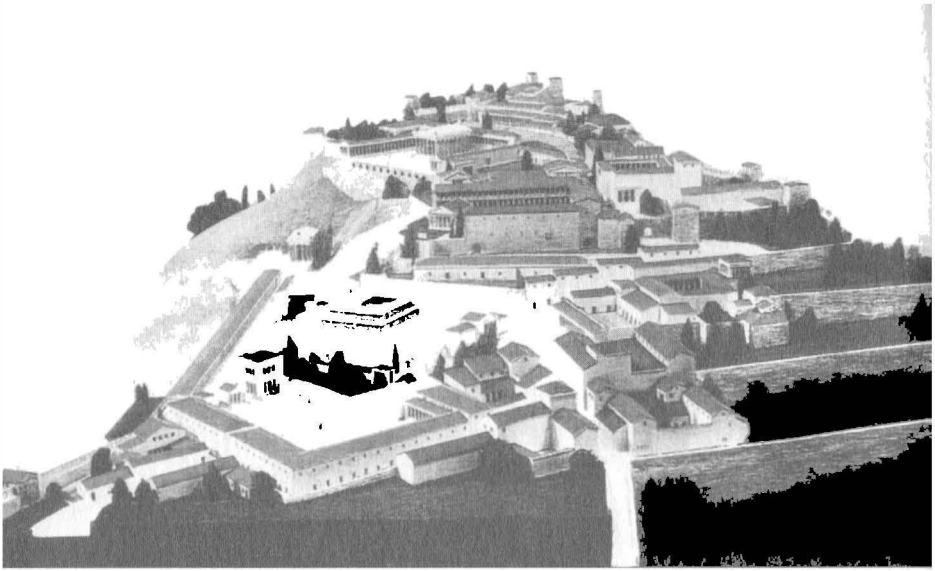
İlkçağ akropolisinin yani yukarı hisarının bulunduğu tepede, tarihi daha gerilere varan küçük çapta bir yerleşme vardı. Burada kurulmuş bir kentin ilk kez adını anan ise, Ksenophon'dur.

Misya (Mysia)'lı yerli halkın kenti olan Bergama'da, Persler'in yönetimi sırasında, İranlı vali Asidates bulunu-

yordu. Ksenophon, komutasındaki birlikle, ünlü on binlerden geriye kalanlarla o yöreye gelince, Bergama yukarı hisarına saldırdı ve ele geçirdi.

Bergama ile ilgili ikinci önemli olay, Misya yöresinde genel vali (satrap) olan Orontes, M.Ö. 362'de, çevredeki diğer bazı valileri de İran devletine karşı ayaklandırmış; kendisi Bergama yukarı hisarını başkent edinerek, M.Ö. 354'e kadar elinde tutmuştur.

İskender'in, İran İmparatorluğu'nu yıkmasından sonra ve ölümü üzerine, imparatorluğunu bu arada Anadolu'yu da, kendi aralarında paylaşan komutanlarının birbiriyle savaşımı sırasında, Batı Anadolu'ya önce Antigonos; onun M.Ö. 301'de öldürülmesiyle Lysmakhos egemen olmuştu. Lysimakhos, hazinesini (9.000 talanton - şimdi yaklaşık 2. 700.000 Atatürk altınına eşdeğer gümüş/altın) Philetairos adlı bir subayının koruyuculuğunda, Bergama'nın Yukarı Kalesi'ne bırakmıştı. M.Ö. 281'de Lysmakhos'u yenen ve öldüren komutanlardan, Suriye ve daha doğusundaki yörenin kralı, Seleukos Batı Anadolu'ya hakim oldu. Seleukos'da Bergama hazinesi ve koruyucusuna dokunamadan öldürüldü. İşte bu olaydan sonra Bergama'nın kaderi değişti ve Anadolu'da güçlü bir krallığa başkent olma yolu açıldı. Hazinenin koruyucusu Philetairos, Bergama'da ve dolaylarında, Seleukos Devleti bağımlısı yerel yöneticisi gibi, kendi egemenliğini sürmeye başladı. M.Ö. 263'te ölümünden sonra, yerini, onunla aynı soydan, I. Eumenes aldı; M.Ö. 262'de Selevkoslar Devleti kralı I. Antiokhos'a karşı kazandığı zaferden sonra bağımsızlığını kazandı, güçlendi ve yayıldı. Ardından I. Attalos (M.Ö. 241-197), II. Eumenes (M.Ö. 197-159), II. Attalos (M.Ö. 159-138), III. Attalos (M.Ö. 138-133) geçti. III. Attalos M.Ö. 133 yılında ölürken, bir vasiyetname ile Bergama Krallığı'nı ve hazinesini, krallığının içinde bulunan kentleri, özellikle Bergama kentinin vergiden muaf tutulmasını isteyerek Roma halkına bıraktı. Bu olay üzerine, II. Eumenes'in bir dansözden doğan oğlu Aristorikos, devleti diriltmek ve

105. *Bergama Yukarı Kenti'nin güneyden görünümü. Bergama'nın en yüksek kesiminde Tunç Çağları'ndan beri bir yerleşim vardı. Lysmakhos hazinesini koruması için güvendiği subayı Flatairos'a bırakmıştı. Gelişen olaylar, bu tepede bir krallığın doğmasını sağladı ve İlk Çağ'ın mükemmel bir başkentini yarattı.*

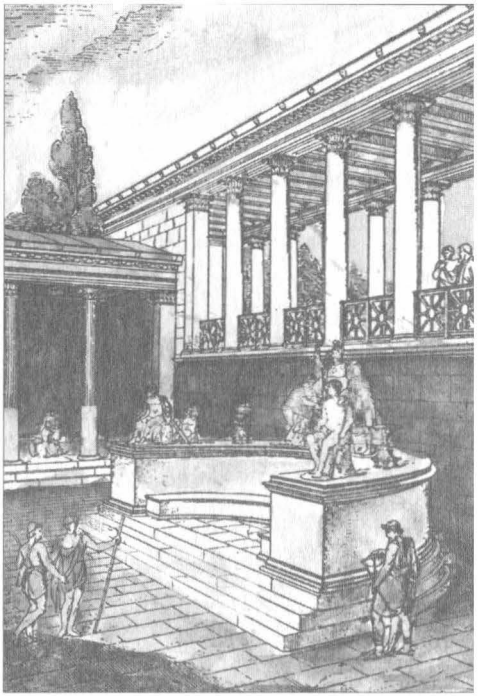
eline geçirmek için savaşmış, üç yıl Roma ordularına direnmiş, fakat başarılı olamamıştır. Bir dünya imparatorluğu haline gelmiş olan Roma, küçük Bergama krallığını M.Ö. 130'da topraklarına katmıştır.

M.Ö. 1. yüzyıl başında, Romalılara karşı savaşa girişen ve geçici olarak Batı Anadolu'nun birçok bölümüne egemen olan Pontos kralı VI. Mithradates, bir süre Bergama'da konakladı ve burayı başkent edinmeye hazırlandı. Ancak, Romalı komutan Sulla'nın yönettiği ilk savaşta yenilip yurduna çekilmek zorunda kaldı. Bu olaylara dayanamayan Bergamalı sanatkârların birçoğu Bergama'yı terk etmiş ve Afrodisyas'a yerleşmişlerdir.

Bergama Krallığı'nın tarihçesinde hemen hemen hiç barış görülmemesine rağmen, başkent Bergama, Helenistik Çağ'da büyük bir kültür kenti oldu ve görkemli yapılarla donandı. Şimdiki kalıntıların pek çoğu o dönemden kalmadır. Krallarının sanata verdikleri değer sayesinde yüksek

bir seviyeye ulaşan kent, Bergama stili denen üslubun yaratıcısı olmuştur.

Helenistik dönemden önce akropolün üst kesimi duvarla çevrilmiş bir kale halindeydi. Bergama hanedanının kurucusu Philetairos (M.Ö. 282-263) zamanında kent, güney kesime doğru biraz daha genişletildi. II. Eumenes (M.Ö. 197-159) devrinde ise tepenin batı, güney ve doğusundaki stratejik bakımdan önemli, hücum gelebilecek bütün kısımları -kuzeydeki kayalık dik yamaç hariç- kapatıldı; birçok kuleyle güçlendirilen ve en güneydeki yamaçlara kadar ileri götürülen kent surunun uzunluğu 4 km.'yi geçti. Güneydeki sura, ovadan gelerek kente ulaşan yolun surla buluştuğu kesime, her taraftan gelecek saldırıyı önlemek amacıyla, üç kule inşa edilmiş ve II. Eumenes'in adını taşıyan bir giriş kapısı yapılmıştır.

106. *Bergama Yukarı Kenti Trajan Tapınağı'ndan iç görünüm. Trajan için kendisinden sonraki İmparator Hadrian (117-138) tarafından inşa ettirildi. Aslında burada her ikisine de tapınılıyordu.*

Bergama antik kentinin suru içinde kalan yerleşimi "Yukarı Kent", "yerleşme alanı" ve "Aşağı Kent" olarak üç bölüm halindedir.

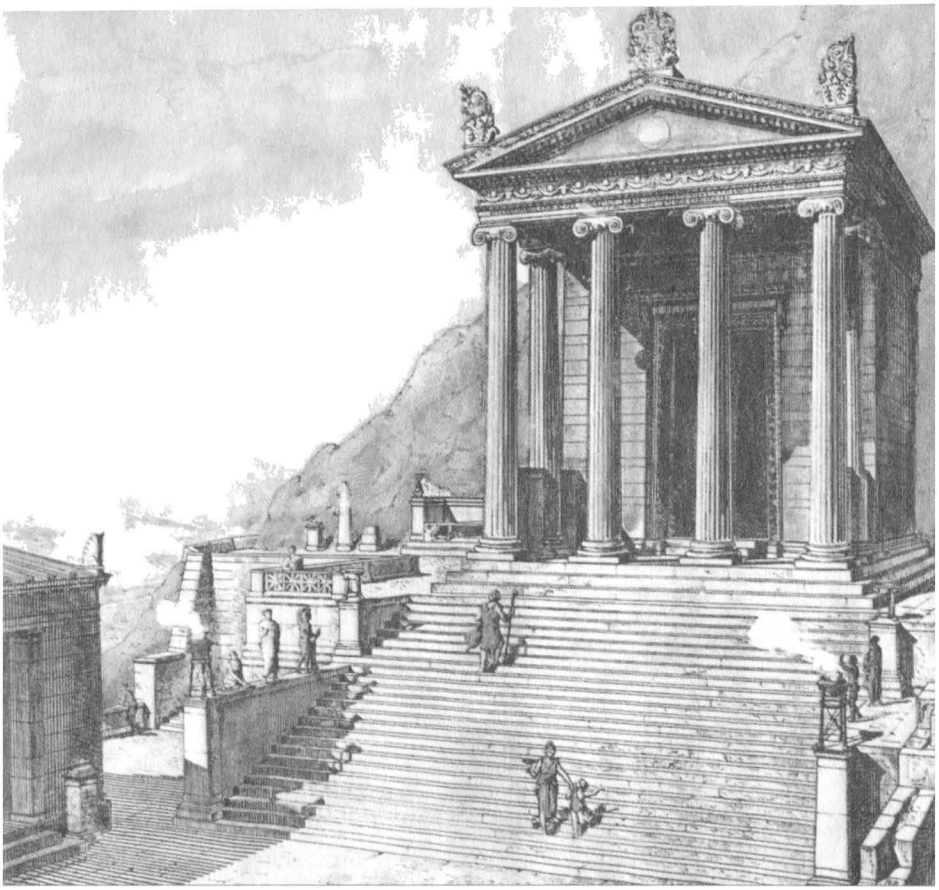
Yukarı Kent: Tepenin en yüksek yerinde, çevreye hakim noktada ve surla çevrilidir. Kral ailesi ve ileri gelenlerin, aydınların, komutanların oturduğu, gezdiği ve toplandığı merkezdir. Resmi karakteri vardır. Bergama'nın en göz alıcı yapıları buradadır. Yukarı Kent iç içe düzenlenmiş yarım daire şeklinde, birbiri üzerine konulan teraslardan oluşmaktadır. Tüm yapılar topografik konumu nedeniyle, güneyden kuzeye doğru sıralanmış, ana cepheleri, uzaktan görülmeleri amacıyla düzenlendiklerinden, batıya dönüktür. Yapılar

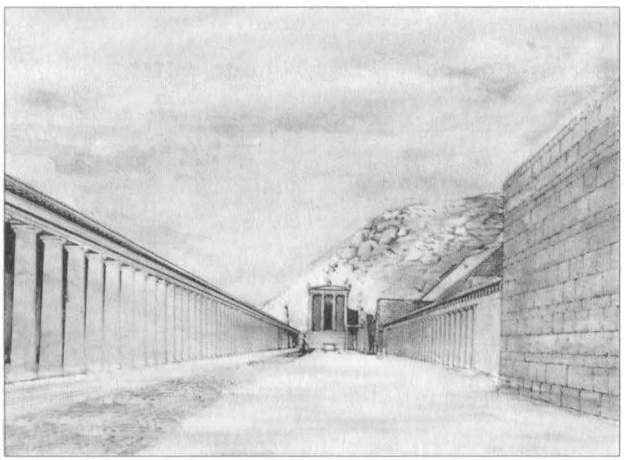
uzunca bir zaman dilimi içinde, çeşitli dönemlerde, inşa edildikleri halde kent düzeni, form ve anlam bakımından eşsiz bir örnektir. II. Eumenes zamanında en güzel ve önemli yapılar (Kent duvarı, Zeus Sunağı, Athena Tapınağı, Kütüphane, Büyük Saray, Tiyatro terası) yapılmış, önceki dönemlerden kalanlar ise büyütülmüş ya da tamamlanmıştır.

Yerleşme alanı: Yukarı Kent'le Aşağı Kent arasında, kentin eski ana caddesi boyunca uzanan özel nitelikteki yapılara (bir jimnazyum, oldukça büyük bir salon, bir yemek salonu ve bir dükkândan oluşmaktadır) sahip kesimdir.

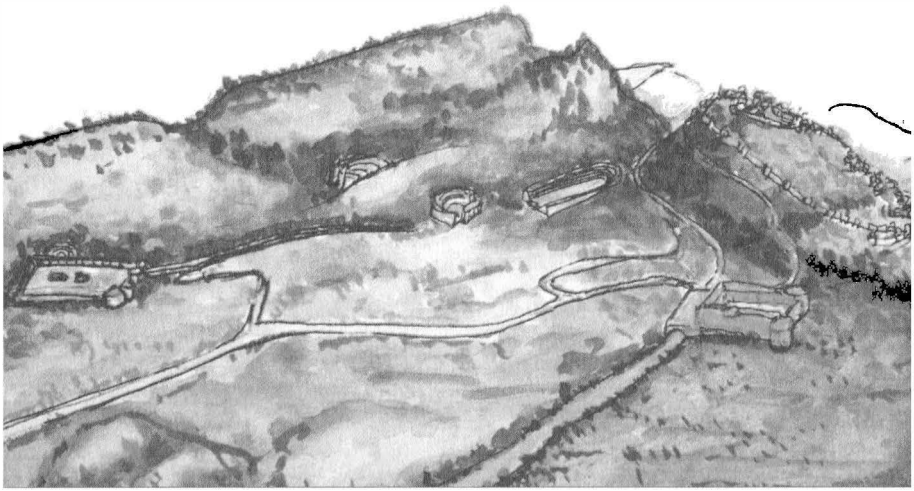
Aşağı Kent: Tepenin daha alçak olan güney kesimindedir. II. Eumenes. kapısından kente girilince ilk karşılaşılan bölümdür. Burada halka ait tapınaklar, gençlerin spor tesisleri, halkın rahatça girip çıkabildiği toplantı yerleriyle, doğrudan doğruya devlet yönetiminde olmayan yapılarla donatılmış kısımdı. Demeter Temenosu, Hera ve Basileia Temenosu, yukarı, orta ve aşağı jimnazyumu, dükkânlar, Attalos Evi, aşağı agora önemli yapılardır.

Bergama krallarından sanat ve kültüre en meraklı olanı II. Eumenes'ti; başka kütüphanelerdeki kitapları kopya ettirir, bunlarla kendi kütüphanesini zenginleştirirdi. Giderek Bergama Kütüphanesi'nin ünü arttı. Mısırlılar, Bergama Kütüphanesi'ni İskenderiye Kütüphanesi'ne rakip görmeye başladılar. O dönemde, üstüne kitapların yazıldığı papirüs yalnızca Mısır'da üretiliyordu. Mısırlılar papirüsün ülke dışına çıkarılmasını yasakladılar. Papirüs olmayınca, yeni kitap hazırlayamayan Bergama Kütüphanesi zor duruma düştü. II. Eumenes, üstüne yazı yazılabilecek yeni bir malzemenin bulunmasını istedi. Bergamalı ustalar kıllarını temizledikleri keçi derisini kireçle işlemden geçirip, gererek kuruttular; sonra perdahlayarak her iki tarafına yazı yazılabilen ince bir malzeme geliştirdiler. "Pergamene" denilen bu malzeme, Avrupa dillerine "Pergament", "parchment", "parchemin" olarak girmiş, bu dillerden Türkçe'ye "parşömen" biçiminde geçmiş. Zamanla beyaz mektup kâğıdı da bu adla anılır oldu.

107. *Bergama Yukarı Kenti'nde, M.Ö. 2. yüzyılda inşa edilen ve Caracalla (211-217) tarafından yenilenen Dionysos Tapınağı (üstte). Bergama Yukarı Kenti tiyatrosu önünde güneykuzey doğrultusunda uzanan ve Dionysos Tapınağı önünde (güneyinde) son bulan 250 m. uzunluğunda gezinti yeri (altta).*

108. *Bergama'da Helenistik ve Roma döneminde önemli yapıların şematik yerleri. (Bergama Ovası güneydoğusundan bakış.)*

Bergama, Helenistik dönemde (M.Ö. 323-30), heykel sanatının zirvesine ulaşmış ve kendi adıyla anılan bir üslubun yaratıcısı olmuştur. I. Attalos'un Galatlara karşı kazandığı zaferden sonra Bergama'da başlayan yoğun yapım etkinlikleri, II. Eumenes ve II. Attalos dönemlerinde de sürmüş ve kent, görkemli bir kültür merkezi haline gelmiştir. En olgun eserlerini bu dönemde (M.Ö. 240-140) veren Bergama okulu heykeltıraşları, klasik biçimleri, şiddet dolu hareket ve ifadelerle birleştirmiş; yüz ifadelerine ağırlık vererek dramatik öğeleri ön plana çıkarmış ve ayrıca bir kompozisyon bütünlüğü anlayışı ortaya koymuştur. Bergama okulu sanatkârları, klasik döneme oranla kabartmanın mimarlıkla bütünleşmesine daha bilinçle eğilmişlerdir. Okulun sanat anlayışını en iyi yansıtan yapıtlara, Zeus Sunağı kabartmaları ve bir eliyle ölmüş karısını tutarken, bir eliyle de kılıcını kendisine saplayan Galat askerini canlandıran heykel örnek olarak verilebilir.

Roma İmparatorluğu döneminde, özellikle Traianus ve Hadrianus zamanında, Bergama yeni bir parlak çağ yaşamıştır. Akropolis'i taçlandıran Traianus ve Dionysos tapınakları inşa edilmiş ve kent, surların dışına taşarak bu günkü Bergama kentinin bulunduğu ovaya yayılmıştır. Antik kaynaklardan öğrenildiğine göre, o dönemde, kentin nüfusu 150.000 kişiydi. Mısır tanrıları için yapılmış bir tapınak olan "Kızıl

Avlu (Serapis Tapınağı)", yeni tiyatro, amfitiyatro ve stadyum Romalılar zamanında inşa edilmiş büyük tesislerdir.

Roma döneminde Bergama'nın uğradığı en büyük talihsizlik, ünlü Romalı komutan Antonius'un M.Ö. 41 yılında Bergama Kütüphanesi'ndeki bütün kitapları (200.000 cilt kitap), İskenderiye'ye, sevgilisi Mısır kraliçesi Kleopatra'ya yollamasıdır.

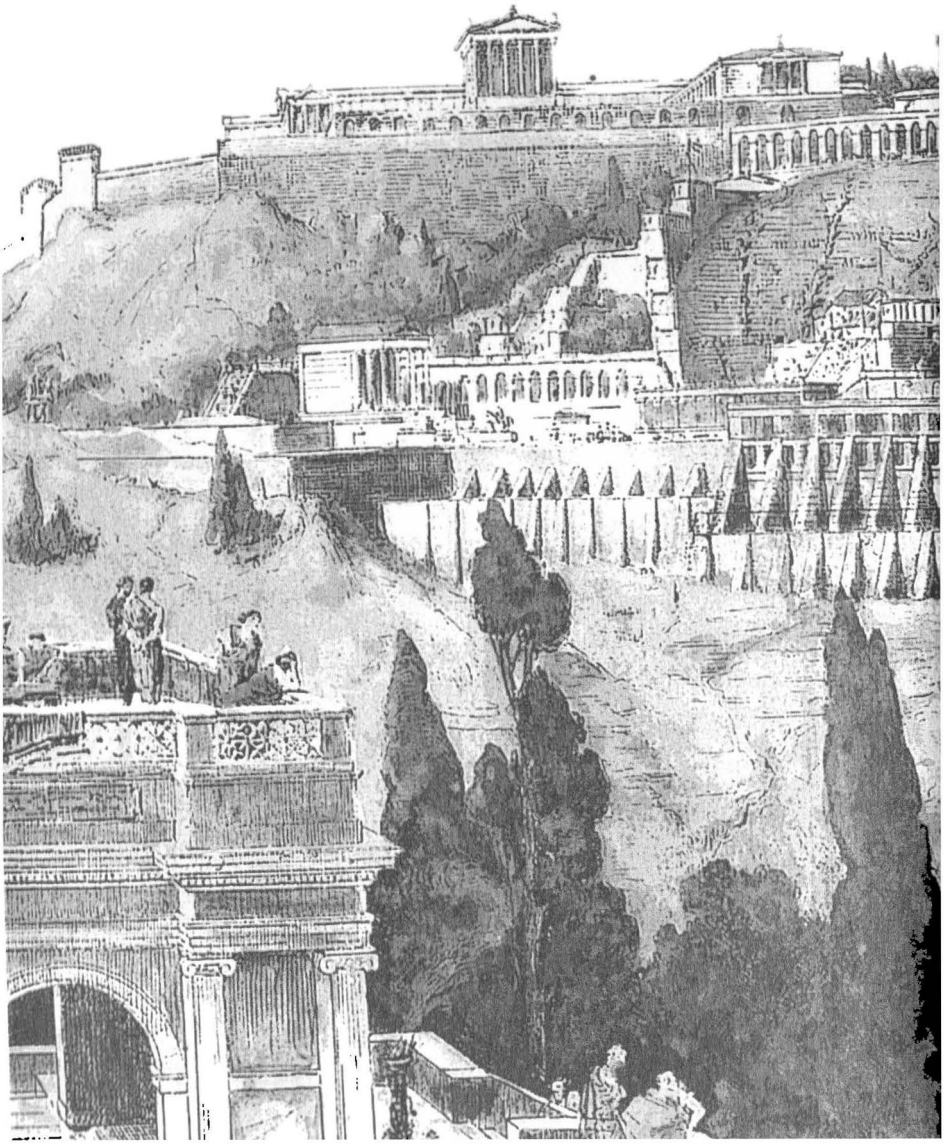
Antonius'u yenip imparator olan Augustus, Batı Anadolu'ya gelişlerinde (M.Ö. 31, 30, 20) Bergama'ya uğramış ve kentte kalmıştır.

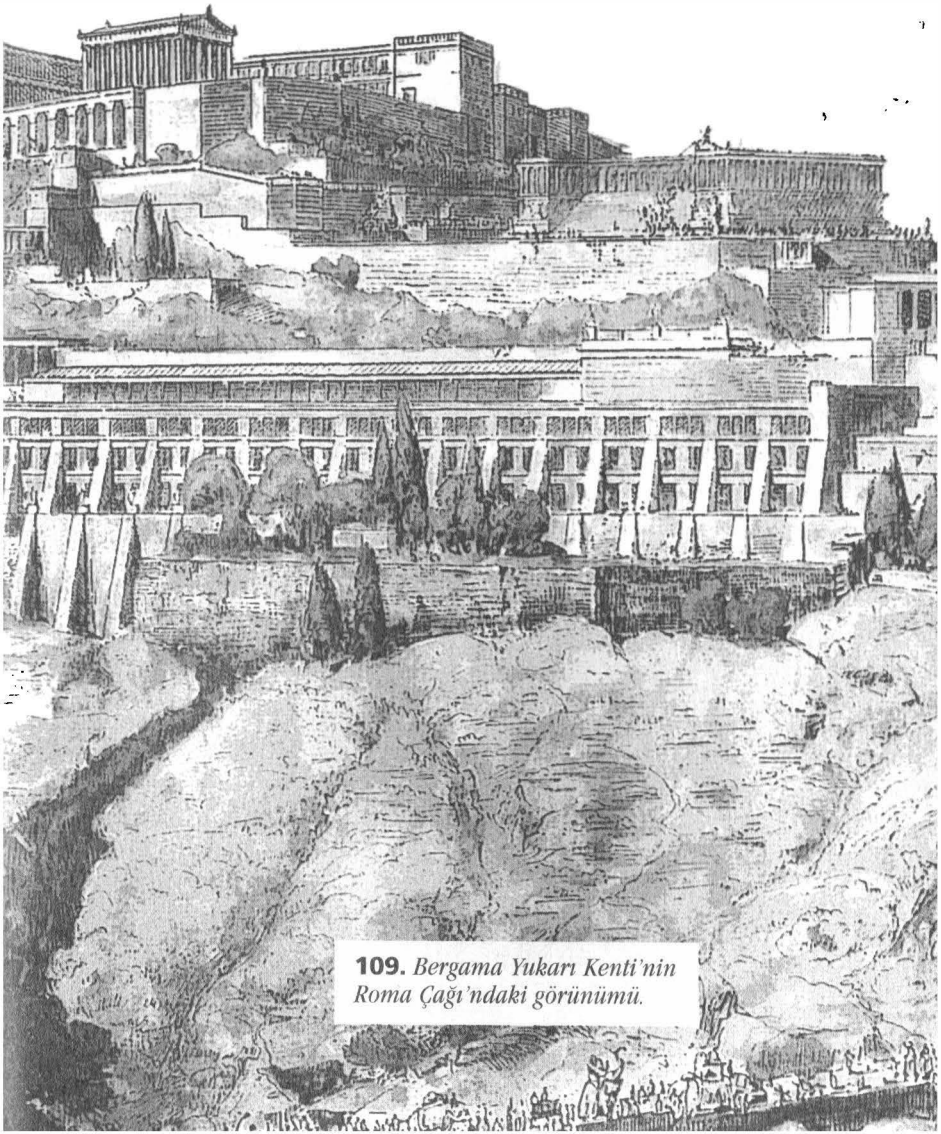
Bergama Hıristiyanlığın ilk sızdığı kentlerden biridir. Hıristiyanlık döneminde bir piskoposluk merkeziydi ve ilk 7 kiliseden biri de buradadır.

716 yılında, Arapların akını sırasında, kent bir yıl kadar istila altında kaldı ve yakılıp yıkıldı. 1300 yıllarından sonra önce Karesi Beyliği'nin sonra da Osmanlıların eline geçti.

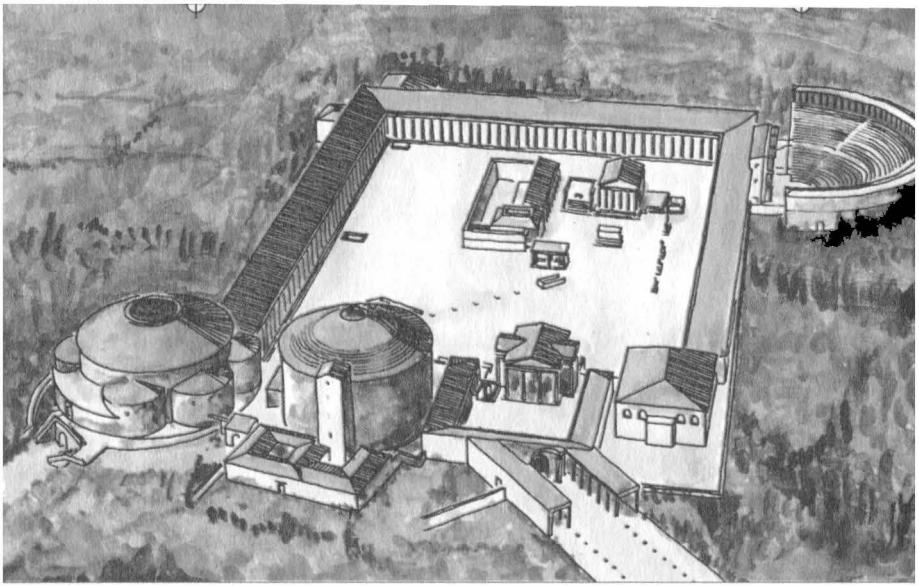
Anadolu tarih ve sanatına damgasını vuran Bergama, Antik Çağ'da, tıp biliminin merkezi olarak da ünlüydü. Bergama'nın 1 km. kadar dışında hekimlik tanrısı Asklepios'un kutsal alanı vardır. Asklepion, kutsal yer, bir sağlık merkezi, hastanedir. M.Ö. 4. yüzyıldan beri varolduğu bilinir. Bergama Krallığı döneminde gelişmiş, Roma döneminde şöhretli bir şifa merkezi olmuştur. Asklepion, günümüzdeki hastaneler gibi, o çağın en modern tedavi merkeziydi. Kentten Asklepion'a 850 m. uzunluğunda, kenarları sütunlu ve galerili, çok güzel taş döşeli, gösterişli bir yoldan gidilirdi. Yolun bitiminde Asklepion kutsal alanına girişi sağlayan anıtsal bir taç kapı vardı. Kapıdan geçilince, 110 x 130 m. ölçülü avluya girilirdi. Avlunun çevresinde önü sütunlu galeriler, kitaplık, tiyatro, kadın ve erkek helaları, hastaların iyileştirilmesi için kullanılan yuvarlak planlı bir yapı, Asklepios tapınağı ile ortasında, hastaların kaldığı odalar ve bir yeraltı tüneli bulunmaktaydı.

Asklepion'a gelen hasta, çok iyi karşılanır, temizlenir ve sonra da kurban keserdi. Hekimler hastayla yakından ilgilenir ve onlara, iyileşeceklerini, neler yapması, yemesi gerek-

109. *Bergama Yukarı Kenti'nin Roma Çağı'ndaki görünümü.*

110. *Asklepion. Çevresindeki çamlardan süzülüp gelen sağlam hava, kaynaklardan akan temiz ve tatlı sular, bu yeri eşsiz bir varlık yapmış ki, beğenilmiş, bu yerin sağlık tanrısı tarafından seçildiğine inanılmıştır. Burada tedavi için başlıca doğal iyileştiriciler (su ve çamur banyoları, yararlı otlardan yapılan devrin ilaçları, spor, derin uyku, düş ve yorum) kullanılırdı. Hastalar sosyal faaliyete sevk edilir, tiyatro, müzik faaliyetleri izlettirilirdi.*

tiği yolunda özel telkinlerde bulunurlardı. İyi olacağına inandırılan hasta, Asklepion'un güneybatı köşesinde bulunan yuvarlak yapıya, özel görevlilerce yeraltı tünelinden geçirilerek götürülür, burada tek başına bırakılır ve uyuması istenirdi. Hasta, önceden kendisine telkin edildiği üzere, daldığı derin uykuda, rüyasında, kendisine nelerin iyi geleceğini görürdü. Uykudan büyük bir moralle uyanan hasta, devrin en iyi hekimleri ve tıbbı sayesinde, -tiyatroda düzenlenen oyun ve konserlerle de hastanın morali yüksek tutulmaya çalışılarak- çabucak iyileşmeye doğru giderdi.

Kısa sürede gücün ve sanatın doruğuna ulaşan, bir döneme damgasını vurarak kendinden sonrakilere örnek olan Bergama Krallığı'nın, büyük ölçüde tahrip olmasına rağmen günümüze kadar ulaşabilen, başkentinin kalıntıları bize, kentin eski görkemliğini hissettirmekte ve bu topraklarda yaşıyor olmamızın heyecanını tattırmaktadır.

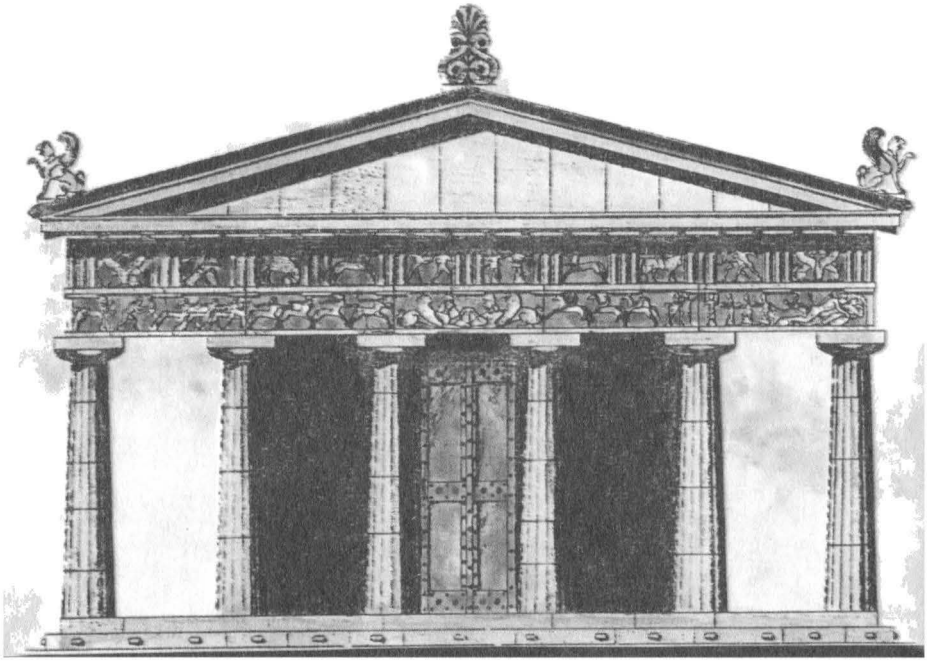
Assos

Anadolu'da, Av ve Bereket Tanrıçası Athena adına yapılmış, mimari açıdan eşi benzeri olmayan bir tapınağa sahip kent... Aristotales'in ilk felsefe okulunu kurduğu bilim merkezi...

Assos, Luwi dilinden ve ardılı M.Ö. 1. binyıl Anadolu dillerinden gelen sözcüktür; aslı "Assa"dır. Anlamı: "yerleşim (köy, kasaba, kent)" dir. Helenler Anadolu'da -sa bitişli isimleri okunuş ve söyleniş farkı olmaksızın -ssos diye yazdıklarından Assa, "Assos" olmuştur. Kentin bugünkü adı olan Behram (Behramkale - Behramköy), Assos'da görev yapmış Bizanslı subay Makhram'ın adının değişmiş şeklidir.

Çanakkale ili, Ayvacık ilçesinin 17 km. kadar uzağında, sönmüş bir volkanın denize bakan yamacında kurulmuştur. Kenti ilk kuranlar bilinmemekle birlikte, İlk Tunç Çağı'ndan beri yaşanılan bir yer olduğu kesindir. Midillili (eski Lesbos Adası) tarihçi Helenikos'a göre M.Ö. 7. yüzyılda, Lesbos Adası'ndaki Methymna kenti sakinleri tarafından kurulmuştur.

M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısında bağımsız bir kent olarak para basan Assos, M.Ö. 560'larda Lidyalıların eline geçtiği sırada, yörenin en güçlü ve önemli kenti durumundaydı. M.Ö. 546'dan sonra Pers egemenliğine girdi. M.Ö. 5. yüzyılda Atina kentinin güçlenmesiyle, diğer kıyı kentleriyle

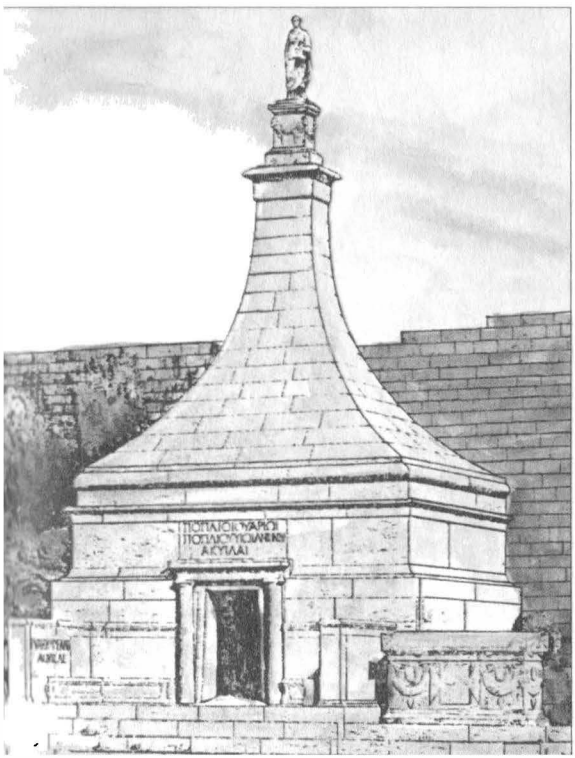
111. *Assos Athena Tapınağı doğu cephesi. Tapınağın M.Ö. 525 tarihlerinde bittiği sanılıyor. Birçok bölümü 1838'de sökülüp Louvre Müzesi'ne taşındı. 1881'deki Amerikan kazılarıyla bazı parçaları da Boston Müzesi'ne götürüldü.*
Athena Tapınağı kenti koruyan tanrıçaya adanmış bir dini yapıdır; en yüksekte ve uzaktan seçilebilecek bir simge durumundadır. Tapınak arkaik çağ "Dor" üslubunda yapılmış ilk ve tek örnektir. Dikdörtgen planlıdır. Yapı 30.31 x 14.03 m. ölçülerinde ve yüksekliği 12.5 m.'dir. Sütunlarının tümü 91 cm. çapındadır. Tapınağın diğer önemli yönü frizlerindeki süslemelerdir. Mitolojik konuların yan yana yer aldığı kabartmalarda kentaurosları (üst kesimi insan, altı at biçimli güçlü ve kavgacı yaratıklar) vuran Herakles, atlılar ve yine trifon'la dövüşen Herakles gibi sahneler vardır. Kentauros motifi çok kullanılmıştır. Öyküye göre: Diyontsos'un yolladığı bir küp şarap yüzünden çıkan kavgaları ve kentaurosların taş ve sopalarla Herakles'e saldırmalarının ardından Herakles'in de onları yanar odunla kovalaması, hatta bunun üzerine kentaurosların anası Nephele'nin (bulutların yaratıcısı) müthiş bir yağmur yağdırıp Herakles'i hareket edemeyecek hale getirip şaşırtması ve daha sonra kentaurosların kaçması öyküsü anlatılmaktadır.

birlikte Assos birliğe katıldı ve vergi ödedi. M.Ö. 412'den sonra tekrar Perslerin eline geçti. M.Ö. 387'de, Antalkidas barışından sonra, bir banker olan Eubolos kendini Assos'un hakimi ilan etti fakat, eski hizmetlisi olan hadım Hermeias onu öldürerek yönetimi ele geçirdi. M.Ö. 345 yılında bir hile ile Hermeias'ın Persler tarafından esir edilmesiyle, Assos tekrar Perslere geçti.

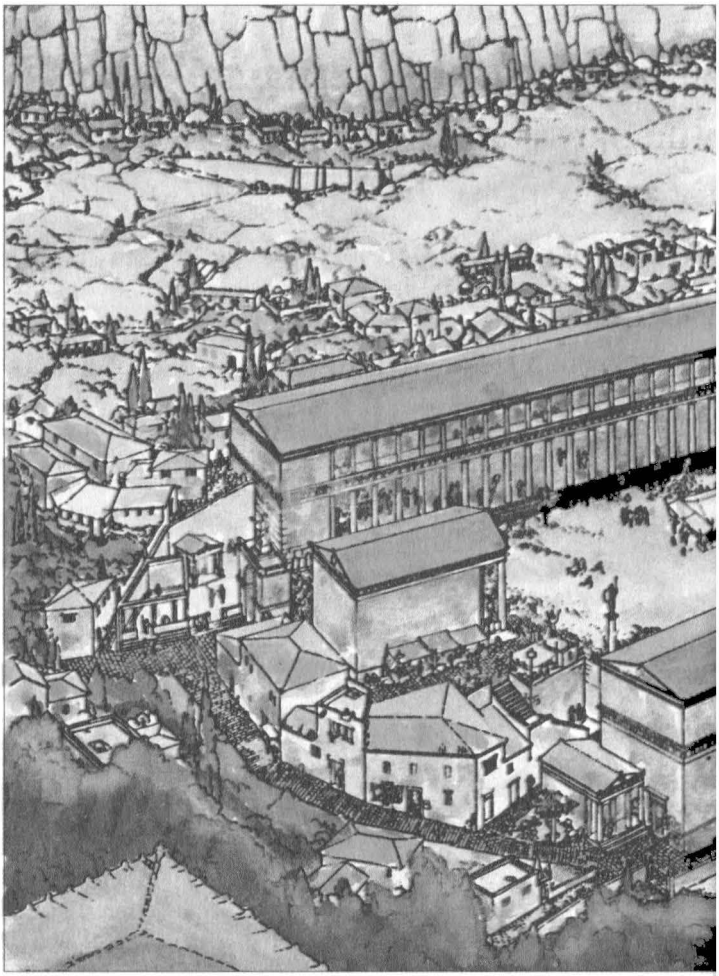
M.Ö. 334'te, Büyük İskender'in Granikos savaşından sonra, Helen oldu. İskenderin halefleri (diadoklar) döneminde 60 yıl Galyalıların elinde kaldı. M.Ö. 241'den sonra Bergama Krallığı'nın egemenlik alanında kaldı.

M.Ö. 133'te III. Attalos'un vasiyeti ile Bergama Krallığı Roma'ya geçince, bu kaderi paylaştı.

Roma Senatosu, başarılı komutan Germanicus'a doğu eyaletlerinin yönetimini verince, Germanicus karısı ile birlikte önce Troya'yı (İlion/Ilium), daha sonra da Assos'u zi-

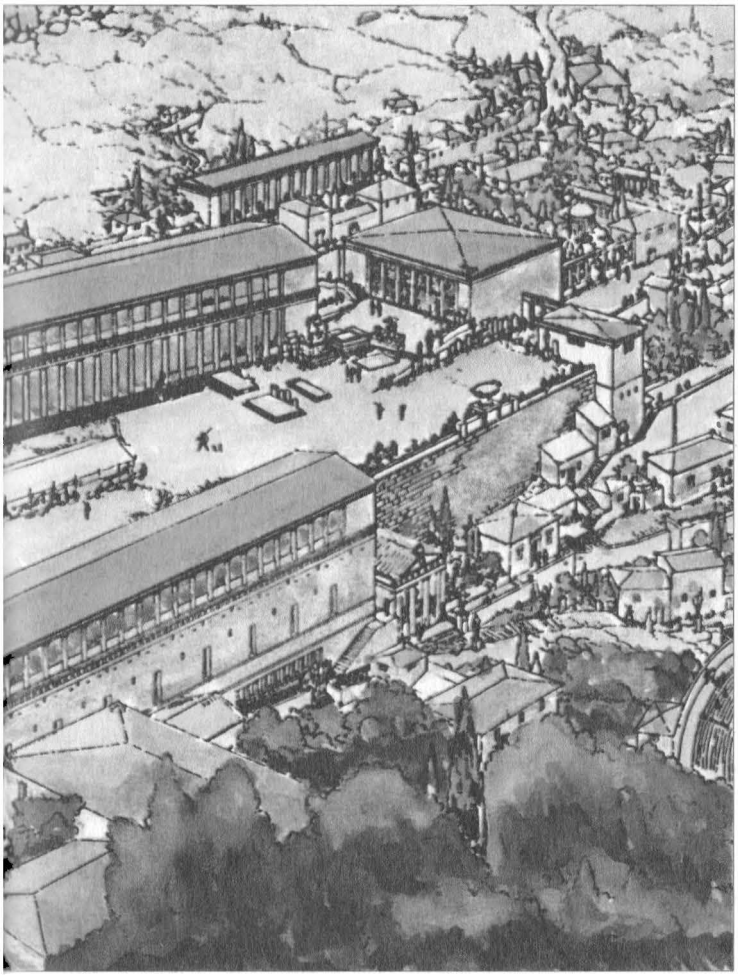

112. *Assos'un Batı Kapısı yanındaki Poplius anıt mezarı. Eskiçağ kentlerinde mezarlık kentin dışında ve genellikle ana yolun kenarında olurdu Assos'ta da böyleydi. Batı kapısına gelirken etrafı mezarlıktır.*

yaret etmiştir. 37 yılında Germanicus'un en küçük oğlu Gaius Caesar (Caligula) imparator olunca, Assos halkı yeni imparatora iyi niyetini göstermek ve dostlarını dost, düşmanlarını düşman sayacağım bildirmek için 5 kişilik bir elçi heyetini Roma'ya gönderdiler.

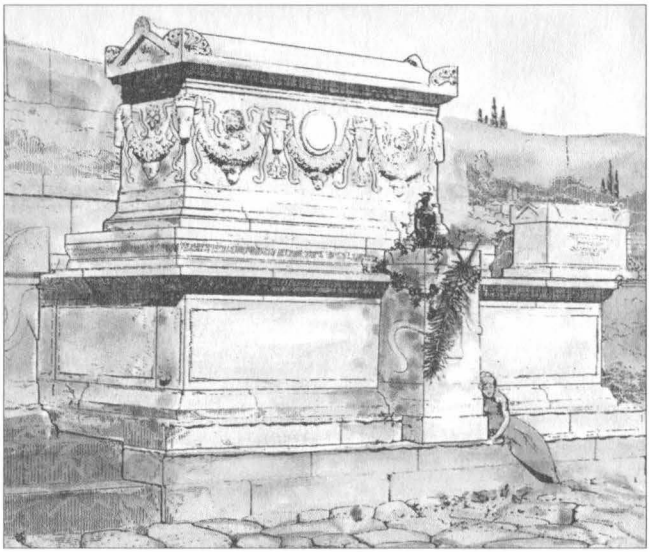
Assos, Hıristiyanlığı en erken kabul eden Batı Anadolu kentlerinden biri olarak, Bizans egemenliği döneminde bir

113. *Assos agorası. Kentin kalbi olan agora Helenistik çağın sonlarında yapılmıştı. 4.000 metrekarelik alanı kaplayan yapı gruplarından oluşmaktaydı. Batı yanında bir küçük tapınak, doğu yanında şehir meclisi, güneyinde hamam, heroon, alanın kuzey ve güneyi iki ince uzun yapı (stoa) ile sınırlanmıştı.*

piskoposluk merkezidir. Piskoposluk merkezi oluşunda, St. Paul ve St. Lukas'ın Alexanria Troas'tan Midilli'ye giderken buraya uğramasında da büyük bir rolü vardır.

Bizans döneminde Assos'un adı, bir Bizans subayı olan Makhram'ın adından dolayı Makhramion olarak değişir. Günümüzde Assos kentinin varisi Behramkale/Behramköy ya da sadece Behram adı da Makhramion adından gelmektedir.

114. *Batı mezarlığından, kutsal yolun kenarında bir podium üzerinde Roma Çağı'na ait çiçeklerle bezeli bir lahit mezar.*

7. yüzyıldan sonra önemi azalmış ve küçük bir köy durumuna gelmiştir. 1204'te Haçlı Seferi'nin başlangıcından itibaren 20 yıl Frankların yönetiminde kaldı. 1288'den sonra da Türklerin yönetimine girdi.

Assos, Tuzla Çayı (Satneios) ile deniz arasında kalan deniz ve karaya hakim, 236 m. yükseklikte, kuzeyi ve güneyi sarp kayalık, koni biçiminde bir tepe üzerine ve eteklerinde kurulmuştur. Kent, 3200 m. uzunlukta ve yerine göre 3-5 m. arasında değişen kalınlıkta, bir surla çevrilidir. Değişik teknik ve görünümünde olan sur duvarları, çok kenarlı taşlarla kenetsiz ve harçsız örülmüştür; biri ana giriş olmak üzere 6 kapısından her biri, ayrı biçimde yapılmış özgün birer mimari örneğidir. Surlarındaki kuleler, genelde dört köşeli ve 13-14 m. yüksekliktedir. Mazgal delikleri, ok ve taş fırlatıcı makinalar için özel tasarımı bakımından, dönemin askeri mühendisliğine iyi bir örnektir.

Kente gelen yol batı kapısı önünde üç kola ayrılmaktaydı. Bir ucu kutsal yolu geçerek kente girer, diğeri batı yamacında döne döne kıyıya inerek limana ulaşır, üçüncüsü

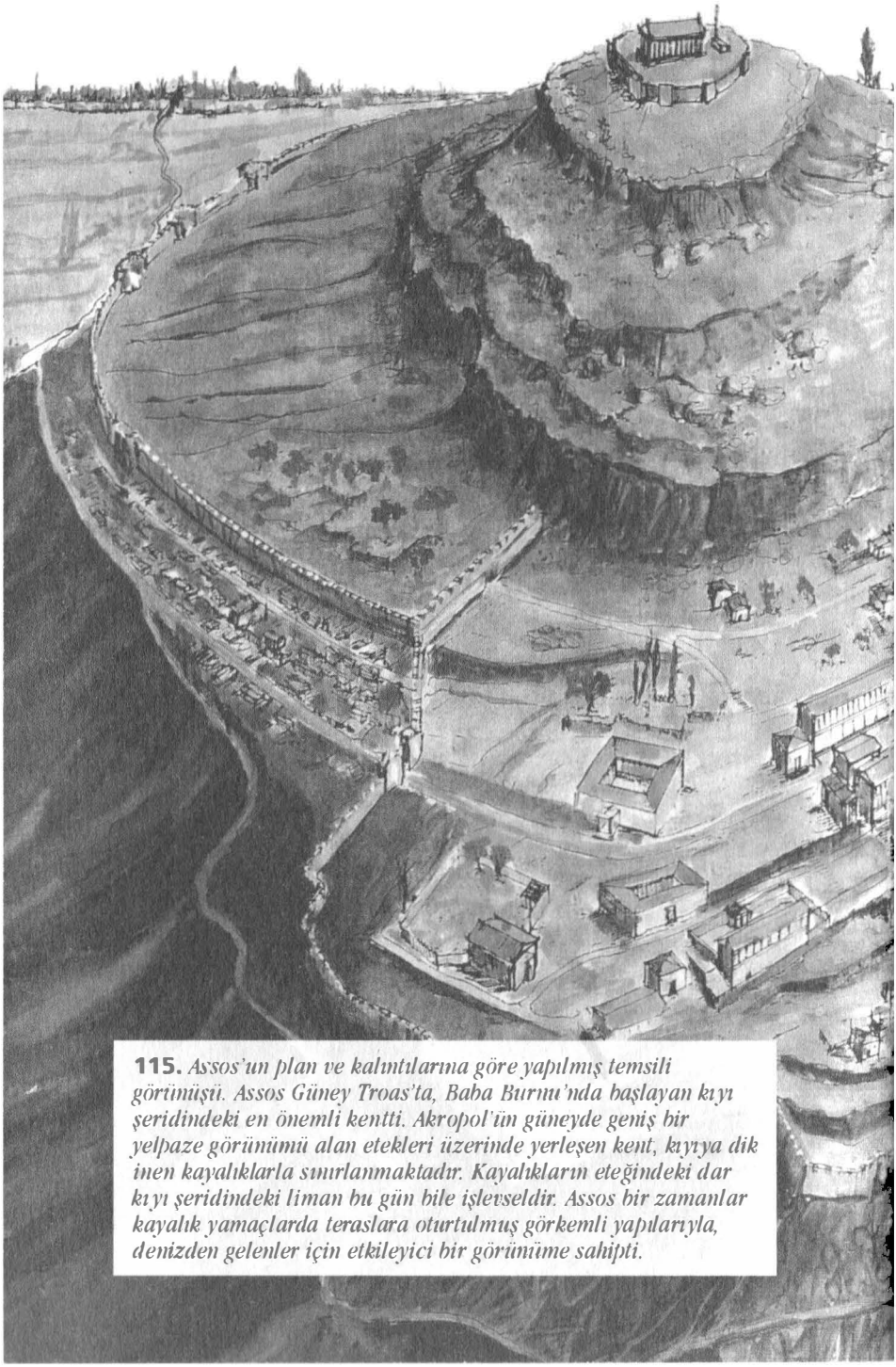
ise batıya doğru kayalık vadi içinde sıkışmış, teraslı tarla ve bahçelere giderdi.

Kent, tepenin denize dönük güney yüzünde gelişti. Konut alanları kuzeyden güneye doğru doğu yamaçta, tepenin eğrisine uyarak yay çizer, yapılar da bu yaya paralel giden teraslara yerleştirilmiştir. Yay biçimli yolları yer yer bunlara dik olarak planlanmış merdivenler bağlar. Güney teraslarına sosyal yapılar; agora, jimnazyum, kent meclisi binası, hamam, tiyatro yapılmış, kentin en yüksek yerine ise M.Ö. 530'da Athena Tapınağı inşa edilmiştir. Kayalık yamaçlarda, teraslara oturtulmuş görkemli yapılarıyla Assos, denizden gelenler için etkileyici bir görünüme sahipti.

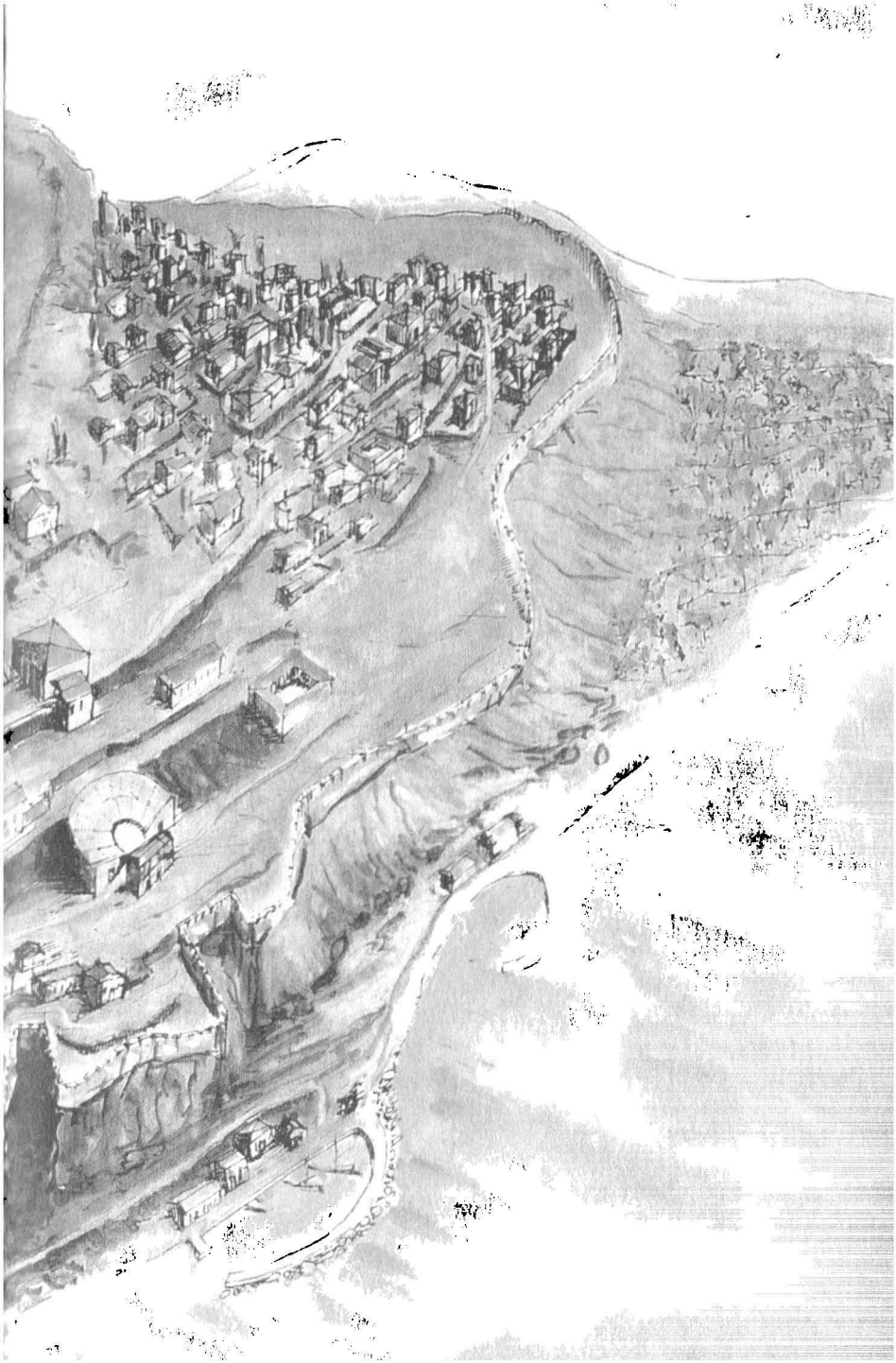
Assos'un çevresinde kenti besleyecek verimli toprakları yoktu. Biraz tarım, hayvancılık, ayrıca maden Assos ekonomisinde önemli yer tutar. Burada demir ve gümüşün işlenmiş olduğu bilinmektedir. Assos'un gelir kaynaklarından biri de limanıydı. Assos, uzun yol gemileri için gerektiğinde sığınılacak tek limandı ve bir ara liman işlevi görüyordu. Uzun yıllar Assos, iç bölge mallarının dış satıma sunulduğu bir liman olma özelliğini korumuş olmasından dolayı önemini yitirmemiştir. Ticaret, Assos kentinin kentsel oluşumunu ve nüfus yoğunluğunu belirlemede etken olmuştur. Zaman zaman hareketlendiği düşünülebilirse de, nüfusu ortalama 4500-5000 kişi civarındaydı.

Assos birçok değerli kişi yetiştirdiği gibi pek çok ünlü konuğa kucak açmış ve ev sahipliği de yapmıştır. Zevki değil erdemi ve çileyi savunan stoacı felsefenin kurucularından Kleanthes Assosluydu. Hermeias'ın daveti üzerine Aristoteles Assos'a gelmiş, M.Ö. 348-345 yılları arasında burada 3 yıl yaşamış, dersler vermiş ve ilk felsefe okulunu burada kurmuştur.

18. yüzyıldan beri gezginlerin ve meraklıların uğrak yeri olan Assos'u 1800 yılında Albay Leake, 1801'de Dr. Hunt, 1816'da Richter, 1826'da P. Von Osten, 1833'te Charles Texier gibi gezginler ziyaret etti. 1879'da Assos'u ziyaret eden Clarke ve Bacon, aldıkları izinle 1881-1884

115. *Assos'un plan ve kalıntılarına göre yapılmış temsili görünüşü. Assos Güney Troas'ta, Baba Burnu'nda başlayan kıyı şeridindeki en önemli kentti. Akropol'ün güneyde geniş bir yelpaze görünümü alan etekleri üzerinde yerleşen kent, kıyıya dik inen kayalıklarla sınırlanmaktadır. Kayalıkların eteğindeki dar kıyı şeridindeki liman bu gün bile işlevseldir. Assos bir zamanlar kayalık yamaçlarda teraslara oturtulmuş görkemli yapılarıyla, denizden gelenler için etkileyici bir görünüme sahipti.*

116. *Agorada, güney kenardaki ince uzun yapıya (güney stoa) bitişik dor düzenindeki Heroon. Heroon: Bir kahraman adına inşa edilen özel bir yapıdır.*

yılları arasında kazı yaptılar; kazıda Amerikan kazı heyetinin payına düşenler Boston Müzesi'ne taşındı. 100 yıl sonra ilk ciddi ve bilimsel kazısına bir Türk bilim adamı, Ümit Serdaroğlu başladı ve halen sürdürmektedir.

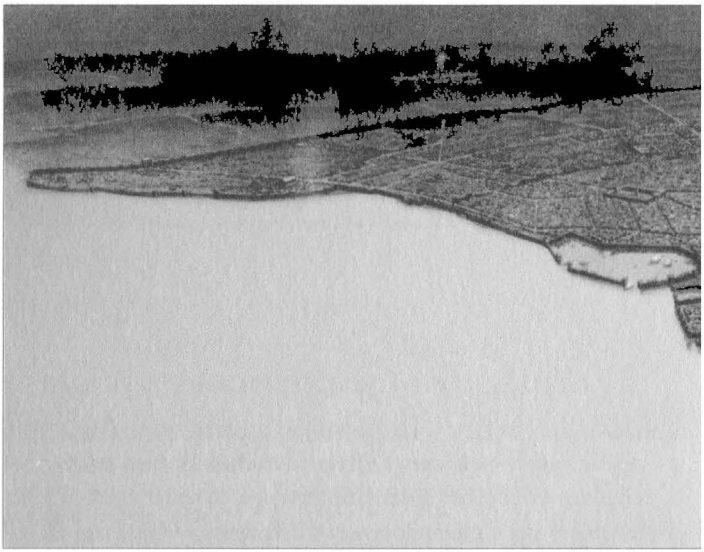
Kentin en yüksek yerinde, yüzyıllarca öncesinin olanca büyüsünü, güzelliğini üzerinde taşıyan Athena Tapınağı'nın bulunduğu noktada, tatlı sert bir rüzgarın okşadığı bedeninizi tapınağın sütunlarından birine dayayıp çevreyi seyrederseniz, başınızı karşınızda hayal meyal görünen Midilli Adası'na doğru çevirdiğinizde, asırlar öncesinden gelen sevgi ve dostluğun yumuşak nağmelerini, İlk Çağ'ın ünlü kadın şairi Sapho'nun sesini işitir gibi olacaksınız. Denizi seyrederek uyuyan bu eşsiz yerde, içinize dolan nefis kekik kokularıyla kendinizden geçecek, pembe bulutlara takılan gözlerinizi kapattığımızda, çağlar önce buralarda olup bitenleri düşleyecek, tarihi yaşayacak ve bu büyülü kentte, Assos'ta, bu yurdun insanı olmaktan haz duyacaksınız.

Byzantion (Konstantinopolis, İstanbul)

Binlerce yıl önce, Marmara ve Karadeniz birer göl halindeydi; onları birbirine bağlayan İstanbul Boğazı yoktu. Afrika'dan yola çıkan insanların Avrupa'ya yürüyerek gidebilecekleri yer olması dolayısıyla İstanbul, Avrupa'nın ilk iskân anahtarı durumundadır. Günümüz uygarlığının temelini oluşturan ilk çiftçi köy yaşantısının Avrupa'ya aktarımının gerçekleşmesine olanak sağlayan yerdir. Boğazın oluşumundan sonra, hem Avrupa hem de Asya kıtası üzerinde konumlanmış olan İstanbul, çağlar boyunca imparatorlukların başkenti olmuş, kalıcı ve muazzam anıtlarla donanmış ve çok geniş bir alana yayılmıştır. Stratejik konumuyla, en eski çağlardan bu yana bölgeler arası göç, istila, ticaret, gibi her türlü ilişkide önemli rol almış; her zaman yalnızca bir köprü olmakla kalmamış, birikiminden gelen kendi sentezini de aktardıklarına eklemiştir. Çok fazla kurucusu ve fatihi olan İstanbul kenti ve onun tarihi, görkemliliklerle olduğu kadar, arka planda acı çeken kitlelerin bulunduğu savaş, yangın, deprem, salgın gibi yıkımlarla örülmüştür.

Ege Denizi'nin tuzlu ve sıcak suları, günümüzden 7500 yıl kadar önce, dünya düzlemlerinin Çanakkale Boğazı tabanını aşmasıyla Marmara'ya karışmıştı. Kesin olmamakla beraber Marmara'nın da günümüzden 7000 yıl önce de Karadeniz'e bağlantısı kurulmuştur. Boğazın oluşumu ve

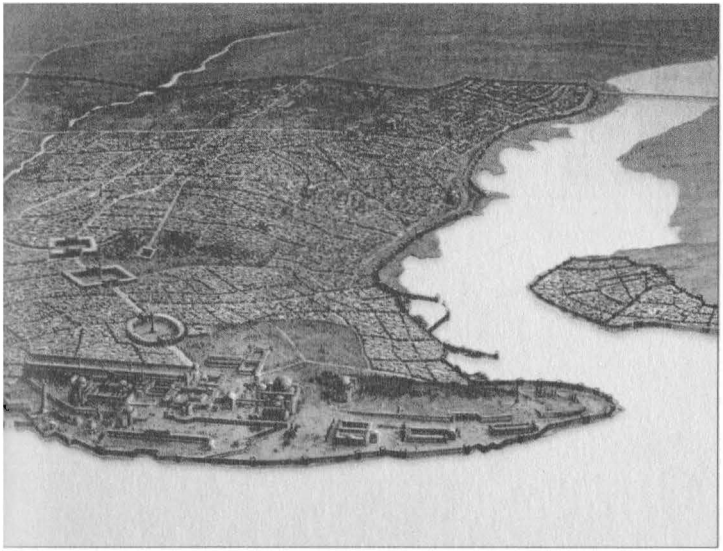

117. *İsa'dan epey önce kurulan çoktanrılı dünyanın Byzantion'u, kuruluşundan yaklaşık bin yıl sonra dünyaya ilan edilen Bizans'ın 'Yeni Roma'sı oldu. Adına binlerce kitap yazılan, destanlar yaratılan kent, "göz kamaştırıcı taştan bir orman" gibiydi ve her bir anıtı, tapınağı, kilisesi için yazılan şiirlerle çağlar içindeki gizemini derinleştirerek artırıyordu. Yüce imparatorlar, prensler, rahipler,*

118. *Byzantion'un efsanevi kurucusu Byzas'ın portresi. Bronz sikke M.S. 3. yüzyıl başı. çapı 2.6 cm.*

Marmara Denizi'nin yakın dönemlerde geçirdiği değişiklikler, bu kentin geleceğini etkileyen jeolojik yapı ile iklim salınımlarının birlikte biçimlendirdiği ilginç süreç kentin tarihinde önemlidir. Bakır-taş ve Tunç çağlarında, M.Ö. 4. binden 1. binyıl arasında, Ege, Anadolu ve Yakındoğu'da oldukça hızlı ve canlı bir kültürel bir gelişim söz konusudur. Gelişen köy ekonomisi giderek kentleri ve kent devletlerini yaratmış, ardından tüm politik, sosyal ve ekonomik kurumları ile devlet ve imparatorluklar ortaya çıkmıştır. Ön Asya'da hızlı değişim süregiderken, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da kentleşme ve gelişkin politik örgütlenme olmamış, Avrupa'nın giriş noktasında yer alan İstanbul, bu süreç içinde,

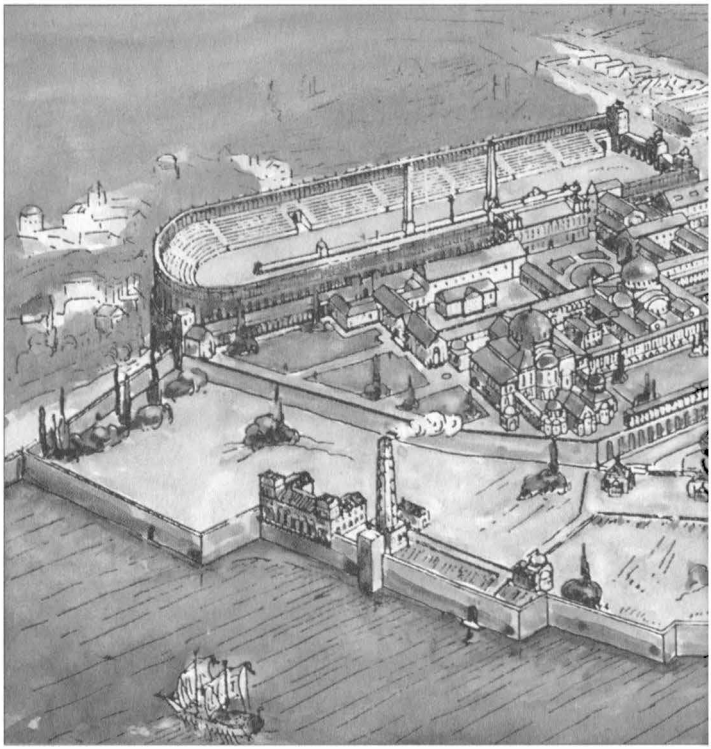
kentte düğümlenen geniş coğrafi birimlerin tümüne teologlar, filozoflar, tarihçiler, şairler bu entelektüel ve mistik kente Avrupa'dan, Rusya'dan, Bağdat'tan ayrı dil ve renklerden tüccarlar ipek dokuma, kürk, havyar taşıyorlardı yorulmaksızın..... ve kentlerin kraliçesi olan İstanbul, sahne olduğu büyük olayla, insanlık tarihinde önce "Orta Çağ"ın sonra da "Yeni Çağ"ın başlamasına neden oldu.

önemli bir gelişme göstermemiştir. İstanbul'un "dünya kenti" olması, ancak büyük imparatorlukların ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir.

Bugünkü İstanbul ili sınırları içinde, tarihöncesinde yerleşilmiş Yarımburgaz Mağarası, Haramidere, Ağaçlı, Göksu, Fikirtepe, Pendik ile İlk Çağ içinde kurulan Kadıköy (Kalkhedon), Byzantion (Constantinopolis), Silivri (Selymbria) gibi yerleşimler vardır. Bunlardan Silivri hariç diğerleri İstanbul'un çekirdeğini oluşturan yerleşimlerdir. Etrafı surla çevrili, Haliç ve Marmara Denizi arasında uzanan küçük yarımadanın uç kısmına kurulmuş olan Byzantion, daha sonra bölgeye egemen olan Roma-Bizans ve Osmanlı kültür-

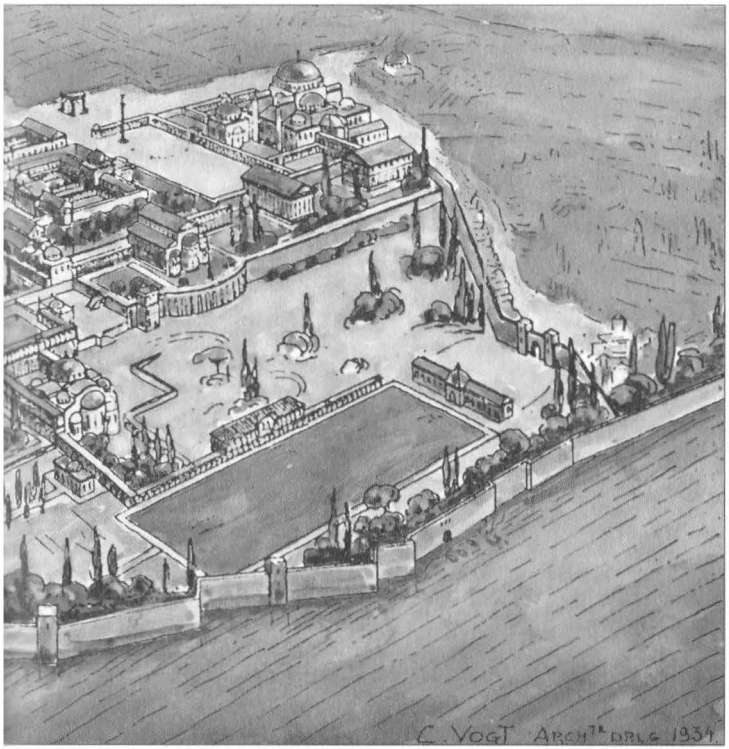
119. *Konstantinopolis'te basılan 11.63 gr. ağırlığında, altın solidus. Yaklaşık 534 yılına ait: Her iki yüzünde I. Iustianus'un portresi var.*

120. *Hipodrom ile Marmara Denizi arasında uzanan imparatorlara ait Büyük Saray'ın tamamını yeniden kurma denemesi. Roma imparatoru I. Konstantin İstanbul'u 4. yüzyılda kurmuş, kendi adını verdiği (Konstantinopolis) kente anıtsal eserler armağan etmiştir. Kendisi, Bizans devletinin kalbi imparatorluk sarayını, hipodromdan Marmara Denizi sahiline kadar uzanan geniş bir alana inşa ettirmiştir. Yani bugünkü Sultanahmet Meydanı'ndan denize doğru. Kendinden sonra her gelen imparator bir şeyler eklemiş ve 10-11. yüzyıla kadar, aralıklarla, yapımı sürmüştür. 100.000 metrekarelik alan üzerinde kurulu, sarayın etrafı duvarlarla çevrili, bu geniş alanı adeta başlı*

lerinin öncüsü olduğu için gerçek İstanbul kentinin ilk resmi kuruluşudur.

Byzantion, Avrupa ile Asya'yı ayıran İstanbul Boğazı'nın Trakya yakasında, bugün Topkapı Sarayı ve Ayasofya'nın kapladığı alan üstüne, M.Ö. 600 dolaylarında, Megara kentinden gelme göçmenlerce kurulmuştur. Kuruluş öy-

başına bir şehir oluşturuyordu. Sarayın bölümleri "Merdiven Kulesi", Hormidas Sarayı ya da "Justinianus Evi" (sahildedir), senato binası (IV. yüzyıl) ve sütunlarla çevrili saray girişidir (Khalke kapısı, kilise). Sarayın bakımsızlığa ve unutulmuşluğa ilk terk edilişi Bizans'ın son dönemlerine rastlar. Devletin giderek zayıflaması ve Latin istilaları sarayın sonunu getirdi. Fatih Sultan Mehmet imparatorluk sarayının o günlerdeki halini görünce şu ünlü beytini söylediği bilinir. "Kayser'in kasrında örümcek perdedarlık ediyor / Efrasiyab'ın sarayında baykuş nevbet çalıyor." Fetihten sonra geçen zaman içinde yapı iyice yok oldu. Bugün sarayın büyük bir kısmı toprak altında.

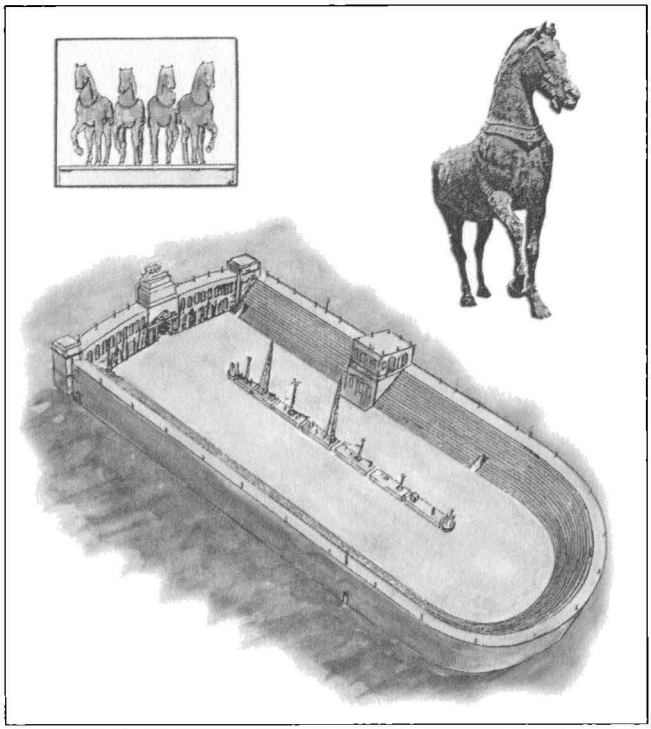
küsü ise şöyledir: Argos kralı Inakhos'un kızı olan Io, aynı zamanda Argos kentindeki Hera tapınağının da rahibesidir. Bir gün Io'yu gören Tanrı Zeus, ona âşık olur. Kocası Zeus'un başka bir kadına ilgi duyduğunu anlayan Hera, kıskançlığa kapılarak Io'yu Zeus'tan ayırmanın yollarını arar. Zeus sevgilisi Io'yu, Hera'nın ona yapacağı kötülüklerden

korumak için, inek biçimine sokar. Bunun üzerine Hera, ineğin kendisine verilmesini ister ve alır; bin gözlü dev Argos'u da başına nöbetçi diker. Zeus da Hermes'i göndererek devi büyüleyip öldürtür. İo devden kurtulmuştur; ama Hera bu kez de bir at sineğini, inek kılığındaki İo'ya musallat eder. Sinek ısırdıkça canı yanan İo kaçar ve Trakya'dan İstanbul Boğazı'na gelir, boğazı geçerek Asya yakasında kıyıya çıkar. Bu öyküden dolayı İstanbul Boğazı, "İnek Geçidi" anlamına gelen *Bosporos* adını alır. İo bir kız çocuk dünyaya getirir. Adını Keroessa koyar. Keroessa'nın deniz tanrısı Poseidon'dan Byzas adlı bir çocuğu olur. Byzas büyüyünce, annesinin kendisini doğurduğu yerde bir kent kurar. Kent, kurucusu Byzas'tan dolayı Byzantion olarak adlandırılır.

Herodotos (M.Ö. 5. yüzyıl), Byzantion'un Kalkhedon'dan (Kadıköy) 17 yıl sonra kurulduğunu, Roma İmparatorluk döneminde yaşamış olan Eusebius ise Byzantion'un 660/659 yıllarında kurulduğunu söyler.

Byzantion'un ilk çekirdeğinin oluştuğu yer, bugün Ayasofya ve Topkapı Sarayı'nın bulunduğu alandır. Byzantion en erken dönemden beri surla çevrilmişti. Surlarından günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Kent içinde çeşitli tapınaklar yer alıyordu. Thrakion olarak adlandırılan büyük bir meydanı ve bu alanın kuzeyinde Strageion adı verilen yöneticilerin oturduğu bir kesim, ayrıca jimnazyum ve sarnıçları vardı. Boğazdaki akıntı, gemilerin Byzantion'a daha kolay ulaşmasını sağlamakta ve Haliç gemiler için bir liman görevi yapmaktaydı. Boğazdan geçişin denetimi Byzantion'un elindeydi. Byzantion'un bir başka avantajı da Haliç'te kaynayan palamut balığıydı. Boğazdaki akıntının palamut balıklarının yönünü Kalkhedon (Kadıköy) önlerinden Byzantion'a çevirmesi/sürüklemesi kente büyük yarar sağlıyordu. Haliç'e dolan palamutlar elle yakalanacak kadar boldu. Burada kaynayan balıklardan dolayı Haliç'e "altın boynuz" denmektedir.

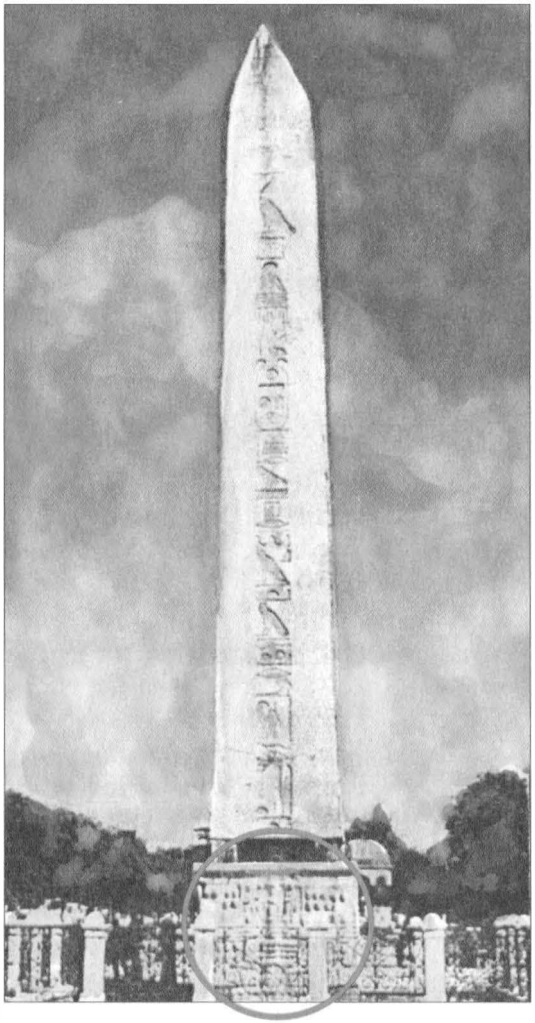
Byzantion'un toprakları da çok verimliydi; ekim yapıl-

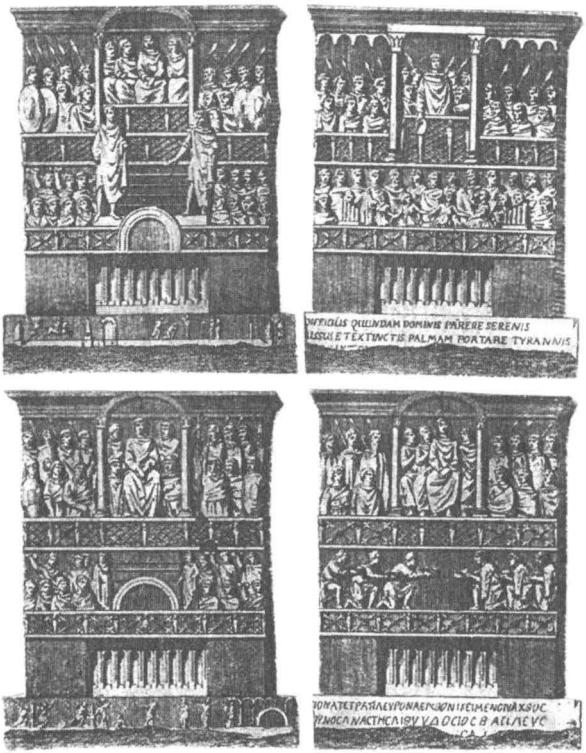
121. *İstanbul'un bronz atları. İstanbul'un hipodromu kentin kalbi, halkın siyasi tutumunu açıkladığı merkezdi. Hipodromda, giriş kapısının üstüne dört bronz at heykeli dikilmişti (sol üstte). İstanbul'un "ateş gibi parlayan" ve imparatorluğun güç simgesi haline gelen dört atın yapım tarihi ve yeri bu güne kadar çözülemeyen bir sorundur. İstanbul'dan götürülüp Venedik'te San Marco Bazilikası cephesine yerleştirilmişlerdir. Bronz atlardan birinin kopyası Emirgan'daki Sabancı köşkünde bulunmaktadır (sağ üstte).*

dığında iyi ve nitelikli ürün alınıyordu. Fakat tarlalar Traklar tarafından yağmalandığı için güvenli ekim yapamıyorlardı. Zengin ve iyi bir konumda olan Byzantion, kuruluşundan yaklaşık 250 yıl sonra sikke basmaya başlamış ve daha sonraki dönemlerde sürdürmüştür.

Karadeniz ile Ege dünyası arasındaki ticaretin kilit noktasında bulunan Byzantion, Trakya'dan Anadolu'ya geçişler başlayınca tam bir stratejik nokta olmuş, giderek önemi

122. *En yaşlı İstanbul vatandaşı Dikilitaş. Bugün, Sultan I. Ahmet Camii'nin önünde uzanan meydan Bizans döneminde hipodromdu. Halen meydanda duran dikilitaş o dönemde hipodromun ortasında yükseliyordu. Dikilitaşın Mısır'dan İstanbul'a ne vakit getirildiği bilinmez. Bu anıttaş esasında Mısır'ın 18. Sülale hükümdarlarından III. Tutmosis M.Ö. 1502-1448?) adına Amon-Ra mabedi önüne dikilmişti. Firavun'un M.Ö. 1457'de Fırat'ın doğusunda Mitanni devletine karşı kazandığı zaferi anmak üzere hazırlanmış ve*

dikilmiştir. Dikilitaş bugün görüldüğü kadarı ile 19.59 m.'dir. Ancak aslında daha yüksek olduğu ve bugüne kalanın, aslının üçte ikisi kadarı olduğu bilinir. Bu eksik parça 6.5 m. kadar olduğuna göre, anıtın tamamı ilk yapıldığında 28 m.'yi buluyordu. Dikiltaşın dört yüzünde Hiyeroglif yazısı vardır.

Dikilitaş'ın alt kısmı daha taşkındır. İki tarafına kabartma olarak taşın dikilişi ve hipodromda yapılan araba yarışları gösteriliyor. Diğer iki yüzde ise Grekçe ve Latince kitabeler işlenmiş. Köşeleri dört granit küb ile desteklenen üstteki esas kaide ise, enine iki şeride ayrılmıştır. Üstteki şeritte hipodromdaki locasında imparator, yakınları ile saray ileri gelenleri ve muhafızlar görülüyor. Alt şeritte, bir yüzde yere çökmüş durumda imparatora hediyeler sunan yabancılar tasvir edilmiş. Diğer yüzde imparator taşın dikilişini seyrediyor. Üçüncü yüzde, imparator ve yakınları at yarışlarını seyrediyor. Dördüncü yüzde ise locasındaki imparator bir zafer çelengi tutuyor. Dikilitaş kaidesindeki kabartmalar 4. yüzyıl eğlence hayatının ayrıntılarını göstermesi bakımından son derece değerli kültür tarihi belgeleridir.

daha da artmaya başlamıştır. Boğazdan ilk ve önemli geçişi Pers Kralı I. Dareios (M.Ö. 522 - 486), İskit seferi sırasında yapmıştı. M.Ö. 500'de başlayan İyonya ayaklanması sonrasında Byzantion Perslerin bağlaşığı olan Fenike donanması tarafından yakılıp yıkıldı. Byzantion bir süre Pers egemenliğinde yaşadı. Perslerin yenilmesiyle Delos birliğine katıldı. M.Ö. 5. yüzyıl boyunca Atinalılar ile Spartalıların çıkar savaşına sahne oldu. M.Ö. 340/339'da Philippos, Byzantion'u kuşattı, ama ele geçiremedi. O tarihten sonra Roma imparatorluk dönemine kadar Byzantion tarihinde kayda değer fazla bir olay olmamıştır.

Byzantion, Roma İmparatorluk döneminde bağımsızlığını korumuş olmakla birlikte, zaman zaman Roma'ya vergi vermekle yükümlü kılınmıştır. En büyük felaketi iki Roma imparatoru (Septimius Severus (198-208), Pescenius Niger) arasındaki mücadelede taraf tuttuğu zaman yaşamıştır. Septimus 196 yılında kenti ele geçirince halkı cezalandırmış ve kentin bir kısım toprağını alarak Marmara Ereğlisi'ne (Perinhos) vermiştir. Byzantion'un zor günleri I. Constantinus (306-337) dönemine kadar sürdü.

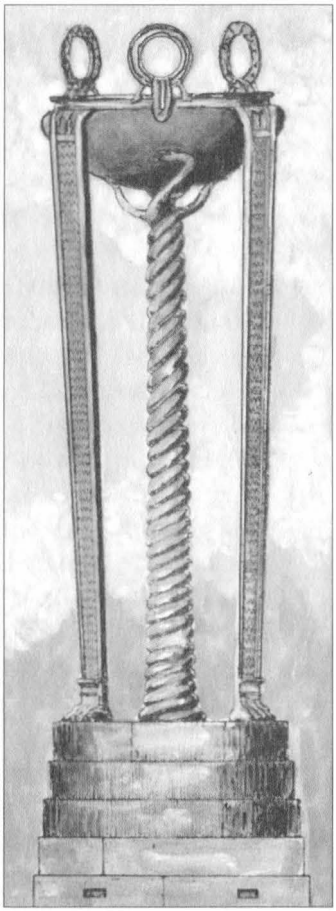
Büyük Constantinus Byzantion'u yeniden büyük ve görkemli bir kent haline getirmek için imar faaliyetine girişti. Byzantion 324'te Roma'dan sonra ikinci kent seçildi ve 11 Mayıs 330'da Roma'nın yeni başkenti oldu; Byzantion adı bir süre devam etmesine rağmen, sonradan kendisini başkent yapan imparatorun adından dolayı Constantinopolis olarak değiştirildi.

Contantinus'un bayındırlık etkinliklerini başlatmasıyla, herhangi bir antik yerleşme görüntüsünden çıkıp yeni Roma sürecine giren Constantinopolis, fiziksel olarak hızlı bir biçimde sütunlar, heykeller, yollar, forumlar ve birçok yapıyla donatıldı. I. Contantinus antik kentin ana meydanlarını olduğu gibi bırakarak, başkentten öteki kentlere giden yolların başlangıc güzergâhını yenilemiştir. Zafer takından başlayan kenarları sütunlu yol (arkad) "Mese" olarak adlandırılır. Bu yolu doğubatı doğrultusunda 1850 m. uzatarak

ana yolu belirlemiş ve bugünkü Çemberlitaş alanında kendi forumunu (=çevresi önemli kamusal yapılarla kuşatılmış meydan) yaptırmıştır. Forum altın kaplamalı efsane yaratıklar, şarkılarıyla denizcileri çeken siren, fil, domuz, aslan, Davud Peygamber ve Tanrıça Iuno'un heykelleriyle donatılmış ve meydanın ortasına Roma'nın Apollon Tapınağı'ndan getirilen yaklaşık 50 m. yüksekliğinde porfir sütunun üstüne Constantinus'un heykeli yerleştirilmişti. Bu heykelde imparator, yenilmez güneş tanrısı (Helios) olarak betimlenmişti. Altın yaldızla parlatılan heykelin başı da Tanrı Apollon'unki gibi ışınsal çelenkle bezenmiş, ancak nur çizgileri yerine Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği zaman çakılan 7 çivi kullanılmıştı.

Septimus Severus'un sosyal merkez olarak yapımını başlattığı hipodrom I. Constantinus döneminde tamamlandı. İmparatorların yaşama ve yönetim yeri olarak, tepenin açık denize ve adalara bakan yamacı seçildi, bölgeye birkaç konut yapılarak, ileride gelişecek olan Büyük Saray yapıları topluluğunun ilk tohumu atıldı. İkinci din olarak yasallaştırdığı "Hıristiyanlık" için kentte üç kilise (Kutsal Barış Kilisesi Aya İrini, Aziz Akkios, Aziz Mokios) inşa edildi. Kent alanını dört-beş kat artırmak/genişletmek için suru büyütüldü, fakat yapılan surun bazı bölümleri 557'deki depremde yıkıldı. I. Constantinus devlet düzenini de yeniden örgütledi. Solidus diye tanınan para birimini kurdu.

Constantinus'un ölümünden sonra kent, 4. yüzyıl ortalarında fiziksel biçim ve yoğunluğuyla Roma ile yarışacak duruma gelmişti. Iulianus (361-363), Marmara tarafında bir liman, I. Teodosius (379-395) Lykos Deresi ağzında bir liman ile Mısır'dan gelen mallar için ambarlar yaptırdı. 373 yılında Valens su dağıtım sistemi kullanıma açılmıştır. Yasallaşarak güçlenen Hıristiyanlara önderlik eden aziz, Büyük Basileios'tur. 382'de ilk manastır yapısı olan Dalmatu Manastırı yapılır. 390'da Mese üzerinde Teodosius Forumu ya da "Forum Tauri" (bugünkü Beyazıt meydanının yerinde) yapıldı. I. Teodosius'un 392'de Hıristiyanlığı resmi

123. *Burmalı sütun. Sultanahmet Meydanı'nda, Bizans Hipodromu'ndan günümüze ulaşan, Yılanlı Sütun ismiyle de tanınan tunç anıt. I. Constantinus (324-337) döneminde Delph'de Apollon mabedi önünden sökülerek İstanbul'a getirilmiştir. Günümüze ancak 5.3 m.'lik kısmı ulaşabilmiştir. Anıt birbirine sarılmış, 8 m. yüksekliğinde, 29 boğumlu üç yılanın taşıdığı, üç ayaklı bir kazandan oluşuyordu Yılanlar birbirine sarılarak üç ayrı yöne bakıyordu.*

124. *Bugün Çemberlitaş olarak bilinen, Büyük Konstantinus adına kendi forumunun ortasına dikilen anıt. Sütunun gövdesi erguvan renkli porfir taşından yapılmıştı. Tepesine, çoktanrılı inancın tanrılarından Apollon Helios görünümünde altın yaldızlı Konstantinus'un heykeli konulmuştu. Toplam yüksekliği 50 m. kadar olduğu görüşü vardır, ancak bugün 35 m. kadar kısmı ayaktadır. 328 yılında dikilen anıt zaman içinde yangın ve depremlerden zarar gördüğünden demir halkalarla sağlamlaştırılmıştır.*

din kabul etmesinin ardından 395'te Roma İmparatorluğu'nu ikiye ayırdı. Contantinopolis bundan sonra Roma İmparatorluğu'nun değil, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentidir. 425'te yazılan bir metinde, kentte 5 imparator sarayı, 9 prens sarayı, 8 halk hamamı, 153 özel hamam, 4 meydan, 5 tahıl ambarı, 1 tiyatro, 1 hipodrom, 322 sokak, 4388 önemli konut, 52 portik, 20 halk fırını, 120 özel fırın ve 14 kilise bulunduğu belirtilmektedir.

403'te Arcadius Forumu (bugünkü Aksaray dolaylarında) yapıldı. 427'de II. Teodosius surlarının inşa edilmesiyle surlar 1.5 km. batıya çekildi. II. Teodosius surları iki dizi sur duvarı, kuleleri ve hendeğiyle yalnızca bir savunma yapısı olarak değil, estetik görünümüyle de etkileyicidir.

4. yüzyılda başlayan sosyal olaylar ve yangınlar Constantinopolis'i fazlasıyla etkilemiştir. Başlatılan bayındırlık etkinlikleri, yeni yapımı yerine onarıma ağırlık verme biçiminde olmuştur.

Trakya'dan gelen saldırıların zorlaması sonucunda I. Anastasius (491-518) kenti daha güvence altına almak amacıyla Silivri'den Karadeniz'e doğru uzanan bir sur yaptırmıştır.

6. yüzyılda dünyanın mutlak lideri ve tanrının vekili sayılan I. Iustinianus (527-565) bir komisyona Roma yasasını (Codex Iustinianus, Digest, Institutiones ve Novellae) toplattı. Tümü Medeni Hukuk Bütünü (Corpus Iuris Civilis) olarak anılan bu kitapların dünya hukuku üzerinde etkisi büyük olmuştur.

I. Iustinianus (527-565) döneminde kent, zenginleşti, siyasal, ekonomik ve kültürel bir merkez oldu; parası *nomisma*, bu günkü dolar niteliğinde her yerde geçerli standart para birimi oldu ve Constantinopolis bir imparatorluk başkentine dönüştü. 500'lerde nüfusu en yüksek düzeye ulaştı. Daha fazla dinsel yapı kuruldu. Mimari bir prestij mimarlığına büründü. I. Iustinianus, Miletli İzidoros ve Aydınlı (Tralleis) Anthemios'a imparatorların taç giyebilecekleri o güne kadar benzeri olmayan, iç mekânıyla Hıris-

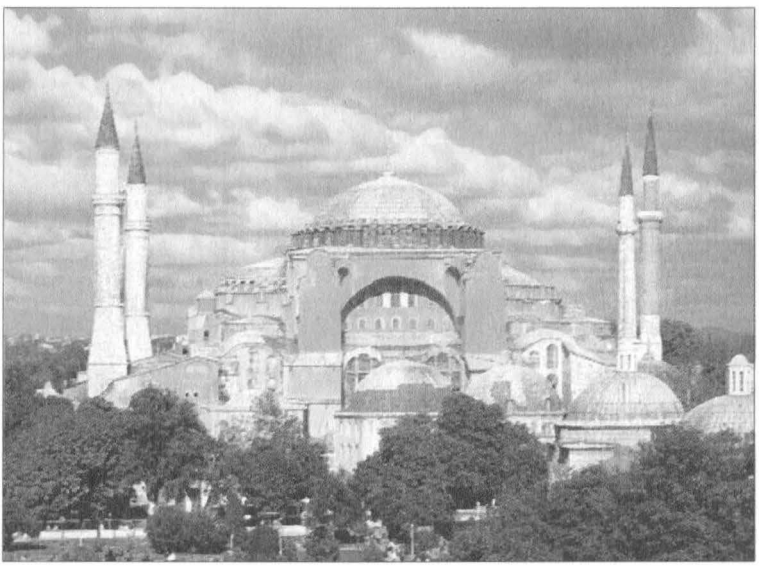
tiyan inancının transandantal dünya görüşüne uygun, dantel gibi işlenmiş sütun başlıkları ve pırıltılı altın zemin üstüne renkli mozaik parçalarıyla kaplanmış üst yapı yüzeyleriyle bütünleşen, merkezi plan anlayışıyla bazilikal planlı yapı anlayışını örtüştüren harika yapıyı, *Ayasofya*'yı inşa ettirdi. Ayasofya'dan başka, ayrıca 33 kilise daha yaptırmıştır. I. Iustinianus'un ardından doğan ekonomik kriz, doğu ve batıdan saldırılar, ikon yanlıları ile karşıtlarının tartışmaları, ve 747 salgını kenti oldukça sarstı ve bayındırlık etkinliği çok azaldı.

Hz. İsa'nın beşeri ve tanrısal doğaları arasındaki ayrılığın ya da birliğin teolojik olarak sorgulanması sonucunda, Tanrı'ya ibadetin Hz. İsa, Hz. Meryem ve azizlerin betimlenmeleriyle yapılıp yapılmayacağı konusu üzerinde yapılan tartışmalarda yaşanan olaylar sonucu V. Constantinus (741-775) ikon kırıcılıkta daha ileri gitmiş ve betimlerin kutsallığını reddetmiş, böylece kilise ve manastırlardaki betimler sökülerek yerine haç ve bitkisel bezemeler yapılmıştır. İkon yanlılarının tartışmayı kazanmasıyla dinsel inaçlar güçlenmeye başlar; kiliselerde Hz. İsa ve Hz. Meryem yerini alır ve tanrının vekili sayılan imparator, Hz. İsa'nın önünde eğilir. Bu olayların gelişimine parelel olarak kentin fiziksel görüntüsünde kiliseler ve manastırlar öne çıkar. Bizans'ta bu olaylar süregiderken Bizans'la batı dünyası arasındaki ayrım ve Doğu Kilisesi'yle Batı Kilisesi arasındaki ayrılık giderek artar; 843'te Ayasofya Kilisesi'nde düzenlenen bir ayinle "Ortodoksluğun zaferi" ilan edilir.

Giderek önemli bir ticaret merkezi haline gelen Konstantinopolis'te, dünyanın her yerinden gelen mallar satılmakta ve kent uluslararası bir antrepo olma yolundadır. Altın Boynuz'un kıyıları, her ırktan, dilden, dinden insanın yaşadığı yer olur. Eski döneme göre kent içinde sosyal yaşam değişir, içe dönük hale gelir. Zamanla ticaret yabancı azınlığın eline geçer. Galata, Cenevizliler tarafından bir ticaret merkezi haline getirilir ve 14. yüzyılda Galata'nın tek sahibi olurlar.

125. *Ayasofya'nın içinde, galerinin doğu duvarında İmparator IX. Konstantin Monomakhos ile eşi Zoe'nin portreleri. Ortada İsa.*

126. *Ayasofya. İmparator Iustinianus tarafından 532-537 yılları arasında Miletli İzidoros ve Tralleisli Anthemios adlı iki mimara inşa ettirilmiştir. Hagia Sophia (Kutsal Hikmet) adını taşıyan bu Büyük Kilise ya da şimdiki adıyla Ayasofya bir bazilika planına sahiptir. Üzerini 32.37 m. çapında merkezi bir kubbe örter. Yerden 55 m. yükseklikte olan kubbeler, kemer ve tonoz sistemiyle taşınır. İçinde değerli resimler vardır. Büyüklüğü ve ve görkemli yapısıyla Süleyman'ın tapınağını kat kat geçmektedir.*

127. *Kariye Müzesi içinde kurucu ithaf mozaik panosu. Theodoros Metokhites tamir ettirip, mozaik ve freskolarla süslediği Khora Manastırı kilisesinin maketini Hz. İsa'ya sunuyor.*

128. *Ayasofya'dan sonra İstanbul'un en tanınmış Bizans devri eseri Kariye Müzesi'dir. Kariye yapı olarak küçük, fakat iç duvarlarını süsleyen mozaik ve freskolarından dolayı eşsiz ve zengin bir yapıdır. Kariye, orjinali "Khora" olan bir manastırın adının Türkçeleştirilmişidir. Khora Manastırı, İstanbul'un üzerinde geliştiği 7 tepenin sonuncusunun yamacında, Thedosius surlarının az berisinde (şimdi Fatih'te ve Edirnekapı'ya yakın yerde), Blakhernai imparatorluk sarayının yanı başında yer alırdı; bundan dolayı da önemli dini merasimlerde saray şapeli gibi kullanılırdı.*

9. yüzyıldan öteye Konstantinopolis bir Orta Çağ kenti görünümünü alır, dış dünyanın ilgisini çeken anıtsallığı değil, zenginliği ve göz kamaştırıcı oluşudur ve gizemli bir doğu kentidir. Barındırdığı çok sayıdaki kutsal eşya nedeniyle Hıristiyan hacılar için ziyaret edilmesi zorunlu bir kenttir. Kutsal eşyaların en önemlileri Büyük Saray'a yakın şapellerde saklanmaktaydı ve hacılar buraya özel izinle girebiliyorlardı.

Günümüzde Sultan Ahmet Camii'nin bulunduğu yerden Marmara kıyısına kadar olan kesim üzerinde, 100.000 metrekarelik bir alanda, teraslar üstünde yayılan ve çeşitli yapılardan oluşan Büyük Saray'ın yapımı 4. yüzyılda başlamış, 10. yüzyıl sonlarına kadar devamlı ekler yapılarak sürmüştür. Büyük Saray 11. yüzyılda Komnenoslar döneminde terk edilerek Ahırkapı ile Sarayburnu arasında uzanan Mangana Sarayı ve Ayvansaray'ın yukarısındaki Blakhernai Sarayı'na geçilmiştir.

Ayasofya ve Patrikhane Bizans'ın dini merkeziydi. II. Theodisius (408-450) döneminde kurulan üniversite 10. ve 11. yüzyıllarda gelişmiş, felsefe ve bilim alanında ilerlemiş, üstün bir düzeye gelmişti. Ünlü öğretim üyeleri vardı, her milletten öğrenciye açıktı. Konstantinopolis Batı'nın unuttuğu Platon ve Aristoteles öğretisinin tartışıldığı ve yorumlandığı bir eğitim merkezi olmuştu. Bizans, refah döneminin yanı sıra, batıda ve doğuda saldırılara maruz kalmış, ayrıca Anadolu'da güçlenen büyük toprak sahibi soylular arasında beliren sorunlarla sarsılmaya başlamıştı. Bizans'ın parası I. Aleksios (1081-1118) zamanında devalüe edildi. Artan Türk saldırılarına karşı Batı'dan yardım istemek zorunda kaldı. Hem Bizans'a destek hem de kutsal toprakları kurtarmak amacıyla Haçlı Ordusu'nun gelişi, Konstantinopolis'in ticaret alanındaki tekelini eline geçirmek isteyen Venediklilerce saptırıldığından, kentte büyük sarsıntıya neden olmuştur. 1261'e kadar süren Latin istilası sırasında Konstantinopolis'in dinsel ve sivil yapıları hasar görmüş; yağmalanan birçok yapıt istila sonrasında Avru-

pa'ya götürülmüştür. 1261'de VIII. İoannnes Palaiologos (1425-1448) tarafından alınarak imparatorluk yeniden oluşturulduğunda, kent artık eski prestijini ve görkemli görünüşünü yitirmişti. Yıkıntı halinde olan kentte, kimi kalıntılar bazı eserlerin onarım malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu dönemde kent nüfusu 50.000'in altındadır. VIII. İoannes, dış güçlere karşı imparatorluğu, diplomatik yöntemlerle ayakta tutmaya çalışmışsa da, imparatorluk giderek zayıflamış ve sur duvarları içine sığınarak varlığını korumaya çalışmıştır. Anadolu'nun tarımsal topraklarıyla geçinen Konstantinopolis tamamen kendi kaderiyle baş başadır.

1453 yılında Kontantinopolis'in surları yıkılır, yıkılır ama koskoca bir çağ da onun enkazları arasında tarihe karışır. Ve... Konstantinopolis, İstanbul olarak eskiden farklı bir anlayış içinde yeni bir yaşama ayak basar.

Bizans dönemi İstanbul'unu günümüze her yönüyle taşımak, yansıtabilmek, anlatabilmek olası mı? Bu o kadar kolay yapılabilecek bir iş değil! Başlangıçta özenle imar edilmiş kent, saldırı kuşatma, ayaklanma, deprem, yangın, salgın gibi felaket ve karışıklıklardan etkilenerek birçok kez harap olmuş, onarılmış ya da yeniden imar edilmiştir. 1453'e gelinceye dek fiziksel birikimini önemli ölçüde yitirmiş, 15. yüzyıldan sonra ise Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak yoğun biçimde gelişmeye başlamıştır. İstanbul'un Osmanlı dönemini burada ele almayacağız. İstanbul'un Osmanlı dönemi, "Türkiye'deki Başkentler"i konu edinen kitabımızın en önemli konuğu olacaktır.

Seçilmiş Türkçe Kaynakça

AKARCA, A., *Şehir ve Savunma* (Ankara 1987).

AKSOY, Y., *Halikarnas Kadırgası* (Istanbul 1984).

AKŞİT, İ., *Anadolu Uygarlıkları* (Istanbul 1982).

AKURGAL, E., *Anadolu Uygarlıkları* (Istanbul 1989).

AKURGAL, E., *Eski İzmir I* (Ankara 1983).

AKURGAL, E., *Eski Çağda Ege ve İzmir* (1993).

AKURGAL, E., *Anadolu Kültür Tarihi* (Ankara 1999).

AKURGAL, E., *Hatti ve Hitit Uygarlıkları* (Izmir 1995)

ALBAYRAK, M. O., *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu* (Istanbul 1994).

ALBAYRAK, M. O., *Istanbul Tarihi* (Istanbul).

ARSEVEN, C. E., *Eski Istanbul* (Istanbul 1989).

BEAN, G . E., *Eskiçağda Lykia Bölgesi* (Istanbul 1998).

BEAN, G. E., *Eskiçağ'da Menderes'in Ötesi* (Istanbul 2000).

BEAN, G. E., *Eskiçağ'da Güney Kıyıları* (Istanbul 1999).

BEAN, G. E., *Eskiçağ'da Ege Bölgesi* (Istanbul 1997).

BELLİ, O., "Urartular", *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (Istanbul 1982) Cilt 1, sayfa 139-208.

ÇETE, İ., *Geçmişten Yolculuk. Bir Gezi Rehberi* (Istanbul 1996).

DARGA, A. M., *Hitit Sanatı* (Istanbul 1992).

DELEON, J., *Boğaziçi Gezi Rehberi* (Istanbul 2000).

DİNÇOL, A. M., "Geç Hititler", *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (Istanbul 1982) Cilt 1 sayfa 122-137.

DÖRNER, F. K., (Çev. Vural Ülkü), *Nemrut Dağının Zirvesinde Tanrıların Tahtları* (Ankara 1990).

DURU, O., *Mavi Gezi* (Istanbul 1986).

ERHAT, A., *Mavi Yolculuk* (Ankara 1973).

ERZEN, A., *Çavuştepe I* (Ankara 1978)

ERZEN, A., *Doğu Anadolu ve Urartular* (Ankara 1992).

EYİCE, S., *Bizans Devrinde Boğaziçi* (Istanbul 1976).

EYİCE, S., "Türkiye'de Bizans Sanatı", *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (Istanbul 1982) Cilt 3 sayfa .567-618.

EYÜBOĞLU, İ. Z., *Anadolu Uygarlığı* (Istanbul 1981).

GÜNER, Ş., *Anadolu'da Kral Yolları* (Istanbul 1995).

GYLLIUS, P. (Çev. Erendiz Özbayoğlu), *Istanbul'un Tarihi Eserleri* (Istanbul 1997).

HALİKARNAS BALIKÇISI, *Merhaba Anadolu* (Ankara 1982).

HALIKARNAS BALIKÇISI, *Hey Koca Yurt* (Istanbul 1997).

HALİKARNAS BALIKÇISI, *Anadolu Efsaneleri* (Istanbul 1974).

HALİKARNAS BALIKÇISI, *Anadolu'nun Sesi* (Ankara, 1982).

HOWGEGO, C. (Çev. Oğuz Tekin), *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi* (Istanbul 2000).

IŞIK, F., "Yunan Mucizesi Var mıydı?" *Adalya III* (1998) sayfa 13-35.

İNAN, J. *Side'nin Roma Devri Heykeltraşlığı* (Ankara 1975).

İRDESEL, M., *Gelibolu ve Yöresi Tarihi* (Gelibolu 1994).

MANSEL, A. M., *Side* (Ankara 1978).

MANSEL, A. M., *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara 1984).

OHRİ, İ., *Anadolu'nun Öyküsü* (Istanbul 1983).

ONURKAN, S., "Anadolu'da Eski Yunan ve Roma Arkeolojisi", *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (Istanbul 1982) Cilt 2 sayfa 2.416-432, Cilt 3, sayfa 37-485.

ÖZSAİT, M., "Anadolu'da Helenistik Dönem", *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (Istanbul 1982) Cilt 2 sayfa 333-378.

ÖZSAİT, M., "Anadolu'da Roma Egemenliği", *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (Istanbul 1982) Cilt 2 sayfa 379-416.

SEVİN, V., "Anadolu'da Yunanlılar" *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (Istanbul 1982) Cilt 1 sayfa 209-216, Cilt 2 sayfa 221-246.

SEVİN, V., "Frygler", *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (Istanbul 1982) Cilt 2 sayfa 247-274.

SEVİN, V., "Lydialılar" *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (Istanbul 1982) Cilt 2 sayfa 275-308.

SEVİN, V., "Anadoluda Pers Egemenliği" *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (Istanbul 1982) Cilt 2 sayfa 309-332.

SEVİN, V., *Anadolu Arkeolojisi* (İstanbul 1997).

SEY, Y. (Yay. Haz.), *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (İstanbul 1996).

SOYSAL, M., *Konut ve Yerleşmenin Öyküsü* (İstanbul).

TANILLI, S., *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası* (İstanbul 1984) Cilt I İlkçağ, Cilt II Ortaçağ.

TEKİN, O., *Eskiçağda İstanbul* (İstanbul 1996).

TEZCAN, H., *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi* (İstanbul).

TÜRKOĞLU, S., *Efes'in Öyküsü* (İstanbul 1999).

UMAR, B., *Aiolis* (İstanbul 1980).

UMAR, B., *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi* (İzmir) Cilt I (1982), Cilt II (1984).

UMAR, B., *Mysia* (İstanbul 1984).

UMAR, B., *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi* (İstanbul 1998).

UMAR, B., *İlkçağda Türkiye Halkı* (İstanbul 1999).

UMAR, B., *Türkiye'deki Tarihsel Anıtlar* (İstanbul 1995).

UMAR, B., *Pisidia* (İstanbul).

UMAR, B., *Ionia* (İstanbul 1979).

UMAR, B., *Karadeniz Kappadokyası* (İstanbul 2000).

UMAR; B., *Lykia* (İstanbul 1999).

WYCHERLEY, R .E., (Çev. N. Nirven- N.Başgelen), *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu* (İstanbul 1986).

YYERASIMOS, S. (Çev. Şirin Tekeli), *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* (İstanbul 1998).

YILDIZ, H. D., "Bizans Tarihi", *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (İstanbul 1982) Cilt 3 sayfa 487-563.

Anonim, *Kayıp Zamanların Peşinde* (İstanbul 1999).

YÜĞRÜM, G., *Sart Harabeleri Rehberi* (Ankara 1973).

Resim Listesi

1. Zincirli Güney Kapısı. Dörner, F. K., Nemrut Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları, Ankara 1990, sayfa 99, resim 28.
2. Zincirli kent planı. Schırmer, W., Hitit Mimarisi, İstanbul, 1982, sayfa 28, resim 16.
3. Zincirli iç kale. Dörner, F. K., Neemrut Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları, Ankara 1990, sayfa 101, resim 29.
4. Zincirli güney kent kapısı orthostat kabartmaları. Wright, G. R. H., Ancient Building Technoloy, Köln 2000, cilt 1.
5. Zincirli'de hilani. Schırmer, W., *Hitit Mimarisi*, İstanbul 1982, sayfa 28, resim 17.
6. Zincirli kent duvarı kabartması. Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1989, resim 36a.
7. Kral Kilamuwa. *Wettwergott mit axt und blitzbündel.*
8. Zincirli sfenks sütun altlığı. Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1989, resim 37a.
9. Ceylan taşıyan adam. Dörner, F. K., *Nemrut Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları*, Ankara 1990, sayfa 61, resim 8.
10. Kral ve kraliçe kutsal yemek sahnesi. Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1989, resim 3 .
11. Sarduri II mezar kapısı. *Araştırma Sonuçları Toplantısı III*, Ankara 1985, sayfa 337, resim 20-21.
12. Tuşpa (Van) genel görünüm denemesi. *Kazı Sonuçları Toplantısı III.*, Ankara 1985, resim 2.
13. Analı-Kız kutsal alanı. *Araştırma Sonuçları Toplantısı III*, Ankara 1985, sayfa 334, resim 14-15.
14. Argişti I mezarı. *Araştırma Sonuçları Toplantısı III*, Ankara 1985, sayfa 339, resim 24-25.

15. Van Kalesi kayalığı. Anonim, *Van*, Ankara 1995).

16. Sardur Burcu. Anonim, *Van*, Ankara 1995, sayfa 34.

17. Kurucular Mezarı. *Kazı Sonuçları Toplantısı III.*, Ankara 1985, sayfa 335, resim 16.

18. Uç Kale. Erzen, A., *Çavuştepe I*, Ankara 1978, sayfa 40-41, resim 22.

19. Çavuştepe. Erzen, A., *Çavuştepe I*, Ankara 1978, fotoğraf Aa.

20. Çavuştepe planı. Erzen, A. *Çavuştepe I*, Ankara 1978, resim 1.

21. Çavuştepe Aşağı Kale Tapınağı yeniden kurma denemesi. Celâl Tuna

22. Bakır kabartma. Erzen, A., *Çavuştepe I*, Ankara 1978, levha IV/a.

23. Erzak kapları. Erzen, A., *Çavuştepe I*, Ankara 1978, levha IX/a.

24. İki bronz kap. Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1989, resim 53b.

25. Yassı Höyük görünümü ve planı. Özgen, İ. – Öztürk, J., *the Lydian Treasure*, İstanbul 1996, sayfa 20, resim 8.

26. Gordion'u Yeniden Kurma denemesi. Celâl Tuna.

27. Çengeli iğne ve metal kaplar. Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1989, resim 65 a-f . / Özgen, İ. – Öztürk, J., *the Lydian Treasure*, İstanbul 1996, sayfa 21, resim 14-15.

28. Kral Midas'ın büstü. *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, cilt 2, sayfa 251.

29. 3 Çanak çömlek. Özgen, İ. – Öztürk, J., *the Lydian Treasure*, İstanbul 1996, sayfa 20, resim 9-10. / *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1982), cilt 2, sayfa 269.

30. Sart evi. *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, cilt 2, sayfa 305. / Özgen, İ. – Öztürk, J., *the Lydian Treasure*, İstanbul 1996, resim 23.

31. Sinagog. Yegül, F. K., *The Bath-Gymnasium Complex of Sart*, Cambrid 1986, resim 14.

32. İlk yazılı sikke. *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, cilt 2, sayfa 282.

33. Sart suru. *Kazı Sonuçları Toplantısı* XIII/I, Ankara 1991, sayfa 468, resim 7.

34. Altın arıtma atölyesi. *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, sayfa 294.

35. Tören kapları. *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, sayfa 298.

36. Mermerli Avlu. Yegül, F. K., *The Bath-Gymnasium Complex of Sart*, Cambrid 1986, resim 92.

37. Lidya yazıtı. *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, sayfa 306.

38. Roma hamamı-jimnazyumu. Yegül, F. K., *The Bath-Gymnasium Complex of Sart*, Cambrid 1986, resim 12.

39. Oval ev. Akurgal, E., *Eskiçağda Ege ve İzmir*, İzmir 1993, resim 7.

40. Eski İzmir'in yeniden kurma denemesi. *BSA*, 1958/59, sayfa 53-54, resim 3.

41. Eski İzmir haritası. Aktüre, S., *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul 1994, sayfa 75, resim 23.

42. Tantalos mezarı. *Akurgal, E., Eskiçağda Ege ve İzmir*, İzmir 1993, resim 24.

43. Çeşme. Akurgal, E., *Eskiçağda Ege ve İzmir*, İzmir 1993, resim 20.

44. Atremis Tapınağı. Akurgal, E., *Eskiçağda Ege ve İzmir*, İzmir 1993, resim 75.

45. Efes Artemis Mabedi. Wiplinger, G., - Wlech, G., *Ephesos-100 years Austrian Research*, Wienna 1996, resim 8.

46. Efes'in eski ve yeni yerini belirten harita.

47. Artemis Mabedi sütunları. *Antike Welt* sayı 3, 1979, sayfa 7, resim 11.

48. Efes Artemis Mabedi altarı. Gschwartnler, K., Bernhard – Wolcher, A., Bammer,A.,- *Funde aus Ephesos und Samothrake*, Wien 1978, sayfa 50, resim 8.

49. Efes kent planı. Akşit, İ., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1982, sayfa 123.

50. Artemis heykeli. Akurgal, E., *Eskiçağda Ege ve İzmir*, İzmir 1993, sayfa 13, resim 6.

51. Arkadiane Caddesi. Akurgal, E., *Eskiçağda Ege ve İzmir*, İzmir 1993, sayfa 99, resim 89.

52. Efes'in yeniden kurma denemesi. Celâl Tuna.

53. Liman Hamamı. Wiplinger, G., - Wlach, G., *Ephesos-100years Austrian Research*, Wienna 1996, sayfa 18, resim 21.

54. Ticaret agorası. Hueber, F., *Ephesos*, Philipp von Zabern 1997, sayfa 14, resim 16.

55. Efes tiyatrosu. Wiplinger, G., - Wlech, G., *Ephesos-100years Austrian Research*, Wienna 1996, resim 1.

56. Oktagon. Türel, V., *Ephesos*, İstanbul 1993, sayfa 30.

57. Yuvarlak yapı. Hueber, F., *Ephesos*, Philipp von Zabern 1997, sayfa 12, resim 12.

58. Celsus kitaplığı. Alzinger, W., *Die Ruinen von Ephesos*, Berlin 1972, sayfa 80.

59. Lukas Mezarı.

60. Memnius anıtı. Hueber, F., *Ephesos*, Philipp von Zabern 1997, sayfa 12, resim 14.

61. Doğu jimnazyumu. Alzinger, W., *Die Ruinen von Ephesos*, Berlin 1972, sayfa 31.

62. Trajan çeşmesi. Hueber F., *Ephesos*, Philipp von Zabern 1997, sayfa 12, resim 13.

63. Meryem Ana evi. Erdemgil, S., *Ephese*, İstanbul 1989, sayfa 118, resim 104.

64. St John Kilisesi . Wiplinger, G., - Wlech, G., *Ephesos-100years Austrian Research*, Wienna 1996, sayfa 51, resim 64.

65. Priene kent planı. Akarca, A., *Şehir ve Savunma*, Ankara 1987, sayfa 42.

66. Priene. *Archaeologische Entdeckungen die Forschungen die Deutschen Archaeologischen Instituts im 20.Jahrhundert*, Mainz am Rhein 2000, sayfa 42-43, resim 46.

67. Antik çeşme. Tülle-Kastenbein, R., *Antike Wasserkultur*, Münih 1990, sayfa 140, resim 90.

68. Kutsal Stoa. Wycherley, R. E., *Antikçağda Kentler Nasıl Kuruldu*, İstanbul 1986, levha II/b.

69. Tiyatro. Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1989, sayfa 438, resim 344.

70. Agoradan gelen sokak. Wycherley, R. E., *Antikçağda Kentler Nasıl Kuruldu*, İstanbul 1986, Levha XIV/a.

71. Sur, stadyum, jimnazyum. Wycherley, R.E., *Antikçağda Kentler Nasıl kuruldu*, İstanbul 1986, levha XII/a.

73. Agora. Martin, R., *L'urbanisme dans Grece Antique*, Paris 1956, levha XVIII/1.

74. Milet'in eski ve yeni yerini gösterir harita.

75. Milet kent planı. Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1989, sayfa 446, resim 347.

76. Milet faustina hamamı.

77. Çeşme. Kleiner, G., *Die Ruinen von Milet*, Berlin 1968.

78. Büyük anıt. Kleiner, G., *Die Ruinen von Milet*, Berlin 1968, sayfa 58, resim 34.

79. Kent meclisi binası. Kleiner, G., *Die Ruinen von Milet*, Berlin 1968, sayfa 80, resim 53.

80. Roma çağında Milet. Kleiner, G., *Die Ruinen von Milet*, Berlin 1968, sayfa 55, resim 31.

81. Apollon açak hava tapınağı. *Milet. Aine Antike Metropole*, Berlin 1999, sayfa 10.

82. Stadyum. Kleiner, G., *Die Ruinen von Milet*, Berlin 1968, sayfa 112, resim 83.

83. Meclis binasından ayrıntı. *İstanbuler Mitteilungen* Volüm 25, 1975, sayfa 138, resim 15.

84. Halikarnas surları.

85. Bodrum Kalesi. Alpören, O., *Bodrum, Ancient Halikarnassos*, Ankara.

86. Karya kraliçesi Ada'nın mücevherleri. Alpören, O., *Bodrum, Ancient Halikarnassos*, Ankara, sayfa 82.

87. Kraliçe Ada. Alpören, O., *Bodrum, Ancient Halikarnassos*, Ankara, sayfa 78-79.

88. Mausoleum. *Spnnger, A., Die Runft des Altertums*, Leipzig 1915, sayfa 333, resim 610.

89. Kent planı. Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1989, sayfa 456, resim 434.

90. Roma çağı görünümü. Mansel, A. M., *Side*, Ankara 1978, iç kapak.

91. Side paraları. Mansel, A.M., *Side*, Ankara 1978, sayfa 7, resim 6.

92. Avlulu tapınak mezar. Mansel, A.M., *Side*, Ankara 1978, sayfa 316, resim 375.

93. Vespasianus anıtı. Mansel, A. M., *Side*, Ankara 1978, sayfa 119, resim 131.

94. N. 1 Tapınağı. Mansel, A. M., *Side*, Ankara 1978, sayfa 129, resim 142.

95. Yuvarlak yapı. Mansel, A. M., *Side*, Ankara 1978, sayfa 161, resim 155.

96. İmparator salonu. Mansel, A. M., *Side*, Ankara 1978, sayfa 178, resim 195.

97. Rahibe heykelinin baş kısmı.

98. Rahip heykeli.

99. Kent planı. *Kazı Sonuçları Toplantısı III*, Ankara 1981, levha IV.

100. Lahit. Rouech, C., - Erim, K.T., *Aphrodisias Paper, Ann Arboor*, 1990, sayfa 35, resim 36.

101. Afrodisias. Akşit, İ., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1982, sayfa 135.

102. Lahit. Erim, K.T., *Aphrodisias: City of Venus Aphrodite*, London 1986, sayfa 150.

103. Bergama Yukarı Kent planı. Akugal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1989), sayfa 329, resim 286.

104. Zeus Altarı. Dieterheilmeyer, W., *Der Pergamonaltar*, Berlin 1997, sayfa 179.

105. Yukarı Kent. *Arkeoloji ve Sanat* sayı 72, 1996.

106. Trajan Tapınağı. Durm, J., *Die Baukunst der Griechen*, Leipzig 1910, sayfa 422, resim 386.

107. - Dionysos Tapınağı. Radt, W., *Pergamon*, İstanbul 1973, sayfa 190, resim 132; sayfa 122, resim 8.

108. Bergama Helenistik ve Roma Dönemi Planı. Radt, W. *Pergamon*, İstanbul 1973).

109. Bergama Yukarı Kenti Roma Çağı Görünümü. Radt, W. *Pergamon*, İstanbul, 1973).

110. Asklepieion. Radt, W. *Pergamon*, İstanbul 1973, sayfa 102, resim 14.

111. Athena Tapınağı. Serdaroğlu, Ü., *Assos*, İstanbul 1995, sayfa 82.

112. Anıt Mezar. Serdaroğlu, Ü., *Assos*, İstanbul 1995, sayfa 35.

113. Agora. Koenigs, W., *West Turkije*, Prepols-Turhout.

114. Lahit. Serdaroğlu, Ü., *Assos*, İstanbul 1995, sayfa 39, resim 3.

115. Assos. Serdaroğlu, Ü., *Assos*, İstanbul 1995, sayfa 36-37.

116. Heroon. Serdaroğlu, Ü., *Assos*, İstanbul 1995, sayfa 65, resim 2.

117. İstanbul Genel Görünümü. *Junior Larousse* cilt 3, 1994, sayfa 410-411.

118. Bronz Sikke. Anonim. *Dünya Kenti İstanbul*, İstanbul 1996, sayfa 102, resim 1.

119. Altın Solidus. Anonim, *Dünya Kenti İstanbul*, İstanbul 1996, sayfa 112, resim 10.

120. Büyük Saray. *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, cilt 3, sayfa 576.

121. Bronz Atlar. *Anadolu Araştırmaları* XI, İstanbul 1989, levha 1, resim 2, levha II, resim 3.

122. Dikilitaş. *Bilim Teknik* sayı 354, 1997, sayfa 49.

123. Yılanlı Sütun. *Belleten* XXXIV/134, 1970, resim 10.

124. Çemberlitaş. *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, cilt 3, sayfa 571.

125. Ayasofya. Eyice, S., *Ayasofya 2*, İstanbul 1984, sayfa 53.

126. Ayasofya. Eyice, S., *Ayasofya 3*, İstanbul 1986, sayfa 38.

127. Kariye Müzesi . Ayyıldız, U., *İstanbul Kariye Müzesi*, İstanbul, sayfa 4.

128. Kariye. Ayyıldız, U., *İstanbul Kariye Müzesi*, İstanbul, sayfa 5.

Dizin

Abradatas 65
Afrodisyas 74, 145, 147, 148, 149, 152, 153
Ağaçlı 179
Ahhiyawa 117
Ahırkapı 186, 193
Aiolya 78
Akalar 71
Akurgal, E. 81
Akurgal, M. 81
Alcios I. 193
Alexandria Troas 171
Alikarnassa 115
Altın Boynuz 182
Alyattes 58, 81
Amazonlar 78
Ana Tanrıça 82
Anaksimenes 119
Analıkız 30, 33
Androklos 83, 84
Antalkidas Barışı 169
Antigonos 133, 138, 156
Antik Çağ 71, 145, 151
Antikite 71
Antonius, M. 147, 163
Apollon 187
Apollon Tapınağı 187
Aram 16, 24
Ardys 58
Argişti I. 25, 31
Argişti II. 25
Argos 181, 182
Aristoteles 167, 173, 193
Arselis 127
Artemis 82, 94, 96, 99, 100, 136
Artemis Mabedi 82, 88
Artemisia I. 127, 131, 132
Artemisya II. 131
Arzawa 116
Asbaşın 35
Asklepion 163, 166
Asklepios 163
Aslanlı Liman 113, 122
Assos 74, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 176
Assurdan II. 24
Assuwa 57
Astwadzaschen 35
Athena Tapınağı (Assos'ta) 173, 174
Athena Tapınağı (İzmir'de) 80, 81
Athena Tapınağı (Priene'de) 106
Attalos I. 157
Attalos II. 157, 162
Attalos III. 73, 89, 157, 169
Attalos III. 148
Atyadlar 57
Augustus 92, 93, 148, 150, 152
Aurelius, M. 123, 151
Aya İrini 187
Ayasofya 180, 182, 190, 193
Ayasuluk Tepesi 83, 93, 101
Aydın 145
Ayvacık 167
Ayvansaray 193
Aziz Akhios 187
Aziz Mokios 187
Aziz Paulus 99

Babadağ 145
Bakırçay (Kaikos) 57, 154
Barrakap 23, 24
Basileia temenosu 161
Basileus 79

Bayraklı Höyüğü 78, 81
Behramkale 167, 171
Bergama 74, 154, 155, 156, 157, 160, 162, 163
Bergama Krallığı 74, 111, 155, 157, 158, 159, 163
Bergama Kütüphanesi 161
Bilgiç, E. 26
Bit Gabbar 16
Bodrum 133
Boehringer, E. 155
Bohn, R. 154
Bol Dağı 35
Burney, C.A. 44
Butler, H. C. 68
Büyük İskender Evi 109
Büyük İskender 53, 54, 65, 88, 111, 132, 138, 169
Byzantion 73, 74, 177, 180, 182, 183, 186
Byzas 182

Caligula 170
Celsus, T.I. 92
Cladius 152
Cockrell, Ch. 144
Constantinius 73, 186, 187, 190
Constantinopolis 185, 186, 189, 190
Conze, Z. 154
Cramer, J.A. 144

Çavuştepe 25, 31, 38, 43

Daniel, E.T. 144
Dareios I. 186
Demeter 99
Demeter Temenosu 118, 161
Demetrios 99
Didim 115
Didim Apollon Tapınağı 122
Dionysos 162
Dor 71, 126
Dörpfeld, W. 154

Efes 74, 82, 84, 87, 87, 89, 92, 93, 94, 96, 100
Efes Artemisi 88, 99
Emmerich, K. 101
Erek Dağı 26
Erim, K. T. 153
Erzen, A. 26, 44
Eski İzmir (Smyrina) 74, 75
Eskişehir 48
Eumenes II. 157, 159, 160, 161, 162
Eusebios 182

Faustina hamamı 123
Faustina II. 123
Fellows, Ch. 144
Fikirtepe 179
Forbes, E. 144
Forum Tauri 189
Friedrich III. 156

Galatlar 141
Gaudin, P. 153
Geç Hititler 15
Gediz Irmağı 57, 71
Germanikos 169, 170
Gordion (Yassı Höyük) 45, 46, 48, 49, 53, 54
Gordios 45, 54
Göksu 179
Granikos Savaşı 169
Greenewalt, C. H. 68
Gurgum 15
Gürpınar ovası 35
Gyges 57, 58, 81, 127

Hadrian hamamı 152
Hadrianus 92, 93
Haikapert 35
Halikarnas 74, 125, 126, 127, 131, 132, 133
Hamitoğulları 144
Hanfmann, G.M A. 68
Haramidere 179
Hattina 15
Hekataips 119
Helen 47, 71, 116, 121, 154
Helenikos 167
Helenistik 73, 115, 123, 162
Hepding, H. 154
Heraklid (Tylonid) 57
Hermafroit 134, 135
Hermes 107, 133, 182
Herodotos 57, 79, 86, 127, 184
Heroon 152
Herostratos 86
Hilakku 15
Hippodomos Planı 79, 102
Hitit İmp. 16
Hiyeroglif 23
Hohenzollern Hanedanı 156
Horhor Kroniği 31
Humann, C. 111, 154
Hurri 25

Iustinianus 189, 17

Inakhos 181
Inan, J. 144
İnek Geçidi 182
Io 181, 182

İsis 107
İskit 43
İspuini 25

İyon 71, 72, 78, 79, 82, 116, 117, 119, 127
İyonya Ayaklanması 120
İznik Konsili 142

Jacopi, G. 153
Jeppesen, K. 135
Johannes (St. John) 100

Kadıköy 179
Kalabak Tepe 115
Kalkhedon (Kadıköy) 182
Kambles 57
Kandules 57, 61, 127
Karacasu 145
Kargamış 15
Karlar 125
Karya 84, 131, 132
Keroessa 182
Kızılavlu 155, 163
Kibele 136
Kimmerler 53, 58, 59, 84
Kleanthes 174
Kleiner, G. 124
Kleopatra 163
Kolophon 79, 89
Komnenoslar 193
Köprüçay 136
Körte, A. 54
Körte, G. 54
Kral Yolu 45, 65
Kraliçe Ada 131, 132
Kroisos 58, 63, 64, 65, 84, 86
Ksenophon 156, 157
Kummuh 15
Kutsal Yol 115, 122
Küçük Menderes Nehri 103
Kybele Temenosu 109

Lake, K. 26
Latmos Körfezi 124
Lelegler 125
Leto 96
Likya 73
Luschan,F. Von 23
Luwi 15, 72, 78, 154, 167
Lydialılar 55, 57, 120
Lysmachos 89, 133

Madır Burcu 27
Magnesia Kapısı 94
Makhraqm 167, 171
Manavgat 136, 138
Mangana Sarayı 193
Manisa 59
Mansel, A. 144
Marmara Ereğlisi (Perinthos) 186
Marsyas 46
Mausollos 131, 132
Medler 33, 119
Megara 180
Meles Irmağı 75
Memnius 92
Mermnad 57, 58, 59
Meryem Ana 82, 100, 101, 190
Mese 187
Metagenes 84
Midas 45, 46, 47, 53, 54, 59, 61
Milet (Miletos) 71, 74, 111, 113, 115, 117, 118, 120, 121, 123, 124
Minos 71
Minua 25
Misya (Mysia) 156, 157
Mithradates VI. 89
Murşili II. 116
Müller-Wiener, W. 112, 124

Neron 152
Niemann, G. 144
Nike 141
Ninuwa 145

Orbeli, I.A. 26
Orontes 157
Orontobates 132
Orthostat 23

Palatin Tepesi 147
Pamucak Kumsalı 87
Pan 46
Panamuwa 24
Panayır Dağı 83, 100
Panfilya 136, 141, 142
Panionion 102
Pantheria 65
Parşömen Kâğıdı 161
Paul VI. 101
Pendik 179
Persler 58, 71, 81, 121, 127
Petersen, E. 144
Piramit Mezar 65
Plarasa 147
Platon 193
Polatlı 48
Porsuk Çayı 48
Priene (Güllübahçe) 74, 102, 103, 106, 108, 111, 112
Ptolemaioslar 133, 138

Que 15

Radt, W. 155
Rusa I. 25

Rusa II. 25
Rusa III. 25
Rusahinili (=Toprakkale) 33

Sakarya Nehri 47
Salihli 59
Salmakis 125, 134, 135
Sams, G.K. 54
Samsun Dağı 103, 113
Sapho (şair) 176
Sardur Burcu 27
Sarduri I. 25, 27, 30
Sarduri II. 25, 33, 35, 43
Sarduri III. 25
Sardurihinili 35
Sart 45, 58, 59, 61
Sart Çayı 46, 58, 59, 61
Schrader, H. 111
Schtzmann, P. 154
Schulz, FE. 26
Sebasteion 152
Seleukos I. 65
Serapis Tapınağı 107
Serdaroğlu, Ü. 135, 176
Severus, S. (Roma İmp.) 186, 187
Sevin, V. 26
Sezar 150
Side 74, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 144
Sikke 63
Silenos 46
Silivri (Selymbria) 179, 189
Smith, R. R. R. 13
Spratt,B. 144
Stauropolis 153
Strabon 136
Stratford, L. 135
Sulla 147
Sur 23
Susa 45
Syro-Hitit Devletleri 13, 15

Tabal 15
Tantalos Mezarı 6
Tarhan, M.T. 26
Teodosius II. 189
Tepekule 75
Tetrasteion 153
Texier, Ch. 173
Thales 58, 119
Theodisios I. 187, 189, 193
Theodosius Forumu 187
Thospia 34
Thospitis Lukas 34
Thrakion 182
Tiberius 151, 152
Tiglatpileser III. 25, 33
Tiyatro Limanı 113, 122, 123
Topkapı Sarayı 182
Traianus 162
Troya 125
Turuşpa 26
Tuşpa 25, 26, 27, 30, 33, 34

Urartular 25, 31, 39, 43

Valens (Bozdoğan) Kemeri 187
Van Gölü 25, 30
Van kayalığı 26, 34
Van Ovası 26

Weickert, C. 124
Wiegand, T. 111
Wiegand, Th. 124, 155
Wilhelm II. 156

Xerxes I. 34, 88, 127
Ya'idi (Yaudi) 16

Yamanlar Dağı 75, 80, 81
Yarımburgaz Mağarası 179
Yedi Bilgeler 111
Yedi Uyuyanlar 100, 101
Young, R.S. 54

Zephria 125
Zeus Olympos Temenosu 107
Zeus Sunağı 101
Zımzım Dağı 26
Zincirli 15,16, 17, 23, 24
Zmirni 78

Türkiye'nin o mavi göğü, güzelim denizleri, ışığı ve toprağı, çeşit çeşit ağaçlar, meyvalar, çiçekler, insanlar, uygarlıklar yetiştirmiştir. Efsaneleri insanı doğruluğa, mertliğe ve konukseverliğe davet eder. Türkiye her yönüyle baştan başa bir efsanedir. Bugün "Türkiye" dediğimiz bu topraklar üzerinde yaşayan insanların tarihi binlerce yıl geriye gider. İlk insan topluluklarından günümüze, bu toprakların biçimlendirdiği, beslediği, geliştirdiği, koruduğu "Türkiye insanı", üzerinde yaşadığı topraklarda yaratılan uygarlıklarla yaşıttır. En eski çağlardan bugüne, insanların karışıp kaynaştığı, yeni bir bütün oluşturduğu bu ülke çağlar boyunca komşu ülkelere ışık tutmuş, onlardan esinlenmiş, yarattığı kültür ve birikimiyle insanlık tarihini etkilemiştir. Üzerinde yaşadığımız toprakların altı, atalarımızın kurduğu köyler, kasabalar ve kentlerle doludur. Türkiye topraklarının tarihî zenginliği, eşsiz kalıntıları her çağda ilgi çekmiş, bugüne dek çok sayıda yerli ve yabancı bilim adamı ve meraklı tarafından kazılmış, araştırılmıştır. Anadolu'da, Yeni Taş Çağı'ndan (Neolitik Çağ) itibaren gelişen köy ekonomileri yerini kasaba ve kentlere bırakmış, ardından da kent devletleri kurulmuştur. İzleyen çağlarda ise, bu topraklar, ilk devlet ve imparatorlukların doğuşuna tanıklık etmiştir. Elinizdeki kitap, içeriğini zenginleştiren siyah-beyaz ve renkli çizimleriyle, Demir Çağı Anadolu devletlerini, öndegelen bazı kentlerini (Zincirli, Tuşpa, Çavuştepe, Gordion, Sart) ve antik olarak nitelenen çağın en önemli kentlerini (Eski İzmir, Efes, Priene, Milet, Halikarnas, Side, Afrodisyas, Bergama, Assos, Byzantion) ilginç yönleri ve günümüze dek kalan eserleriyle gözler önüne sermeyi amaçlıyor.

İLETİŞİM 792
TARİH DİZİSİ 17

ISBN 975-05-0030-X
9 789750 500305